

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BEDİRHAN AŞİRETİ

**Hazırlayan
Firdevs GÜNEŞ**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

Yüksek Lisans Tezi

**Temmuz 2015
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BEDİRHAN AŞİRETİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Firdevs GÜNEŞ**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

**Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından
SYL-2013-4319 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.**

**Temmuz 2015
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı–Soyadı: Firdevs GÜNEŞ

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bedirhan Aşireti” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Firdevs GÜNEŞ

Danışman

Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Gökhan BOLAT danışmanlığında Firdevs GÜNEŞ tarafından hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bedirhan Aşireti” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

30/06/2015

JÜRİ:

Danışman

: Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Üye

: Doç. Dr. Yahya Bağcı

Üye

: Doç. Dr. Serhat Ertmer

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 31/07/2015 ve 16 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

31/07/2015

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ

ÖN SÖZ

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bedirhan Aşireti” konulu bir araştırma yapmaya yönlendirildiğimde itiraf etmeliyim ki konu ile ilgili çok az şey bilmekteydim ve elimde yararlanabileceğim doküman sayısı da oldukça sınırlıydı. Fakat yine de bu konuyu çalışmaya karar vermemdeki sebep; gerek arşivde olsun gerekse öteki materyaller açısından pek çok kaynağa ulaşabileceğim inancıydı. Bedirhan Bey ve aşireti bugüne kadar pek çok araştırmacının ilgisini cezbetmiş ve hakkında pek çok şey yazılmıştır. Ancak hepsi de genellikle belli bir dönemi almakla yetinmiş konuyu bir bütün olarak vermek hususunda eksik kalmışlardır. Ben de önemine binaen değerli hocalarımızın da telkinleri doğrultusunda Kürt tarihi açısından büyük bir öneme haiz olan Bedirhan Bey ve aşiretini çalışmaya karar verdim.

Bu tez çalışmasında ilk olarak; isminin Kürt tarihinde bu denli yer bulmasına binaen Bedirhan Bey hakkında bilgi vererek yönetici kimliğinden ve bulunduğu bölgedeki nüfuzundan bahisle siyasetine değindik. Tanzimat öncesi ve sonrası Bedirhan Bey’in hükümet ile arasındaki ilişkiye, merkezileşmeye gösterdiği tepki ve ardından gelen Nasturi katliamından bahsettik. Bedirhan Bey’in sürgün edilmesi ve ölümünün ardından oğullarının Kürtçülük davasını taşıdığı boyutları verdik. Ayrıca kurulan siyasi kuruluş ve cemiyetler ve Bedirhan Bey efradının Kürt kültür ve edebiyatına yapmış olduğu katkılardan bahsederek tezimizi sonlandırdık.

Hiçbir çalışma sadece tek kişinin ürünü olmadığı gibi “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bedirhan Aşireti” adlı bu çalışma da yalnızca benim emeğimden oluşan bir çalışma değildir. Çalışmam esnasında benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her konuda yardımcı olan danışmanım sayın Doç. Dr. Gökhan Bolat’a; Yüksek lisansa başladığım ilk günden beri benden hiçbir desteğini esirgemeyen ve birçok konuda yardımını gördüğüm tarih bölümü eski başkanımız sayın Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı’ya; değerli fikirleriyle bana yeni ufuklar açan sayın Prof. Dr. Mehmet Karagöz’e; çeviri konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Sabit Duman’a; ve Tarih bölümündeki tüm değerli hocalarımıza sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Katkı veren tüm dostlarımızın isimlerini burada anmak mümkün olmadığı için emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilerek özellikle benden yardımlarını esirgemeyen ve telkinleriyle her zaman yanımda olan Gülsüm Aktürk Özdemir, Yasemin Çelik ve Kadriye Yüksel’e desteklerinden dolayı

minnettar olduğumu belirtmeliyim. Son olarak başından beri büyük bir sabır ve fedak rlık göstererek, her zaman arkamda duran, benim için birçok zahmete katlanan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BEDİRHAN AŞİRETİ

Firdevs GÜNEŞ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2015

Danışman: Doç. Dr. Gökhan BOLAT

ÖZET

Çalışmamızın konusu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bedirhan Aşireti'dir. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bedirhan Aşireti" adlı bu tez çalışması üç ana bölüm ile giriş ve sonuç bölümlerinden meydana gelmektedir. Kürt aşiretleri arasında öneli bir yeri olan Bedirhan Bey ve aşireti üzerinde hassasiyetle ve titizlikle çalışılması gereken konulardan biridir. Günümüzde Kürt sorununun geldiği noktayı daha iyi görebilmek ancak; bu konunun geçmişteki dinamiklerinin iyi bir şekilde okunmasıyla mümkündür.

Kürt Aşiretleri, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde kaza ve sancaklar dahilinde yarı-özerk bir biçimde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak II. Mahmud dönemiyle birlikte başlayan ve Tanzimatla doruk noktasına ulaşan merkezileşme politikası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiretler için de yeni bir safhanın başlangıcı anlamına gelmekteydi. Cizre emiri olan Bedirhan Bey bulunduğu bölgede devlet adına yıllarca mütesellim olarak görev yapmış ve devlet adına vergi toplamıştır. Tanzimatın getirdiği yeniklikçi yapı ile birlikte Bedirhan Bey bulunduğu bölgede redif miralaylığı görevini üstlenmiştir. 1840'tan itibaren uygulamaya konulan Tanzimat kanunları ile birlikte yönetimde birtakım değişiklikler yapılmasıyla daha önceden Diyarbakır eyaletine bağlanan Cizre'nin bu kez de Musul'a bağlanmasının söz konusu olması üzerine Bedirhan Bey ayaklanma hareketine girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikasına tepki olarak başlayan bu isyan hareketi, ardından gelen Nasturi katliamıyla Avrupa devletleri arasında dahi büyük ses getiren bir kıyım hareketine dönüşmüştür. Hadisenin uluslararası boyuta taşınmasıyla ayaklanma bastırılmış Bedirhan Bey de tutuklanarak Girit Adası'na sürgüne gönderilmiştir. 1869'da ise Suriye'de vefat etmiştir. Bedirhan Bey'den sonra oğulları ve torunlarının bir kısmı devlet hizmetinde bulunurken bir kısmı da bulundukları bölgede münferit ayaklanmalar ve kurdukları dernek ve cemiyetler aracılığıyla Kürtçülük faaliyetlerine girişmişlerdir. Bunların yanısıra yaptıkları yayın faaliyetleriyle Kürt kültür ve edebiyatına büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bedirhan Aşireti, Tanzimat Fermanı.

BEDİRHAN TRIBE FROM OTTOMANS TO THE REPUBLIC

Firdevs GÜNEŞ

Erciyes University Institute of Social Sciences

Postgraduate Thesis, July 2015

Advisor: Assoc. Prof.Dr. Gökhan BOLAT

ABSTRACT

The subject of the study is the Bedirhan Tribe from Ottomans to Turkish Republic. The thesis study named “Bedirhan Tribe from Ottomans to Republic” is consisted of three main chapters and containing introduction and conclusion sections. The breaking point of Bedirhan Bey and his tribe among various Kurdish tribes is a topic need to be worked in precisely and carefully. To see the point where the Kurdish problem became today is only possible with a good reading of the dynamics of this issue in the past.

The Kurdish Emirates survived in a semi-autonomous form which are organized as counties and towns that are subject to state policing during the period from 16th to 19th century in Ottoman Empire. However, the centralization policy starting with Mahmoud the 2nd and reaching the peak with the Tanzimat was also meaning the beginning of a new phase for the tribes in Eastern and Southeastern Anatolia Regions. Bedirhan Bey, the Emir of Cizre, worked as an (exciseman) in behalf of the government and collected tax. Bedirhan Bey undertook the recruit colonel mission of his region along with the innovative structure brought about by Tanzimat. Bedirhan Bey embarks a rebellion movement as a response to the fact that Cizre’s connecting to Mosul which used to be connected to Diyarbakır state with a number of government amendments put into practice with Tanzimat laws since 1840. The rebel movement in response to the Ottoman Empire centralization policies followed by the massacre of Nestorian brought great sound among European countries and turned into a slaughter action. Dimension, Rebellion was suppressed and Bedirhan Bey was sent to exile to Crete Island and he died in 1869 in Syria. After Bedirhan Bey, some of his sons and grandsons worked in the civil service but some of others engaged to Kurdism activities with some regional riots and associations established by them. In addition they contribute to the development of Kurdish literature with their publishing activities.

Key words: Ottoman Empire, Bedirhan Tribe, Tanzimat.

İÇİNDEKİLER

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BEDİRHAN AŞİRETİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDİRHAN BEY ve AŞİRETİ

I.1.Bedirhan Bey	17
I.1.1.Kimliği	17
I.1.2. Şahsiyeti ve Mizacı	21
I.2. Bedirhan Bey'in Mirliğı ve Mütesellim Oluşu.....	23
I.3.Bedirhan Bey'in Cizre– Bohtan Beyliğı	24
I.4. Bedirhan Bey'in Nüfuz Alanı.....	26
I.5.Bedirhan Bey'in Müttelikleri ve Kutsal Antlaşma.....	27
I.6. Bedirhan Bey'in Siyasi, Askeri, Sosyo–Ekonomik ve Dinî Program Ve Politikası	30
I.6.1. Siyasi	30
I.6.2. Askeri	31
I.6.3. Sosyo– Ekonomik	32
I.6.4. Dinî.....	34
I.7. Bedirhan Bey'in Beylik Yönetiminde ve Bâb–ı Âli ile İlişkilerinde İzlediğı Temel Strateji	36

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ BEDİRHAN AŞİRETİ

II. TANZİMAT VE TEPKİLER	37
II. 1. Tanzimat Öncesi Dönemde Merkezileşme Faaliyetleri.....	37
II.1.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Bedirhan Bey'in Hükümet İle İlişkileri	40

II. 2. Tanzimat ve Merkezileşme Çabaları	41
II . 3. Tanzimat Uygulamalarına Karşı Tepkiler ve Bedirhan Bey'in Yükselişi	45
II. 3.1. Bedirhan Bey ve İlk İsyanlar	47
III. 3.2. Cizre'nin Musul'a Bağlanması ve Musul Valisi İle Yaşanan İhtilaf	49
II. 4. NASTURİ OLAYLARI	55
II.4.1.Nasturi – Kürt İlişkileri	55
II.4.2. İngiliz ve Amerikan Misyonerlerin Bölgedeki Faaliyetleri	59
II. 4.3. Bedirhan Bey'in I. Nasturi Saldırısı ve Sonucu (1843)	64
II.4.4. Bedirhan Bey'in II. Nasturi Saldırısı ve Sonucu (1846)	69
II.5.Bedirhan Bey'in Nasturi Katliamına Verilen Tepkiler	70
II.6. SAVAŞ HAZIRLIKLARI ve BEDİRHAN BEY'İN TESLİM OLMASI	73
II.6.1. Bedirhan Bey'in I.Uzlaşma Girişimi	73
II. 7. Osmanlı Devleti'nin Savaş Hazırlığı	74
II.8. Bedirhan Bey'in II. Uzlaşma Çabası	76
II.9. Bedirhan Bey'in Savaş Hazırlığı	78
II. 10. Kutsal İttifak'ta Çözümler ve Dersaadet'in Bedirhan Bey'i Müttefiklerinden Ayırma Çabaları	79
II.11. Bedirhan Bey Üzerine Yapılan Harekat ve Teslim Oluşu	82
II.12. BEDİRHAN BEY'İN SÜRGÜN'E GÖNDERİLMESİ VE ÖLÜMÜ	86
II.12.1. Bedirhan Bey'in Sürgün Edilişi ve Sonraki Yaşamı	86
II. 12.2. Ölümü	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEDİRHANOGULLARI'NIN KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

III.1.Yezdan Şer İsyanı (1853 – 1855)	96
III.1.2. Osman ve Hüseyin Beylerin İsyanı (1879)	97
III.1.3.Emin Ali Bey ve Mikdat Mithat Bey'in İsyanı (1889)	98
III.1.4.Bedirhanîler ile Halil ve Ali Remo İsyanı (1912)	100
III.1.5. Ali Galip Olayında Bedirhanîler (1919)	100
III.2.BEDİRHANİLERİN FAALİYETTE BULUNDUKLARI SİYASİ KURULUŞ VE CEMİYETLER	102
III.2.1. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908)	103
III.2.2.Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910)	105
III.2.3. Gehandanî (İrşad) Cemiyeti (1913)	105

III.2.4. Kürdistan Teali Cemiyeti (1918).....	107
III.2.5. Kürt İstiklâl Komitesi (1918).....	109
III.2.6. Kürt Tamim – i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (1919).....	112
III.2.7. Kürt Teşkilat–ı İctimaiyye Cemiyeti (1920).....	113
III.2. 8. Bedirhanî Aile Cemiyeti (1920).....	114
III. 2.9. Hoybun Cemiyeti (1927)	114
III.3. BEDİRHAN AŞİRETİNİN KÜRT KÜLTÜR VE EDEBİYATINA KATKILARI	116
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	124
DİZİN	134
EKLER	139
ÖZGEÇMİŞ	155

KISALTMALAR

?	: bilinmiyor
A.AMD	: Sadâret Amedî Kalemi
A.DVN	: Divan-ı Hümayun
A.DVN. MHM	: Bâb-ı Asâfî Mühimme Kalemi
A. MKT.MHM	: Bâb-ı Asâfî Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.DH	: Cevdet Dahiliye
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.DH	: İrade-i Dâhiliye
İ. MSM	: İrade-i Mesail-i Mühimme
İ.MVL	: İrâde Meclis-i Vâlâ
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No	: numara
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.K.A.E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.D.V.	: Türk Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayıncılık
Yay. Haz.	: Yayıma Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarihi devirler boyunca bulunduğu coğrafi konumu, Anadolu'ya giriş bölgesi olması ve mevcut fizikî özellikleri hasebiyle her daim bu bölgeye yakın veya bölgede kurulan siyasi teşekküllerin ilgisini cezbetmiştir. Doğu ve batıya açılan ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi, Fırat nehri ve diğer su imkanlarının varlığı, yüksek yaylalara ve siyasi hakimiyet açısından önemli olan dağlık geçit noktalarına sahip olması gibi diğer özellikler bölgenin yüzyıllar boyunca devletlerarası mücadele sahası olmasına tanıklık etmiştir.¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Türkiye coğrafyasındaki diğer bölgelere nazaran ayırt edici belirgin özelliklerinden birisi ve belki de en önemlisi yöredeki kabile ve aşiret yapılanmasıdır. Kabile - aşiret varlık alanları, Türk kültürünün tarihsel değerler sistemidir. Millet altı kuruluşlar olarak da bilinen kabile – aşiret olgusu, çoğu kez kentleşme ve sanayileşme sonucu dünyanın pek çok yerinde kimliğini yitirmiştir. Türk Tarih Kurumunun 1500 - 1600 yılları arasında yaklaşık 245 adet tahrir defteri üzerine yaptığı araştırmalara göre yaklaşık 42.000 tane aşiret tespit edilmiştir ve bunlardan 2. 287 tanesini Kürt kökenli aşiretler oluşturmaktadır.²

Aşiret, Arapça kökenli bir kelime olup kabile teşkilatı sınıflandırılmasında en küçük cemaat olarak ifade edilmektedir.³ Türkçe'de ise genel olarak göçebe unsurlar için kullanılmış, özellikle Osmanlılar döneminde boyun altında, cemaatin üstünde yer alan topluluğa verilen isim olarak adlandırılmıştır. Osmanlı kanunname ve belgelerinde genel olarak konar - göçer veya yörük olarak kayda geçen siyasi teşekküller, yukarıdan aşağıya bir sıraya göre, boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile)

¹ Göknur Gögebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyeti'ne Girişi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.459.

² Orhan Türkdoğan, *Günümüz Türk Toplumunda Doğu-Güneydoğu ve Kabile-Aşiret Yapısı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 21.

³ Mükrimin Halil Yınanç, "Aşiret" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: MEB Yayınevi, 1965, s. 709 – 710.

şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Aşiretlerin idarî yönetimi “mir” adı verilen yöneticiler tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴

Aşiretler merkezdeki ağırlık zümrelerine göre tasnif edilmektedir. Kürt aşiretlerinde de merkezdeki ağırlık noktası olarak kabile yer almakta ve Kürtler⁵ “kabile aşiretleri” sınıfında yer almaktadırlar.⁶ Kürtlerle alakalı olarak 7.500 mil mesafeyi at sırtında dolaşarak saha çalışması yapmış Mark Sykes aşiretler hakkında sınıflandırma yaparak bu alana ışık tutmuştur. Sykes’e göre Kürtler sekiz bölgede yerleşmiş Kurdanilerden gelmektedirler. Van Gölü’nün kuzeyi ile Ermenistan arasındaki topraklarda yoğun olarak yaşamaktadırlar. Yaşadıkları yerler Dicle ovalarını da içerisine almaktadır. Sykes Kürtleri dağda yaşayanlar, yarı göçebe ve yarı göçebe olup da dağda yaşayanlar olarak üç grupta tasnif etmektedir.⁷

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Türklerle iç içe yaşayan ve vesikalarda “ekrad”⁸ olarak tabir edilen Kürtler için ayrı bir uygulama söz konusu değildir. Askerlik ve vergi konusunda gayrimüslim veya öbür tebaalar gibi ayrı bir muameleye tabii tutulmamışlardır. Dolayısıyla onlar da devletin asıl sahibi konumundadırlar. Hal böyle olunca da bu dönem içerisinde ayrı bir Kürt tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde umumiyetle sosyal yapı itibarıyla aşiretler halinde yaşayan Kürtler Osmanlı topraklarında çeşitli bölgelere dağılmış iseler de, asıl yoğunlukta bulundukları yerler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri yani Anadolu coğrafyasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu bölgenin sahip olduğu coğrafi ve sosyal yapısı sebebiyle burada uzun bir süre siyasi bir hakimiyet tam olarak tesis edilememiştir. Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına paralel olarak, oluşan merkezi otorite boşluğu sebebiyle, uzun dönemler

⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt IV, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, s. 9.

⁵ Kürtler ilk olarak M.Ö. 2. Bin yılda Zagros Dağlarının yerli halkları arasına yerleşen Hint-Avrupalı aşiretlerdendir. Kürtlerden ilk kez “Cyrtii” (Kırti) olarak söz edilmesi M.Ö. 2. yüzyıldadır. Ancak bu sözcük etnik bir grubu ifade etmek için kullanılmamıştır. M.S.7. yüzyılda Kürt sözcüğü göçbeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu sözcük, etnik olmaktan çok sosyo-ekonomik bir anlam taşımaktadır. Zaman içerisinde bazı Arap, Ermeni, Asuri ve Pers aşiretleri Kürtleşmişlerdir. Böylelikle Kürt etnik kimliği olarak tek bir ırktan söz etmek mümkün değildir. (Dowall, *Kürtler*, s.28– 29.)

⁶ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 27– 28.

⁷ Mark Sykes, “The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire” *The Journal Of The Royal Antropological Institute Of Great Britain and Ireland*, Vol. 38 (Jul.–Dec., 1908, s.451, 453.

⁸ Ekrad kelimesinin karşılığı Kürtler demek değildir. Bu kavram göçebe veya dağlı anlamında kullanılmaktadır. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten Dergisi*, Cilt LX, Sayı: 227, 1996, s. 143.

sonunda bu bölgede kendine özgü sosyo–ekonomik ve kültürel bir yapı ortaya çıkmıştır. Kürtlerde bu durum aşiretçilik içerisinde ağalıklar olarak ortaya çıkmıştır.⁹

Aşiret ağaları ile diğer beyler arasındaki ilişkiler Kürtlerde çok güçlüdür. Ağaya sonsuz bir bağlılık ve boyun eğme söz konusudur. Onlara göre ağa, varlıklarının en önemli sebebi ve parçasıdır. Ağaya daima üstün bir varlık ve muzaffer bir kumandan nazarıyla bakılmaktadır. Ağanın kabilesindeki diğer bireyler ise sanki ondan çok ayrı, basit ve hatta ayrı cinsten kişilermiş gibi görünmektedir. Ağa giyimi, davranışı, yaşayış biçimiyle daha ilk bakışta onlardan ayrılır. Ağanın kabilesi üzerindeki etkisi ise çok güçlüdür. Aşiretin bireyleri bu etkinliği zorla değil, içten gelen bir arzu ile kabul ederler. Dini liderlerin de ağalık sistemi üzerinde etkisi büyüktür. Hatta bazı aşiretlerde ağalık ile dini liderliğin aynı şahıs bünyesinde birleştiği görülmektedir. Bazı aşiret liderlerinin ise bu işi biraz daha abartıp kendilerini peygamber soyuna dayandıracak kadar ileri gittikleri görülmektedir.¹⁰

Ağanın otoritesi; disiplinin bir toplumun yaşayabilmesi için apaçık bir zorunluluk olmasından, aynı zamanda, köyün yüzde ellisinin yakın akraba olmasından ve geri kalanının da çoğunun bir şekilde ağayla akrabalık ilişkilerinin bulunmasından ötürü kabul edilmektedir. Ağaların çok sayıda yakın akrabası vardır ve bu durum sosyal dayanışmanın da temelini oluşturmaktadır.¹¹

Osmanlı tarihine bakıldığında; imparatorluk kuruluş ve gelişme dönemlerinde pek çok devleti bünyesinde barındırmaktaydı. Doğal olarak bu bünyede imparatorluklar, hükümetler, dukalıklar, prenslikler, beylikler ile birlikte bunların yıkılışından zarar görenlerin düşmanlık hisleri, kin ve garez dolu kötü emelleriyle birleşince Osmanlı Devleti etrafında kin ve garez dolu bir düşman çemberi teşekkül etmiştir. Devletin güçlü dönemlerinde etkisiz kalan bu düşmanlar yüzyıllarca içten ve dıştan fırsat kollamışlardır. Zaman ve ortamı elverişli bulduklarında da tek başlarına ya da işbirliği halinde devleti hırpalamış ve isyan etmişlerdir¹².

⁹ İbrahim Yılmazçelik, “Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 409.

¹⁰ V.V. Minorski, *Kürtler*, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s. 36.

¹¹ David Mc Dowall, *Kürtler (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu Raporu)*, (Çev. Zeri İnanç), Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 41.

¹² Reşat Hallı, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 17–18.

Osmanlı padişahları XVI. yüzyılın başlarına kadar çoğunlukla batı yönlü bir siyaset izlemişler ve devletin batı sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletmişlerdir. Fakat XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevi Devleti'nin batıya doğru genişlemesi, Osmanlı Devleti için tehlike arz etmiştir.¹³ Dolayısıyla başlangıç noktasını Batı Anadolu ve Trakya'da tesis eden Osmanlı Devleti bu tarihten sonra ilgisini ve dikkatini Doğu'ya yöneltmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethinden sonra yüzünü Ortadoğu'ya dönmesi ile birlikte alevlenen Osmanlı - İran savaşları ile beraber Osmanlı - Kürt ilişkileri de yeni bir döneme girerek önemli gelişmeler kaydetmiştir.¹⁴ Öyle ki David Mc Dowall'ın tespitlerine göre; XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safevi İmparatorlukları arasındaki denge Kürdistan'da o güne kadar görülmemiş istikrarlı bir siyasi yapının ortaya çıkmasını sağlayan koşulları yaratmıştır. Hatta, bu dönemde oluşan koşullar daha sonraki üç yüzyıl boyunca devlet ile Kürtler'in arasındaki siyasi ilişkinin genel çerçevesini belirlemiştir.¹⁵

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi, Yavuz Sultan Selim'in 1514'deki Çaldıran Savaşı'nın ardından Osmanlı – Türk yönetimi altına girmiştir.¹⁶ Çaldıran Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Anadolu'su ile Safevilerin Azerbaycan'ı arasında etkili bir stratejik denge noktası oluşmuş ve bu da uzun vadede Kürdistan olarak tabir edilen bölgenin görece bir istikrar dönemi yaşamasına neden olmuştur. Hem Osmanlılar hem de Safeviler karşılıklı olarak sınırı kendi çıkarları doğrultusunda kaldırmaya çalışıp bu konuda bazen başarı sağlamış olsalar da Çaldıran Savaşı'nın ardından, sınır yeniden stratejik olarak geri çekilmiştir.

Bu sınır meselesi 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile resmileşene kadar böyle sürmüştür.¹⁷ Yavuz Sultan Selim Kürt emirlerini ve aşiret reislerini kazanmak için elinden alınan mevkileri geri vermiştir. Aşiret reislerine Osmanlı hükümdarlığını tanımaları halinde kendilerine özerklik verileceğini teyit etmiştir. Kürt liderlerin çoğu eski mevkilerine geri dönmekten doğal olarak memnun olmuşlar ve Osmanlı Devleti'ni

¹³ Göğebakan, s. 463.

¹⁴ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz yayınları, İstanbul 2007, s.17.

¹⁵ David Mc Dowall, *Modern Kürt Tarihi*, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 52.

¹⁶ Ayhan Aydın, *Doğu İsyanları*, Togan yayıncılık, İstanbul 2012, s.11.

¹⁷ Dowall, *Modern...*, s. 53–54.

tanınmaları halinde kendilerine yarı bağımsız bir statü sağlayan anlaşmayı gönüllü bir biçimde kabul etmişlerdir. Buna karşılık; kendileri de istendiği zaman devlete hizmet amacıyla atlı ve silahlı birlikler bulundurmaya üstlenmişlerdir. Osmanlıların Kürt emirlerine bu şekilde resmiyet kazandırması, özellikle emirlere daha önce hiç görmedikleri kadar büyük bir yetki ve askeri unsurlar aracılığıyla güvenlik bahşetmesiyle Kürt gruplarının şekillenmesi kökten değişmiştir. Osmanlı Devleti bu uygulamasıyla, feodalizmi imparatorluğun diğer bölgelerinde ortadan kaldırmaya çalıştığı bir dönemde esas olarak resmen yarı feodal bir sistem yaratmıştır.¹⁸

Yavuz Sultan Selim döneminden 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması'na kadar süren yoğun savaş döneminde Kürt mirleri bazı istisnaî dönemler hariç büyük çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Otuzu aşkın Kürt mirinin kendi bölgelerindeki monarşiye dayalı egemenlikleri “Yurtluk ve Ocaklık” adı altında Osmanlı Devleti'nce tanınmış ve çıkarılan fermanlarla resmiyete bağlanmıştır. Buna mukabil Kürt mirleri de Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanımış ve özellikle Osmanlı – İran savaşlarında büyük roller oynamışlardır.¹⁹

Osmanlı Devleti ile İran arasında tampon bölge konumunda olan Doğu Anadolu'nun coğrafi şartları Osmanlı idarecilerinin bölgeyi “Yurtluk ve Ocaklık” olarak adlandırılan sancaklara ayırmasına ve bu sancakların başına da mahalli beyleri tayin etmelerine sebep olmuştur.²⁰

Osmanlı yönetim sistemi içinde özerk hükümetlerin yanısıra, aynı zamanda yönetimin Kürt babalardan oğullarına geçtiği sancaklar ile doğrudan merkezi olarak atanan yetkililer tarafından yönetilen sancaklar da bulunuyordu. Buralarda askeri tımar sistemi hüküm sürüyordu ve sisteme göre savaş zamanında askeri birlik temin etmek şartı konulmuştu.²¹

Kürtlerle 1514 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde, Çaldıran Savaşı'nı müteakiben başlayan sıkı bir yakınlık bağının, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sürmesi, Kürt liderlerinin çocuklarını Avrupa'ya eğitim için göndermemiş olmaları, ve dolayısıyla da buna bağlı olarak da milliyetçi ayrılıkçı fikirler ile yetişmemiş olmaları; ayrıca

¹⁸ Dowall, *Modern...*, s. 56.

¹⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.17– 18.

²⁰ A. Haluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 281.

²¹ Dowall, *Modern...*, s. 57.

Kürtlerin tarikat inancına bağlı olmaları ve ümmet anlayışını her şeyin üstünde görmeleri gibi sebepler, Kürtlerin diğer ayrılıkçı milletlerden ayrışmasının en büyük sebeplerinin başında gelmektedir.²²

XVII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Celali isyanlarıyla asayişin giderek bozulması, Kürt beylerinin hem devlete olan sadakatlerini yitirmelerine ve hem de sorumluluklarını yerine getirmeyerek asi tavırlar sergilemelerine yol açmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı Kürt aşiret liderleri üzerinde olçukça baskın bir etkisi olan şeyhler ve dini liderler birkaç Kürt liderini isyana teşvik etmişler ve bu isyanlar dini boyutlara ulaşmıştır. Böyle bir isyan hareketine kalkışanlar, bu ayaklanmaların başlı başına yeni ve daha iyi bir toplum yaratacağını öngörmüşlerdir.²³

Ancak Kürdistan²⁴ genelinde görülen Kürt – Mir savaşları tüm Kürdistan mirlerini bir çatı altına toplayacak kudretli bir Kürt hükümdarını da ortaya çıkaracak bir etkiyi de hiçbir zaman yapamamıştır.

Pek çok sorunu kendi aralarında çözebilecek iken dahili husumetlerinin çözümünü dahi Dersaadet'e taşımışlardır. Kürt mirlerinin bu tutumu Osmanlı Devleti'nden daha fazla imtiyaz veya hak kazanmaları konusunda kendilerine engel teşkil etmiştir.²⁵

XVIII. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti oldukça şiddetli bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Merkezileşmiş olan imparatorluk kendi iç bölgesindeki kontrolünü kaybetmiştir. Çaldıran Savaşı'nın ardından aşiretler ile devlet arasında yapılan düzenlemeler İstanbul açısından değerini yitirmiş ve XIX. yüzyılın birinci yarısına gelindiğinde başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Önceki yüzyıllarda Kürdistan'daki emir ve aşiret reislerinin gücünü azaltma girişimleri belli aralıklarla hem devlet hem de bölgesel

²² Enis Güney, *Cumhuriyet Tarihinde Kürtler*, Paraf Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

²³ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, (Çev. Kadriye Göksel), Doğan Yayınları, İstanbul 2008, s. 76.

²⁴ Kürdistan, Kürtlerin ülkesi anlamına gelmektedir ancak genel kabul gören coğrafi bir tanımlaması yoktur. Farsça “ Kürdistan”, Türk Selçuklu Devleti sınırları içinde bulunan ve 1000’li yıllardan 1200’lere kadar Ortadoğu’nun büyük bir bölümünü kapsayan bir bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Muş, Dersim ve Diyarbakır’ı kapsayan Kürdistan isimli bir bölge bulunmaktaydı ve Osmanlı arşiv belgelerinde bir Kürdistan-ı Diyar Bekr’den söz edilmektedir. Günümüzde ise Kürdistan sözcüğü, resmi biçimde idari ve coğrafi bir kavram olarak yalnızca İran’ın Irak sınırı boyunca uzanan ve başkenti Senendec olan bir bölgeyi içermektedir. Coğrafi olarak Kürtlerin yer aldığı bölgeler kuzeybatıdan güneydoğuya 35– 40 enlemleri ve 39–48 boylamları arasında yer almaktadırlar ki bu bölge de Türkiye, İran ve Irak devletlerinin coğrafi sınırları içerisinde yer almaktadır. (Ingmar Karlsson, *Bir Diplomatin Gözüyle Kürt Sorunu*, (Çev.Turhan Kayaoğlu), Homer Kitabevi, İstanbul 2008, s.9.)

²⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 20.

yetkililer tarafından sürdürülmüştü. İmparatorluğun ilerlediği evreler olmuş, ancak Kürtler genellikle çeşitli gerekçeler göstererek otonom yapılarını korumayı başarmışlardır. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde emirlerin ve aşiret reislerinin bir dış destekçiye ihtiyaçları olmadığını düşünmeleri kolaylaşmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde; Osmanlı toprakları resmi olarak bağımlı ama fiili olarak bağımsız yerel yöneticiler tarafından temsil edilmekteydi. Merkezden atanan valiler kendi adına bağımsız güç kullandıklarından bazıları ayaklanmıştı. Bu sorun imparatorluğun yalnızca sınır boylarında ya da Kürdistan'dan ibaret değildi. Tüm Anadolu'da yerel derebeyleri ya da toprak ağaları teorik olarak askeri tımar sahibi iken, bunları babadan oğula geçen mallara dönüştürmüşler ve başkente göndermeleri gereken vergileri de ödememişlerdir. Dolayısıyla merkezi hükümet imparatorluğun her yerinde aşiret reislerinin ve yerel saygın kişilerin iktidarını tanımaya ve onların statüsünü onaylamaya giderek daha çok zorlanmıştı. 1807 yılına gelindiğinde III. Selim'in tahttan indirilmesiyle taşrada merkezi otoriteyi tekrar tesis etmek üzere ayanlarla padişah arasında imzalanan Sened-i İttifak belgesiyle padişah bir zamanlar mutlak sahibi olduğu iktidarı paylaşmış ve aralarında güçlerini yerel kaynaklardan alan Kürt reislerinin de bulunduğu iktidar sahiplerini resmen tanımak zorunda kalmıştır.²⁶

Sanayi toplumunun temellerinin atıldığı ve dünya üzerindeki siyasi dengelerin büyük değişiklik gösterdiği XIX. yüzyıl oldukça çalkantılı bir dönem olmuştur. II. Mahmud tahta geçtiğinde yarı bağımsız durumdaki Kürt emirleri aynı zamanda Anadolu'nun her tarafında, belli bir yörede sözü geçen aileler olarak hükümetin işlevlerini de üzerine almış, fiilen bağımsız yöneticiler (derebeyi) haline gelmişlerdi.²⁷ XIX. yüzyılın ilk on yılında Osmanlı ordusunu iyileştirme ve onu batılı anlamda yeniden kurma girişimi, bir yeniçeri ayaklanmasını başlatmış ve Sultan III. Selim'in tahtını kaybetmesine yol açmıştır. Onun yerine tahta geçen II. Mahmud imparatorluğun yıkılmasına engel olmak için, yalnızca ordunun değil tüm kurumların bütünüyle yeniden yapılandırılması gerektiğini fark etmiştir. Bu girişim, yalnızca yeniçerilerin tasfiye edilmesiyle kalmayıp, hükümetteki tüm gerici unsurların da görevden alınmasını gerektirmekteydi. Bunun yapılabilmesi için dikkatle hazırlanmış bir plan ve başarılı bir uygulama şarttı.

²⁶ Dowall, *Modern...*, s. 69, 73.

²⁷ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, (Çev. Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.269.

II. Mahmud çalkantılı ve karışık bir dönem geçiren Osmanlı Devleti'ni ıslah etme girişimine ilk olarak eyaletlerle başlamıştır. Anadolu ve Balkanlar'daki derebeylerin çoğu kontrol altına alınmıştır. Saygın kişilerin potansiyel tehlike oluşturdıkları yerel merkezlerdeki başka yerlere atanmışlardır. Her yere hükümet tarafından görevlendirilen yetkililer atanmış ve hiçbir konunun miras yoluyla varislere geçemeyeceği açıkça ortaya konmuştur.²⁸

Bu yüzyılın en büyük sorunlarından biri de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yarattığı sorundur. Padişah II. Mahmud Mısır'da büyük bir tehlike oluşturan Mehmed Ali Paşa sorununu gidermek için Kürdistan'da yeni düzenlemeler yapmayı gerekli görmüştür. Bu nedenle 1833'de Sivas valiliğine Reşid Mehmed Paşa atanmış ve görevi gereği Mehmed Reşid Paşa o sıralarda bazı yerlerinde ayaklanma hareketleri beliren Kürdistan'ı yatıştırmakla kalmamış, aynı zamanda olası bir Mısır saldırısına karşı gerekli önlemleri almıştır.²⁹ Bu sorunun giderilmesinin ardından Avrupa'nın da baskısıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı tam bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat Fermanı ile beraber İngiltere ve Fransa gibi Hristiyan Avrupa devletlerinin gayrimüslimler üzerindeki baskıcı etkisi Kürdistan'da da tepkiyle karşılanmış, Kürdistan coğrafyasında dinsel farklılıklar, zamanla bu halklar arasındaki savaşları körükleyen bir durum haline almıştır.³⁰ İşte tam da böyle bir siyasi kaosun yaşandığı Osmanlı topraklarında gayrimüslim unsurların dışında kalan unsurlarda da hareketlenmeler başlamış ve Kürt olayının siyasi mahiyet kazandığı 1898 yılına kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde büyük çapta aşiret ayaklanmaları görülmüştür.³¹

Bu isyanlar içinden en önemlisi, ünlü Bitlis Emiri Şerefhan'ın torunu Bedirhan Bey'in isyanıdır. Bedirhan Bey başkenti Cizre³² olan Bohtan hanedanının en tanınmış mensubudur. Beyliğinin başına çok genç yaşta geçen Bedirhan Bey'in yıllar boyunca sesi soluğu duyulmamıştır. Bedirhan Bey'in emirliğin başına geçtiği dönem Osmanlı Devleti ve Kürt tarihi açısından çok önemli bir safhaya denk gelmektedir. Bu safha yarı

²⁸ Dowall, *Modern...*, s. 73.

²⁹ Viladimir Minorsky, *Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nurer Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2008, s. 68.

³⁰ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 25.

³¹ Çay, s. 284.

³² Cizre XIX. Yüzyılın başlarında nüfusunun çoğu Kürtlerden oluşan (2500 ev) bir kenttir. Ticaret ve zanaatın geliştiği bir şehirdir. Cizre'de üretilen zanaatçılık ürünleri, Musul, Bağdat, Basra gibi merkezlere gönderilmekteydi. Cizre valisi, kentin Bağdat ile İstanbul arasındaki kervan yolu üzerinde bulunan konumundan yararlanarak tüccarlardan gümrük vergisi toplamaktaydı. (Celile Celil, M.A. Gasaratyan, O.İ.Jagalina vd., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, (Çev. M.Aras), Peri Yayınları, İstanbul 1998, s.9.)

bağımsız Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan reformların çıkış dönemidir. Bedirhan Bey, iktidarının ilk yıllarında, çevresindeki olayların akışını değiştirebilecek kabiliyete sahip değildi, fakat etrafında olup biten gelişmeleri de dikkatle gözlemlemekte ve takip etmekteydi.³³

Zamanla idaresini kuvvetlendirip Cizre bölgesini otoriter biçimde yönetmeye başlayan Bedirhan Bey'in en büyük başarısı, dağınık ve isyan halindeki aşiret ve beylikleri kendi himayesi altında birleştirmek olmuştur.³⁴ Bunun için yoğun bir çaba içerisine giren Bedirhan Bey'in, küçük aşiretleri kolayca kendi etrafında toplamasının nedeni ise; 1838 yılında bölgeye giren Osmanlı kuvvetlerinin, güçlü aşiret reislerini ya dağıtarak ya da sürgün ederek onları bulundukları bölgeden uzaklaştırmalarıydı. Başsız kalan ve Osmanlı askerlerinin denetimi altında bulunan bölge halkı Bedirhan Bey'i bir sığınak ve hedeflerini gerçekleştirecek bir lider olarak görüyorlardı. Gelişmeler Bedirhan Bey'in lehine olmaktaydı.³⁵

Bedirhan Bey Osmanlı Devleti'ne sadık bir bey olarak Mayıs 1838'de asi Sait Bey'e karşı harekatta Mehmet Paşa komutasındaki seferî kuvvetin içinde yer almış ve yararlılık göstererek Osmanlı Devleti'ne destek olduğunu göstermiştir. Sait Paşa Hisarı'nın zaptedilmesinde Bedirhanlıların yararlı hizmeti olmuştur. Bedirhan Bey'in süvari birliği Nizip Meydan Muharebesi'ne de katılmıştır. Nizip yenilgisinden sonra gücüne daha da güç katan Bedirhan Bey, kendi yöresindeki Nasturilerden³⁶ devlet adına vergi toplamakla yükümlü idi.³⁷

³³ Wadie Jwadih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çek, Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 121.

³⁴ Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Peri Yayınları, İstanbul 2002, s. 53.

³⁵ Celile Celil, *Bedirhan Bey Ayaklanması, Dar Üçgende Üç İsyan*, Faik Bulut, Belge Yayınları, İstanbul 1992. s. 186.

³⁶ “Nasturi adı eski Doğu halklarından Asurların MS. 428–431 yıllarında, İstanbul patriği Nestorios'un adı etrafında oluşmuş bir mezhebin görüşlerine yakınlıkları nedeniyle bu adla anıldıkları bir Hristiyan mezhebinin adıdır. Ama bu mezhep kendisini “Nasturi” olarak değil, “Asuri” veya “Doğu Kilisesi” veya “Doğu Süryanileri” olarak adlandırır. Doğu Kilisesi 16. yüzyılda, taraftarlarının bir bölümünün Katolik Kilisesine bağlanmasıyla bölünür”. Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s.169.” Nasturiler, Hakkari'nin dağlık bölgesi, aşağı ve yukarı Tişari, Valto, Tuhub, Tal, Diz ve Gevar'da (Yüksekova) yaşamaktaydılar. Nasturilerin yaşadıkları bölgeler, Kürt beylerinin hükümet sancakları dahilinde olduğundan, bu beylere vergi vermekteydiler. 1840'lara kadar bölgedeki Nasturiler ile Kürtlerin ilişkileri dostane olmasına rağmen, bu ilişkiler bölgedeki misyonerler ve yabancı diplomatların müdahaleleri sonrasında bozulmuştur. Aslında, Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı hareketine sebep olan sorunlar, Kürtler ve Nasturiler için olağanüstü değildi. Geçmişte de yaşanan bu tür sorunlarda, genellikle tarafların aşiret reisleri bir araya gelip, meclis kuruyor ve kural olarak anlaşmazlığa yol açan sorun çözülmüyordu. Ancak yabancı misyonerlerin gelmesiyle birlikte, bu tarih içinde oluşmuş güç dengesi de hassaslaşarak bozulmaya

Bedirhan Bey'in emrindeki aşiret kuvvetleriyle birlikte katıldığı 1839 yılındaki Nizip Savaşı'nda alınan yenilgi sonrası Osmanlı Devleti, Doğu bölgesinde önemli bir güç kaybına uğramış ve bölgede siyasi egemenliği büyük ölçüde sarsılmıştır. Ortaya çıkan mevcut durumu kendi lehine fırsata çeviren, Bedirhan Bey için bölgede yeni bir safha başlamıştır.³⁸ Bu yeni safha hiç şüphesiz Bedirhan Bey cephesinde onun lehine olan birtakım gelişmelerdir.

Bedirhan Bey'in kendi emirliğinin sosyo - ekonomik ve iç politik durumunun güçlendirilmesine ilişkin çabaları önemli sonuçlar vermiştir. Bunlar vergi tahsilatına belli bir düzen getirilmesi, emirlik topraklarına göç eden Kürt köylülerine kolaylıklar sağlanması, ticaret ve el sanatlarının teşvik edilmesi idi. Ayrıca Van gölünde gemi ulaşımı başlatılmıştır. Emir, beyliğin sınırları dahilinde anarşi ve yağmacılığa karşı kesin ve kararlı önlemler almıştır. Kürt bölgelerinin kendisine bağlı topraklarında gerçek bir can ve mal güvenliği ve huzur sağlanmıştı. Kuzey ve Batı Kürt bölgelerinde büyük bir ün kazanan Bedirhan Bey, tebaaları arasında tartışılmaz bir güç ve otoriteye sahip olmuştur. Egemen bir hükümdar olarak kendi bağımsızlığını, 1842 yılında, üzerinde "Emir Bohtan Bedirhan" yazılı olan kendi parasını basarak teyit ettirmiştir. Cizre'yi kendi başkenti ilan etmiş ve orada Kürt bayrağını dalgalandırmıştır. Öteki Kürt önderleri ve kendi müttefikleri, Bohtan emirine bağlılıklarını ve desteklerini ilan etmişlerdir.³⁹

Kürt bölgelerinin tam merkezinde bağımsız bir emirliğin ortaya çıkışı, hem Babıali için tümüyle kabul edilemez bir durum ve hem de 1830'lu yılların sonunda ve 1840'lı yılların başında Osmanlı İmparatorluğu içindeki ekonomik konumlarını büyük ölçüde güçlendiren bazı batılı sömürgeci devletlerde büyük bir kaygı uyandırmıştır. İngilizler bu yüzden, Osmanlı Devleti'ni, Bedirhan Bey hareketine karşı her şekilde kışkırtmışlardır.⁴⁰ Ancak ne var ki, çalkantılı bir dönem geçiren Osmanlı Devleti o sıralarda başka bölgelerle uğraşmakta olduğundan, bazı geniş Kürt bölgelerinin özerk

başladı. Hristiyanlar "Batılı inanç kardeşleriyle" ilişkileri sayesinde güçlendiler; Kürtler ise bu gücü ve misyonerleri kendi özerk iktidarlarını tehdit eden bir unsur olarak değerlendirdiler". İbrahim Özcoşar, "Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyum Bildirileri*, (Ed.: M. Nesim Doru), Mardin Artuklu Üniv. Yay., İstanbul 2012, s. 106.; Hacer Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nasturi Katliamı*, Chivi Yayınları, İstanbul 2002, s. 21.; *Gabriele Yonan, Asur Soykırımı Unutulan Bir Holocaust*, (Çev. Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999, s. 40.

³⁷ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 91.

³⁸ Hakan, *Müküs Kürt...*, s. 67-68.

³⁹ Tori, *Tarihte Türk-Kürt İlişkileri*, (Ed. Ahmet Önal), Peri Yayınları, İstanbul 2002, s. 174.

⁴⁰ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 174.

olmalarına göz yummuş ve Kürt aşiretlerinin giriştikleri bu yasadışı hareketlerini geçici bir süre de olsa müsamaha ile karşılamıştır.⁴¹ Bedirhan Bey de bu durumdan ziyadesiyle istifade etme fırsatını kaçırmamıştır. Ancak Nasturiler üzerine 1843 ve 1846 yıllarında düzenlediği saldırılar ve bu halka yaptığı katliamlar, kıyımlar hem beyliğinin hem de kendinin sonunu hazırlamıştır.

Amerikalı ve İngiliz misyonerler ilk defa 1840'lı yıllarda Hakkari'de Hristiyan Nasturileri keşfetmiş ve Tiyari bölgesinde Amerikalı misyonerler, bütün ovanın üzerinde uzandığı bir tepenin üzerine kale gibi bir yatılı okul inşa etmişlerdir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanında dinî propaganda da yapan Amerikalı misyonerler bununla da yetinmeyip Nasturileri Bedirhan Bey'e vergi vermeme konusunda da kışkırtmışlardır. Batılı devletlerin desteğini de gören Tiyari Nasturilerinin Bedirhan Bey'e mensup köyleri basması ve katliamlar yapması, bu kışkırtmalar ve bölgedeki batılı güçlerin varlığı Bedirhan Bey'in harekete geçmesine sebep olmuş ve çok sayıda Nasturilinin ölümüne neden olması hasebiyle olay daha da büyümüş; Amerika, Fransa ve İngiltere; Osmanlı Devleti'ne başvurarak olayı protesto etmişler ve Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını talep etmişlerdir.⁴²

Osmanlı Devleti İngiltere ve Fransa'dan gelen şiddetli protestoların ardından Bedirhan Bey'e karşı harekete geçmeye karar vermiştir. Ancak bu sırada Bedirhan Bey aşiret birliğini genişletmiş ve Hakkari, Van, Muş, ve Bitlis aşiretlerinin reisleriyle ittifaklar ağı oluşturmuştu. Üzerine gönderilen ilk birlikleri yenerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını ilan etmiş ve kendi parasını basmıştır.⁴³ Batılı devletlerin baskıcı tutumu karşısında uluslararası arenada zor durumda kalan Osmanlı Devleti Müşir Osman Paşa komutasındaki orduyla Bedirhan Bey üzerine harekete geçmiştir. Anadolu ordusunun ezici kuvveti karşısında tutunamayacağını anlayan Bedirhan Bey, ailesi ve yanındaki yaklaşık 400– 500 kişiyle çok güvendiği Evreh kalesine çekilmiştir. Bedirhan Bey, Osmanlı ordusunun tazyiki karşısında, yedi devlete bile dayanacağını söylediği kalesinde Osmanlı kuvvetlerine daha fazla direnemeyerek 15 Şaban 1263 (1846) günü

⁴¹ M. Kemal Demirören, *Yeni Dünya Düzeni ve Kürdistan Hayali*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

⁴² Demirören, s. 88–89.

⁴³ Dowall, *Modern...*, s.81.

ailesi, efradı ve yanındaki 400 – 500 kişilik kuvvetiyle teslim olmak zorunda kalmıştır.⁴⁴

Teslim olan Bedirhan Bey İstanbul'a getirilmiş, ve oradan Girit adasına sürgüne gönderilmiştir. Sultan Abdülmecid Han döneminde İstanbul'a dönen Bedirhan Bey, kendisine teklif edilen Rumeli Valiliği görevini kabul etmemiş ve 1858 yılında Şam'a gitmiştir. 1869 yılında Şam'da 68 yaşında vefat eden Bedirhan Bey Salahiye'de (Salihyye) gömülmüştür.⁴⁵ Bedirhan Bey'in ölümünden sonra biraz da vasiyeti gereği oğulları boş durmamış, babalarının Kürtçülük hareketini sürdürmeye çalışmışlardır.

XIX.–XX. yüzyıllarda Kürt aşiretlerinin isyanlarından başka, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler arasında yeni örgüt biçimlerinin belirtileri gözlemlenmeye başlamıştır.⁴⁶ 1789 Fransız İhtilali ile yaygınlaşan milliyetçilik düşüncesi devlet oluşturma'nın meşru zeminini oluşturmaktadır. Bu düşünce beraberinde ulus devlet olma fikrini getirmektedir. Günümüzde mutabık olma ve birlikte genişleme anlamında tam olarak ulus devlet diyebileceğimiz bir devlet yoktur.⁴⁷ II. Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi Osmanlılık üst kimliği altında Kürtlerin de basın ve siyasi platformda alt kimlik statüsüyle yer almaya başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı toplumunu oluşturan Müslüman unsurlar arasındaki kavmi milliyetçilik anlayışı kısa zamanda Kürt unsurlar arasında da tezahür etmiştir. Kürt olma bilinci, Jöntürk hareketi içerisinde yer alan çok az sayıdaki Doğu Anadolu kökenli Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmiştir. II. Meşrutiyetle birlikte sıkça duyulmaya başlanan Doğu Anadolu meselesi kapsamında, buralarda yaşayan insanların eğitim ve kültür sorunları, ekonomik geri kalmışlık, ana dilde eğitim ve uluslaşma gibi günümüze kadar kısmen varlığını devam ettiren bir dizi meseleler ortaya konmuş ve çözüm yolları aranmıştır.

Dolayısıyla Doğu Anadolu meselesi, buralarda yaşayan etnik unsura atfen Kürt meselesi şeklinde ilk defa dile getirilen mahalli talepler ve Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamında etnik, bölgesel talepler çerçevesinde siyasallaşma zeminine kaymıştır.

⁴⁴ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, T.K.A.E. Yayınları, Ankara 1982, s. 101.

⁴⁵ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074–1990)*, Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.590.; Mahmut Çetin, *Kart –Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası*, Marifet Yayınları, İstanbul 2002, s.62.

⁴⁶ Celilê Celil, M. A. Gasaratyan vd., *Yeni ve Yakın...*, s. 46.

⁴⁷ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev.: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 171.

Kürtçülük akımının oluşumu Jöntürk hareketi içerisinde başlamıştır. II. Abdülhamid Han'ı tahttan indirerek 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koymak amacıyla 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinden beş kişinin temellerini attığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki kurucu üyesi olan Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti Kürt kökenli idiler. Jöntürk hareketinin geniş taraftar kitleleri kazanmasıyla İmparatorluktaki Kürt kökenli Osmanlı aydınları, Jöntürk faaliyetine ilgi duymuşlar ve faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. Bunlar içerisinde Doğu Anadolu'nun nüfuzlu ağalarının ve aşiret reislerinin çocukları da bulunmaktaydı. Harekete en faal şekilde iştirak edenler Bedirhanlı ailesi fertleriydi. Meşrutiyetin ilanından önce Bedirhanlı ailesinin kimi üyeleri kendilerine karşı Osmanlı Devleti'nin sürekli haksızlık yaptığı gerekçesiyle Jöntürklere katılmışlar ve devlete karşı olan husumetlerini Jöntürk hareketi kanalıyla sürdürmüşlerdir.⁴⁸

Bedirhan Bey'in oğulları 1898 yılında ilk Kürtçe gazete olan Kürdistan Gazetesi'ni çıkarmıştır. Kürdistan gazetesi ilk periyodik yayınına 22 Nisan 1898 tarihinde Kahire'de başlamıştır. Gazetenin yöneticiliği Bedirhan Bey'in oğlu Mikdat Mithat Bedirhan tarafından yapılmaktaydı. İlk olarak Kurmanci lehçesiyle yayınlanan gazetede sonradan Türkçe'ye de yer verilmiştir. Onbeş günde bir çıkarılması düşünülen gazete çeşitli aksamalara maruz kalmıştır. İlk beş sayısı Kahire'de yayınlanan gazetenin her sayısı ikibin adet basılmıştır. Gazete Kürdistan'a gönderiliyor ve Avrupa'ya da dağıtılıyordu. Kürtçe olarak çıkarılan gazete kısa zamanda Kürt milliyetçiliğinin kalesi ve örgütlenme merkezi olmuştur. Gazete 1898 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar ayda iki kez çıkarılmış, İstanbul'da ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yayın hayatını sürdürmüştür. İlk başta liberal bir çizgide olan gazete II. Abdülhamid dönemi yönetimi karşısında bağdaşmaz bir konumda yer almıştır.⁴⁹ Bir süre sonra Kürdistan Gazetesi yayını Londra'da devam ettiren Abdurrahman Bedirhan aynı zamanda Jöntürklerle yakın temas halinde ve bu hareketin Kürtçü kanadının önemli temsilcilerinden biridir.

Kürdistan gazetesinin yöneticisi ve başyazarı konumundaki Abdurrahman Bedirhan, yazılarında II. Abdülhamid yönetiminin Doğu Anadolu'daki uygulamalarına şiddetle karşı çıkmakta, Kürtlerin eğitimsiz bırakıldığını, Ermenilere karşı kullanıldığını ileri sürmekteydi.⁵⁰ Dönemin koşulları Osmanlı aydınları ve Doğu Anadolu kökenli

⁴⁸ Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi" *"Doğu Batı Dergisi, Cilt 2, Sayı 46, Ağustos-Eylül-Ekim 2008, "II.Meşrutiyet" 100. Yıl, s. 69, 71.*

⁴⁹ Celile Celil, M. A. Gasaratyan vd., *Yeni ve Yakın...*, s. 47–48.

⁵⁰ Ünal, s. 72.

öğrenciler arasında Kürtlük şuurunu geliştirmiştir. Doğu Anadolu mebuslarından bazıları ve o bölgelerde nüfuz sahibi kimseler Kürtleri bir arada toplamaya gayret etmişler, bu amaçla kurdukları çeşitli dernekler vasıtasıyla Kürtlerin meselelerine sahip çıkarak siyasi arenada yer almaya başlamışlardır.⁵¹

Kürtler 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından, 1918’de I. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar büyük çoğunluğu siyasi talepleri olan çeşitli dernekler kurmuşlardır. Ancak kurulan bu dernekler esas olarak Kürt soyluları için birer kültür kulübü olma işlevinden öteye geçememiştir. Dolayısıyla bunlar, her ne kadar Kürt kültürel canlanışının başlıca örnekleri olsalar da, milliyetçi örgütler olarak görülmemelidirler.⁵²

Bu siyasi teşekküllerden ilki kurucuları arasında Bedirhan Bey’in de oğullarının bulunduğu ilk Kürt organizasyonu olarak 1908 yılında kurulan *Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti*’dir. Çeşitli Kürt teşkilatlarında kurucu veya aktif üye olarak görev alan Bedirhanoğulları Kürt Ulusal Cemiyeti olan *Hoybun* kurulduktan sonra kendi derneklerini feshedip, böylece kuvvetlerinin tamamını tek bir yönetimde toplayıp, kendi istekleriyle Hoybun’a katılmışlardır.⁵³

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başına gelindiğinde artık Kürt Edebiyatı da Bedirhan ailesi sayesinde oluşmuş ve dünyaya açılmıştır. Kürdistan Gazetesi’nin çıkışı Kürt ulusal hareketinde bir dönemeci temsil etmektedir. Bu ulusal bilinç ve örgütlenme açısından yeni bir aşamadır. Gazete ilk çıktığı zamanlarda Kürt ulusal hareketi henüz bir örgütlenme düzeyine ulaşmamış ise de; gazetenin Kürt halkının sorunlarını ortaya koymasıyla örgütlü politik çalışmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

II. Abdülhamid Han dönemi politik uygulamalardan dolayı gazetenin beşinci sayısından sonra basımı Abdurrahman Bedirhan yönetiminde Cenevre’ye geçmiştir. Sık sık yer değiştirerek Londra, Folkston, yeniden Kahire ve Cenevre’de yayınlanmış ve toplam olarak 31 sayısı çıkmıştır. Gazetenin son sayısı 14 Nisan 1902 tarihliidir. Yayın merkezi Avrupa’ya geçtikten sonra gazete daha radikal bir nitelik kazanmıştır. Gazete Kürtleri haklarını aramaları ve baskı rejimine karşı direnmeleri hususunda başkaldırmaya

⁵¹ Ünal, s. 79.

⁵² Özoğlu, s. 102.

⁵³ Mehmet Bayrak, *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge Yayınları, Ankara 1994, s. 75.

çağırıyordu.⁵⁴ Gazetenin ilk üç sayısında Sultan Abdülhamid Han rejimine yönelik hiçbir eleştiri yoktur ve gazete tümüyle Kürtçe çıkmaktadır. Gazetede Kürtlere okumanın, cehaletten kurtulmanın, sanat ve ticarete ilerlemenin önemi anlatılmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerden sık sık örnek verilerek İslam dini ve Osmanlı camiasına mensup olma yüceltilmekteydi. Kürdistan gazetesindeki yazıların tümünde yurtseverlik açıkça işlenmiştir. Sürekli olarak Kürtlere sesleniş söz konusudur. Bazı yazılarda ise Türk yönetiminden kurtulmaktan söz edilmiştir. Buna mukabil; Osmanlılık kavramı yine de oldukça güçlüdür. Kürt ulusu Osmanlı birliği içinde düşünülür.

Gazetenin özelliklerinden bir diğeri de, geniş bir aydın kadronun ürünü olmayışıdır. Önce M. Mithat Bedirhan, sonra Abdurrahman Bedirhan'ın dışında, birkaç mektubun ve muhtemelen bir – iki konuk yazarın dışında yabancı kalem karışmamıştır. Dolayısıyla sorunlara bakış açısında bir çeşitlilik, konularda zenginlik yoktur. Kısacası gazete onu çıkaranların dünya görüşleriyle sınırlı kalmıştır.⁵⁵ Kürdistan gazetesi ulusal düzeyde Kürt ideolojisinin doğuşu ve şekillenmesinde büyük bir etkisi olan ilk yayın organı olma özelliğine sahiptir.

Bütün bu anlatılanlara bakıldığında Bedirhan Bey isyanının bulunduğu bölgedeki nüfuzunu kaybetme endişesiyle hareket edilerek çıkarıldığını ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer tüm isyanlar gibi başarısız olmaya mahkum olduğunu görmekteyiz. Ardından oğullarının çabaları ve kültür alanında yapılan hamleler de beyhude bir çabadan öteye geçememiştir.

Tezimiz giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kürt siyasi tarihinde kalıcı izler bırakan Bedirhan Bey'in tanıtılması amacıyla şahsiyeti mizacı ve idareci kimliği üzerinde durulmaktadır. Bulunduğu bölgede kurduğu ittifaklar ve siyasî, askerî, sosyo-ekonomik ve dinî alanlarda uyguladığı politikadan bahsedilmektedir.

İkinci bölümde ilk olarak daha sonraki dönemlerde cereyan edecek olayların altyapısını anlamak için Tanzimat öncesi dönem ve Tanzimat dönemi merkezileşme yapısı verilmiştir. Ardından Tanzimat yeniliklerine gösterilen tepki ve Bedirhan Bey'in

⁵⁴ Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, Cilt I, Deng Yayınları, İstanbul 1992, s. 224,225.

⁵⁵ Burkay, s. 439, 441.

merkezi olan Cizre'nin Musul eyaletine bağlanması üzerine gösterilen tepkiler anlatılmıştır. Daha sonra Bedirhan Bey'in 1843 ve 1846 yıllarında vuku bulan Nasturi kırımından söz edilmiştir. Ardından sürgüne gönderilmesi, sürgün hayatı ve ölümünden kısaca bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Bedirhan Bey'in ölümünden sonra Kürtçülük hareketlerini devam ettiren çocukları tarafından yürütülen faaliyetlerden hareketle bunların çıkardıkları küçük çaplı ayaklanmalar üzerinde durulmuştur. Daha sonra yine Bedirhan ailesinin Kürtçülük şuur ve bilincini kazandırmak ve yaymak amacıyla teşkil etmiş oldukları siyasi kuruluş ve cemiyetler ve bunların faaliyetleri anlatılmıştır. Son olarak da Bedirhanoğullarının Kürt kültür ve edebiyatına yapmış oldukları hizmetler ve bıraktıkları eserlerden kısaca bahsedilerek tezimiz sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDİRHAN BEY ve AŞİRETİ

I.1.Bedirhan Bey

I.1.1.Kimliği

Tarihte teşkil ettiği konum itibariyle gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Kürtler açısından mühim bir noktada bulunan Bedirhan Beyin doğum tarihi hakkında araştırmacılar arasında fikir birliği olmadığı görülmektedir. Doğum tarihi için 1802 ile 1806 arasında değişen tarihler veren araştırmacıların bu tahminlerini dayandırdıkları hiçbir somut kaynak bulunmamaktadır.⁵⁶ Malmisanij, Bedirhan Bey'in oğlu Abdurrahman'ın babasının 63 yaşında (1869) öldüğü biçimindeki ifadesini en güvenilir tarih kabul ederek, doğum tarihinin 1806 olması gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Buna karşılık Mahmut Çetin Bedirhan Bey'in 1802 yılında Cizre'de doğduğunu yazmaktadır.⁵⁸ Yine David Mc Dowall'ın Bedirhan Bey'in Bohtan prensliğinin başına 1820 yılı civarında 18 yaşında geçtiği⁵⁹ şeklindeki ifadelerini göz önünde bulundurursak bu müellif de Bedirhan Bey'in doğum tarihi olarak 1802 yılını esas almaktadır. Bedirhan Bey'in doğum tarihi konusunda tarihçiler fikir birliğine varamazken doğum yerinin Cizre olduğu konusunda hepsi hemfikirdirler.⁶⁰

Tarihçilerin üzerinde uzlaşma sağlayamadığı bir başka konu da Bedirhan Bey'in soyuyla alakalıdır. Bedirhanîler kendilerini büyük İslam komutanı Halid bin Velid'in

⁵⁶ Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s.77.

⁵⁷ Malmisanij, *Cızıra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneğinin Tutanakları*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s.48; Kardam, s. 77

⁵⁸ Çetin, s. 51.

⁵⁹ Dowall, *Modern...*, s. 78.

⁶⁰ Dowall, aynı yer.; Çetin, s. 51.; Burkay, s. 353.

soyundan saymakta iseler de bazı tarihçiler de Bedirhan Bey'in soyunun Yezîdî⁶¹ olduğunu iddia etmektedirler. XVI. Yüzyılda yaşamış Bitlis Kürt emiri Şerefhan, Kürt tarihi üzerine yazılmış ilk eser olan Şerefname isimli kitabında Bedirhan ailesinin atalarının İslamiyetten önce Yezîdî dinini kabul ettiklerini öne sürmektedir.⁶² Bir taraftan da Bedirhan Bey'in Halid bin Velid'in torunlarından Diyarbakır Valisi Abdulaziz'in soyundan geldiği söylenilmekte, bu sebeple de bu aileye intisap şerefi olarak "Azizî" denilmektedir.⁶³ Ancak bilindiği kadarıyla Bedirhan Bey, Bitlis emiri Şerefhan'ın soyundan gelmektedir.⁶⁴ Bedirhan Bey'in babasının adı Abdullah'tır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, aile sırasıyla Mustafa Han, İsmail Han, Mansur Han, Emir I. Şerefhan, Emir Mehmet Han, Emir II. Şerefhan' a kadar ulaşmaktadır.⁶⁵

⁶¹ Yezîdî; Irak, Suriye, kısmen Kafkasya ve Güneydoğu'da yaşayan ve kendilerine özgü bir dini olan topluluğa verilen isimdir. İsim, Farsça kökenli İzed (melek, tanrı) kelimesinden gelmektedir. Yezîdîler daha çok "meleklerle tapanlar" olarak adlandırılmaları gerektiği halde, kötülemek için "Şeytan-perest" veya "Işık söndüren" olarak adlandırılmaktadırlar. Hala Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Yezîdîlerin sayısı 10 000'i geçmemektedir. (Hakkı Dursun Yıldız, "Yezîdîler" İslam Ansiklopedisi, Cilt XIII, Eskişehir MEB Yayınevi 1997, s. 415-416.) Kürtler genelde Tanrı'ya Huda ve Yezdan demektirler. Huda sözcüğü Kürtçe'de "kendini yaratan" sözcüğünden, Yezdan sözcüğü de Kürtçe'deki "ezdam" sözcüğünden türemiştir. Bu sözcük de "beni yaratan" anlamına gelmektedir. Bu iki sözcükten de anlaşılacağı üzere, Kürtler tanrının kendinde var olan güçten geldiğine inanmaktadırlar. Zerdüştlükte de var olan bu düşünceden hareketle Kürtler yemin ettiklerinde, Türkçe'ye çevrildiğinde anlamı: beni yaratan merhametli tanrının adına olan "bi yezdane dilovan" derler. (Tori, Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler, Berfin Yayınları, İstanbul 2000, s. 49-50.) Araplar İslamiyeti yaymak amacıyla M.S. 637- 639 yıllarında Kürtlerin yaşadıkları bölgelere sefer düzenlemişler ve ilk kez bu tarihte Kürtlerle tanışmışlardır. Araplar tanrıya yezdan dedikleri için Kürtler'e Yezdani adını vermişlerdir. Bu kelime daha sonra Yezîdî sözcüğüne dönüşerek Zerdüştlüğü benimseyen Kürt topluluklarına isim olarak verilmiştir. Görüldüğü üzere bu isim bir ırkın adı olmaktan çok bir dine bağlı olan topluluk adıdır. (Torî, *Kürt Kültür Tarihi*, Berfin Yayınları, İstanbul 1999, s. 168.) XIX. Yüzyılda, Türk nüfus kayıtlarına göre Yezidiler, kuzeybatıda Sivas'a kadar ve Diyarbakır, Mardin ve Siirt bölgelerinde yaşamaktaydılar. Dini baskılar ve zulüm sayılarını büyük oranda azaltmıştır. Öldürülenler dışında sağ kalanlar Hristiyan veya Müslüman olmuşlardır. (Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev.: Nevzat Kırac, Bülent Peker vd., İletişim Yayınları, İstanbul 1995. s.25.)

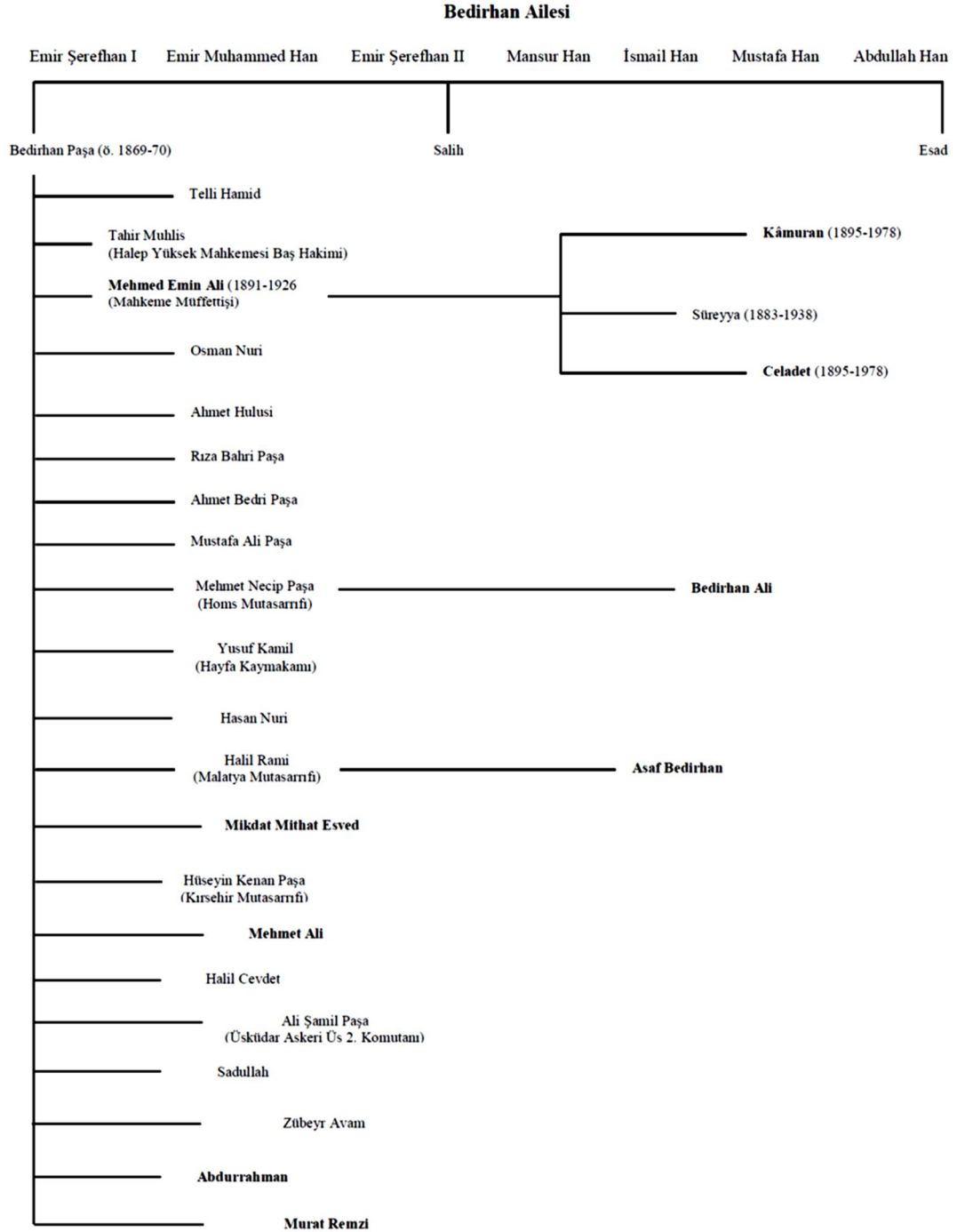
⁶² Şerefhan, *Şerefname Kürd Tarihi*, (Çev. M.Emin Bozarslan), Deng Yayınları, İstanbul 2006, s.135.

⁶³ Sevgen, s.61.

⁶⁴ Çay, s.287.

⁶⁵ Sevgen, s. 61.

Tablo 1. B.A., İrade Dahiliye, 1286/41717, belgesine göre Bedirhan Ailesi Koyu yazılmış isimler KTC'ye üye olanlardır.⁶⁶

⁶⁶ Özoğlu, s. 124.

Bedirhan Bey'in eş ve çocuk sayısı konusunda kaynaklarda birbirinden çok farklı rakamlar verilmiştir. Bedirhan Bey'in eşlerinin sayısı konusunda 14, 16, 17, 34 ve 40 rakamları verilmişse de bunlardan dört tanesi nikahlı eşidir.⁶⁷ Bilal N. Şimşir “Kürtçülük” adlı eserinde Bedirhan Bey'in dört karısı ve aynı zamanda beş tane odalığının olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸ Ancak arşiv belgelerine bakıldığında 1847 yılında İstanbul'a gönderilirken yanında dört nikahlı karısı ve dokuz cariyesinin bulunduğu görülmektedir.⁶⁹ Amcasının kızı Bedirhan Bey'in ilk eşidir. Diğer eşleri ise; Yezîdîleri katlettikçe bu aşiretlerden aldığı cariye kadınlardır. Bilhassa Yezîdî Ankosi aşiretinden alınan kadınlar bunlar içinde ayrı bir öneme sahiptir. Bedirhan Bey'in 96 tane çocuğu bulunmaktadır. Bunlardan 54'ü kendisinden önce vefat etmişlerdir. 21 kızı ile 21 oğlu ise kendisinden sonraya kalmışlardır.⁷⁰

Bedirhan Bey'in ölümünden sonra çocuklarından ve torunlarından bazıları Osmanlı Devleti'ne karşı kin gütmüş ve aile topraklarını devletten geri alabilmek umuduyla Kürtçü birtakım eylemler içerisinde bulunmuş ve Türklere karşı düşmanlıklarını ömür boyu sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyıl ortalarına kadar hemen hemen her Kürtçü eylemin içinde mutlaka Bedirhan ailesinden bir veya birkaç kişi yer almıştır.⁷¹

Bedirhan Bey'in 21 oğlundan 19 tanesi Osmanlı Devleti'ne az çok sadık kalarak, Osmanlı - Türk sivil ve askeri bürokrasisi içinde önemli görevlere gelip devlete olumlu hizmetlerde bulunarak yararlılıklar göstermişlerdir. Geriye kalan ikisi ise, İngiliz istihbarat örgütleriyle işbirliği yapıp Kürtçülük faaliyetleri içerisinde yer alarak devlete açıkça ihanet etmişlerdir.⁷² Torunları ve onların torunları bugün Türkiye ve Suriye devletlerinin tebaasıdır.⁷³ İleriki bölümlerde Bedirhan Bey'in oğulları ve faaliyetlerinden bahsedilecektir.

⁶⁷ Çetin, s.62.

⁶⁸ Şimşir, s. 103.

⁶⁹ BOA, A. AMD, 2/32, 3 Zilkade 1263 / 13 Ekim 1847.

⁷⁰ Çetin, s. 62.

⁷¹ Şimşir, s. 25.

⁷² Şimşir, s. 104.

⁷³ Öztuna, s. 520.

I.1. 2. Şahsiyeti ve Mizacı

Bedirhan Bey, bulunduğu konum itibariyle Kürt tarihinde üzerinde en çok konuşulan isimlerden biridir. Bu yönüyle de en çok tanımlanan, ancak her tanımda başka Bedirhan'ların ortaya çıktığı bir kişiliktir.⁷⁴ Bedirhan Bey çoğu Kürt açısından ünlü bir hanedanın en ünlü kişisi olma özelliğine sahiptir. Onun bu denli önemli sayılmasının nedeni kısmen Osmanlı reformcuları için ciddi bir tehdit oluşturan son büyük aşiret reisi olmasıdır. Ancak onun asıl önemi Kürdistan'da büyük çaptaki yerel güçleri yönetebilme tarzında yatmaktadır.⁷⁵

Bedirhan Bey ile ilgili yazılanlara bakıldığında zaman birbirinden çok farklı birçok Bedirhan ile karşılaşmak mümkündür. Osmanlı resmi kaynaklarında devlete önemli hizmetlerde bulunmuş ancak daha sonra asi olmuş birisidir⁷⁶; Cizre, Bohtan ve Hacıbehram ve Midyat kazaları mütesellimi bulunan asakir-i redife miralaylarından ve Cizre hanedanından Bedirhan Bey⁷⁷; yine hain⁷⁸; zalim ve serkeş⁷⁹ lakapları da Bedirhan Bey namına kullanılan sıfatlardır.

Misyonerlere göre ise; Kürtlerin peygamberlerinden sonraki ikinci Muhammed'i aşırı dindar, tutucu, bağınaz birisidir.⁸⁰ Bedirhan Bey'in Kürt bölgeleri açısından güncelliğini her zaman korumuş olan milli meseleye ilişkin politikası onun uzak görüşlülüğünü kanıtlamaktadır.⁸¹ Cahil olmakla beraber zeki,⁸² cesur, çekici, dindar ve hırslı bir adam ama aynı zamanda pervasız bir kişiliğe sahiptir.⁸³ Dönemin en büyük devletlerinden olan Osmanlı'dan toprak koparmak isteyecek kadar hırslı bir insandı. Ancak Van Gölü ile Karadeniz'i Süveyş Kanalı benzeri bir kanalla birleştirme düşü kuracak kadar da hayalperest bir düşünceye sahiptir.⁸⁴ Görece güçsüz ve belirsiz bir konumdan gücünün doruğuna ulaşması, zamanının en nüfuzlu ve en heybetli Kürdü haline gelmesi, göze

⁷⁴ Özcoşar, s. 99.

⁷⁵ Dowall, *Modern...*, s. 78.

⁷⁶ Özcoşar, s.99.

⁷⁷ BOA, İ. MSM, 48/1225_47_18, 13 Muharrem 1258 / 24 Şubat 1842.

⁷⁸ Kardam, s. 163.

⁷⁹ BOA, İ. MSM, 50/1281_10_10, 16 Şaban 1263 / 30 Temmuz 1847.

⁸⁰ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s.24.; Özcoşar, aynı yer.

⁸¹ Tori, *Tarihte Türk...*, s.173.

⁸² Sevgen, s.133.

⁸³ Dowall, *Modern...*, s.78.

⁸⁴ Muhsin Kızılkaya, *Gölgeler Çabuk Ölüyor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.103.; Muhammed Munis, *Bir Yaşam, Bir İsyan, Bir Sürgün: Bohtan Bey'i Bedirhan'ın Hayatı*. Erişim: <http://www.kovarabir.com/muhammed-munisbir-yasam-bir-isyen-bir-surgun-botan-beyi-bedirhanin-hayati/> Erişim tarihi:18.02.2015

çarpan faziletlere sahip olduğunun bir göstergesidir. O Kürtler için her zaman ideal bir Kürt liderinin sembolü olmuştur. Zeki, yakışıklı ve çekici özellikleri yanısıra cesareti, azmi, hırsı ve dindarlığı ile çağdaşlarının arasından sıyrılmıştı.

Ancak Nasturilere karşı yaptığı kıyım onun, politik yargısının zayıf bir yansıması olarak zuhur etmiştir. Onun bu hareketi gereksiz yere bir sürü kan dökülmesine sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda çöküşüne de zemin hazırlamıştır.⁸⁵

Bedirhan Bey ideallerini cüretkar bir girişimcilik ve amansız bir kararlılıkla takip ederdi. Aynı kadere sahip diğer birçok insan gibi, onun da bir görev hırsı vardı ve buna eşlik eden özel güçlere sahip olması, onda sarsılmaz bir inanç haline gelmiştir. Zamanla faaliyetleri kadar kişiliği de karizmatik bir nitelikle renklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, açıklanamaz gibi görünen çoğu hareketi netleşir. Merhametsizliği ve dine düşkünlüğü, kabul edilmiş değerleri bir kenara itmesi ve gözü karalığı, onun karizmatik kişiliğinin parçalarıdır. Taraftarlarının gözünde olduğu kadar kendi gözünde de başarısı mistik bir içerik taşırdı. Wadie Jwaideh onu bu özellikleriyle Max Weber'in karizmatik kişilik kalıbına oturtuyor.⁸⁶ Pek çok kaynakta Kürt ulusçuluğunun babası sayılan Bedirhan Bey'in son derece sofu olduğu, dindarlığı nedeniyle alkol ve sigara kullanmadığı bilinmektedir.⁸⁷

Günümüz Kürtleri arasında da Bedirhan Bey ile ilgili çelişki içeren, farklı tanımlamalar vardır. Kimilerine göre; tipik bir Kürt feodalidir. Bazılarına göre, Bedirhan Bey burjuvaya karşı isyan etmiş bir devrimcidir. Kimilerine göre, hem Kürt halkı için isyan etmiş bir kahraman hem de Nasturileri katleden bir zalimdir. Kimilerine göre ise; tüm Kürtler gibi dini bütün sıradan bir aşiret reisidir.⁸⁸

Bedirhan Bey ile ilgili yapılan bu tanımlara bakıldığında aslında hemen her tanıma uyduğu da görülmektedir. Tarihçilerin göz ardı etmediği ve etmemesi de gereken gerçek

⁸⁵ Jwaideh, s. 124.

⁸⁶ Jwaideh, s. 125–126.

⁸⁷ Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, (Yay. Haz. Ve Çev. Candan Baysan, Abdullah Keskin), Dönem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 81.

⁸⁸ Özcoşar, s. 99.

şudur ki; Bedirhan Bey Kürdistan tarihinde önemli ve derin izler bırakan liderlerden biridir. Öyle ki isyanı ve yenilgisi halk edebiyatına dahi konu⁸⁹ teşkil etmiş bir zattır.

I.2. Bedirhan Bey’in Mirliği ve Mütesellim Oluşu

Osmanlı Devleti idaresinde XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında birçok yerel Kürt yöneticisi bulundukları bölgelerde kendi iktidar yapılarını kurmuşlardı. İmparatorluk başkentine sadece sözde bir bağlılıkları olan bu aşiret liderleri yarı bağımsız emirlikler olarak işlev görmekteydiler. Bunlar arasında en önde gelenler; Bohtan, Baban ve Hakkari emirlikleriydi.⁹⁰ Emirliğin en yüksek lideri olan mir, aşireti içerisinde önemli bir askeri güce sahiptir ve genelde maiyetiyle birlikte surlarla çevrili bir şehirde yaşamaktadır.⁹¹

Bedirhan Bey’in mir olma, bir başka deyişle tahta çıkma tarihiyle ilgili kaynaklarda değişik bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklar Bedirhan Bey’in 1821’de⁹² onsekiz yaşında iken, bazıları ise, 1835’de hakimiyeti ele geçirdiğini yazmaktadır. Ancak kesin olan bir şey varsa o da, Bedirhan Bey’in genç yaşta Kürdistan beyi olarak tahta geçmiş olduğudur.⁹³

Bedirhan Bey’in mir oluşunun süreci şöyle izlemektedir: Bedirhan Bey’in babası ve aynı zamanda Cizre beyi olan Abdullah Han öldüğünde Azizan ailesi ve aşiretler bir araya gelerek Abdullah Han’ın kardeşinin oğlu Sevdin’in yani Bedirhan Bey’in amcasının oğlunun onun yerine mir olması konusunda karar almışlardır. Ancak Mir Sevdin dünya işlerinden el etek çekmiş, sorumlulukların gereğini yerine getirmekten aciz birisi olduğundan bir süre sonra ortama düzensizlik ve kargaşa hakim olmuş ve aşiretler arasında anlaşmazlık başgöstermiştir. Bu durum karşısında, Bedirhan Bey’in uyarısı ile de, mirlik görevine uygun olmadığını kabul eden Sevdin köşesine çekilip kendisini ibadete vermiştir. Usul gereğince, mirlik makamına Bedirhan Bey’in büyük

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ahmet Şükrü Esen, *Anadolu Destanları*, (Yay. Haz. : Pertev Naili Boratav), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. 103, 110. Yine birer halk şairi olan Alî el- ‘Âcizî ve Lisânî’nin Divan’larında Bedirhan Bey Destanı dörtlüklerle ifade bulmuştur. Bkz. Ramazan Sarıçipek, “Bedirhan Bey Destanı (Legend Of Bedirhan Bey)” *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Uluslar arası Sempozyumu* 6 –8 Eylül 2012, (Bingöl 2013), s. 836–844.

⁹⁰ Özoğlu, s. 87.

⁹¹ Özoğlu, s.63.

⁹² Bruinessen, s. 273.

⁹³ Erişim:<http://www.kovarabir.com/muhammed-munisbir-yasam-bir-isyan-bir-surgun-botan-beyi-bedirhanin-hayati/> Erişim tarihi: 18.02.2015

kardeşi Salih Bey getirilir. Fakat o da derviş ruhlu bir insan olup ibadete çok düşkün olduğundan bir süre sonra mirlik konumunu kendi rızası ile Bedirhan Bey'e bırakmıştır.⁹⁴

Bedirhan Bey'in mir olması üzerine bölgede bulunan Miran aşireti reisi İbrahim Ağa onun otoritesini tanımayıp vergi vermeyi reddetmiştir. Bunun üzerine aralarında savaş çıkmış ve çıkan bu savaşta İbrahim Ağa da dahil olmakla birlikte yüzlerce insan Bedirhan Bey tarafından öldürülmüştür.

Neticede Bedirhan Bey, her tarafta otoritesini kabul ettirmeyi başarmış⁹⁵ ve aldığı miralay rütbesi ile ailesi ve bölge aşiretleri arasında iktidarını kati bir şekilde kuvvetlendirmiştir.⁹⁶ Aynı zamanda mütesellim⁹⁷ ünvanı da alan Bedirhan Bey, yerel makamlara kendi çevresindeki adamlarından atamalar yaparak emirliğinde devlet benzeri bir idare kurmuştur.⁹⁸ Bedirhan Bey'in mütesellim olarak sorumlulukları yanında aynı zamanda miralay olarak Osmanlı ordusuna talep edildiğinde asker verme yükümlülüğü de vardı. Ancak Osmanlı Devleti bazı zamanlarda onun emrindeki redif askerlerini alabilmek için kendisiyle pazarlık yapmak zorunda kalabiliyordu.⁹⁹ Bedirhan Bey bölgenin mütesellimi olarak devlet adına halktan vergi toplar ve bir kısmını kendisine alıyordu. Bey'in bu durumu ve başkaldırısındaki tavrına bakıp, kendisi hakkında olumlu ya da olumsuz görüş belirtmek haksızlık olur. Genel kanı, bir Kürt beyi olduğu, devlet içindeki yerinin oldukça güçlü ve sağlam olduğu şeklindedir.¹⁰⁰

1.3.Bedirhan Bey'in Cizre– Bohtan Beyliği

Bugünkü Cizre'nin adı Arapça Ceziret' İbni– Ömer'den gelmektedir. Emevi halifesi II. Ömer kalesini yaptırdığı için böyle denmiştir. Dicle üzerindedir.¹⁰¹ 1990 yılına kadar Suriye sınırında Mardin'e bağlı bir ilçe olan Cizre bu tarihten sonra Şırnak'ın il statüsü kazanmasıyla birlikte Şırnak'a bağlanmıştır.¹⁰² Cizre Bohtan bölgesindedir. Bu isim

⁹⁴ Kardam, s.77–78.

⁹⁵ Bruinessen, s.273–274.

⁹⁶ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 97.

⁹⁷ Bulunduğu bölgede vergi toplamakla yükümlü olan kişi.

⁹⁸ Özoğlu, s. 79.

⁹⁹ Kardam, s. 276.

¹⁰⁰ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Gireken Kürtler*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002, s. 229.

¹⁰¹ Öztuna, s. 517.

¹⁰² Erişim: tr.wikipedia.org/wiki/%C3%97ırnak_%28il/%29 Erişim tarihi:18.02.2015

idari bir mefhum olmayıp coğrafidir. Cizre'nin 14 kadar güzel nahiye ve kaleleri¹⁰³ bulunmaktadır.¹⁰⁴

*Bohtan emirliği, Osmanlı hakimiyeti sonrasında "Hükümet-i Cezire" olarak isimlendirilmekteydi. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devletiyle ilişkileri, genellikle İran ile yapılan mücadelelerde Osmanlı tarafında yer almaları sebebiyle genellikle olumlu olmuştur. Aile içi çatışmaların yaşandığı dönemlerde, Osmanlı kendine daha yakın gördüğü kişiyi mir olarak desteklemesi dışında müdahalesi pek söz konusu olmamıştır. IV. Murad döneminde emirlerin idaresine son verilmişse de daha sonra tekrar idareyi ellerine almışlardır*¹⁰⁵.

Emirliğin adı, cesaret ve savaşçılıklarıyla tanınan bir Kürt aşireti olan Bohti'den gelmektedir.¹⁰⁶ Bohtan memleketi Cizre ve Siirt sahaları dahilindedir. Bohtan memleketindeki taifeler yerleşik ve göçebe olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Göçebe aşiretler Çihzor ve Şillit'tir. Yerleşik bulunanlar da Hacıbehran ve Bohtan adlarıyla iki zümreye ayrılırlar.¹⁰⁷

Bedirhan Bey'in genç yaşta başına geçtiği Bohtan beyliği üç kısma bölünmüştü. Bunlardan ilki Cizre kenti merkezli Cizre, ikincisi Gurkel merkezli Hacıbehran ve üçüncüsü de Finik¹⁰⁸ merkezli Dehi olmak üzere üç kardeş beylik şeklindedir.¹⁰⁹ Aralarında çekişme ve çatışma eksik olmayan bu aşiretlerin dışa karşı birliğini sağlamada Cizre beylerinin önemli bir rolü vardı.¹¹⁰ Bedirhan Bey döneminde Cizre – Bohtan bütün Kürdistan için bir çekim merkezi haline gelmişti. Bu başarıyı taçlandıran en önemli kazanımlardan biri de, Cizre – Bohtan'ın hiçbir Osmanlı

¹⁰³ Bunlar; Kurkil, Birke, Eruh, Piruz, Badan, Tenzeh (kalesine Kelhuk derler), Finik, Tor, Hitim, Şah, Nişitil, Ermişat, Kiver (Kamer de denir) Beyr veya Dir (kilise manasındadır) den ibarettir. Sevgen, s. 52.

¹⁰⁴ Sevgen, s. 52, 66.

¹⁰⁵ Nazmi Sevgen, "Kürtler III.", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı 7, s.57,61.; Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey Vakası (1842–1848)", Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2000, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.14.; Özcoşar, s.102.

¹⁰⁶ Şerefhan, s.94.

¹⁰⁷ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 34–35.

¹⁰⁸ Cizre'ye yakın bir noktada, Güçlükönak ilçesi sınırları içerisinde bulunan Damlarca ve Eskiya köyleri arasında bulunan Finik; Fenik, Fenek, Fanak, Penek, Hedek ve Hendek adlarıyla da bilinmektedir. Aynı zamanda çok sayıda arkeolojik yüzey kalıntılarına da sahiptir. Ergün Lafli, "Eskiçağda Cizre Arkeolojisi ve Tarihi", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: (M. Nesim Doru), Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 18.

¹⁰⁹ Kardam, s. 79.

¹¹⁰ Burkay, s. 353.

memurunun ve askerinin giremediği, Osmanlı otoritesinin çok az hissedildiği bir beylik olarak kendi ayakları üzerinde durup, gelişerek zenginleşiyor olmasıydı.¹¹¹ Bedirhan Bey'in Bohtan bölgesindeki hakimiyetinin güçlenmesinde onun bölgede kanun, nizam ve asayişin sağlanması için harcadığı çabaların etkisi büyüktür.¹¹² Ayrıca şu konuya da açıklık getirmek gerekirse; Bedirhan Bey'in sürekli olarak yaşadığı yerin Cizre olduğuna dair yaygın ama yanlış inanışın aksine onun Cizre'de değil, Cizre'nin 30 kilometre kadar kuzeydoğusunda Şırnak yolu üzerinde, günümüzdeki resmi adı Kumçalı olan Dergül'de yaşadığı bilinmektedir. Bedirhan Bey'i bir efsane haline getiren Cizre – Bohtan yöneticiliğinin onun yaşamındaki yeri sadece 10 yıldır. Hayatının geri kalan 22 yılı sürgünde geçmiş ve bir daha bu bölgeye dönmesine izin verilmemiştir.¹¹³

1.4. Bedirhan Bey'in Nüfuz Alanı

Bedirhan Bey, Cizre - Bohtan emirliği sınırları dahilinde kısa sürede düzen ve otoriteyi sağlayarak beyliğin sınırlarını genişletmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı itaatkâr görünmesine rağmen 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra devletin yeni ordu kuruluşu için ülkenin her yerinden asker alınması kararına, 1828 – 1829 Osmanlı – Rus savaşına, asker göndermeyerek muhalefet ettiğini göstermiştir. Ardından kendisinin de Osmanlı saflarında savaştığı 1831'deki Osmanlı ordusunun Nizip'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerine yenik düşmesi Bedirhan Bey'i cesaretlendiren olay olmuştur.¹¹⁴ Cizre merkezine yakın bir yerde meydana gelen Nizip Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğratılması bölgede açıkça görülen bir iktidar boşluğu yaratmış ve Bedirhan Bey nüfuz alanını genişletmeye başlamıştır.¹¹⁵ Emir Bedirhan Bey'in egemenliği sırasında beylik kapsamı şu şekildedir:¹¹⁶

1- Cizre Eyaleti : Diyarbakır'ın güneydoğusunda bulunan Nizip, Midyat.

2- Bitlis'in güneyinde bulunan Bervari, Erüh, Şırnak, Garzan, Şirvan, Siirt eyaleti.

¹¹¹ Kardam, s. 254.

¹¹² Celil, s. 184.

¹¹³ Kardam, s.255, 257.

¹¹⁴ Demirören, s. 87.

¹¹⁵ Dowall, s. 79.

¹¹⁶ Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm*, Nujen Yayınları, İstanbul 1996, s. 41–42.

- 3- *Van'ın güneyinde bulunan Çölemerik.*
- 4- *Musul'un kuzeybatısında bulunan Zaho, İmadiye, Duhak eyaleti.*
- 5- *Musul'un kuzeydoğusunda bulunan Uveynada ve Hugne platoları.*
- 6- *Musul'un batısında Deyr ez Zor¹¹⁷'a kadar uzanan ve aynı adı taşıyan eyalet.*
- 7- *Tiyar – Tukhub eyaletini oluşturan dağlar.*

Böylece 1840 yıllarında Bedirhan Bey'in ciddi, disiplinli çalışmaları sonucunda, Kürtlerin egemen oldukları toprakların sınırı Van Gölü, Diyarbakır, Musul ve İran sınırına kadar genişlemiştir. Bu topraklar görünürde Osmanlı Devleti'ne ait olmasına rağmen, gerçekte ise Bedirhan Bey'in egemenliğinde bulunuyordu.¹¹⁸ Zikredilen bölgeler kurulan askeri garnizonlar aracılığıyla fiilen denetlenmekteydi.¹¹⁹

1.5.Bedirhan Bey'in Müttefikleri ve Kutsal Antlaşma

XIX. yüzyıl başında Osmanlı Kürdistan'ının en önemli beylikleri; güneyden kuzeye doğru, Süleymaniye merkezli Baban¹²⁰, Revanduz merkezli Soran, Amediye merkezli Behdinan, Çölemerik merkezli Hakkari ve Cizre merkezli Bohtan idi. Garzan ve Şirvan beylikleri ile Bitlis, Hoşap merkezli Mahmudi ve Hizan gibi köklü Kürt beyleri varlıklarını sürdürüyor olsalar bile eski konum ve güçlerini yitirmiş durumdaydılar.¹²¹ Buna karşılık 150 yıl boyunca Hakkari beylerinin egemenliği altında olan Müküs Beyliği¹²² Han Mahmud'la birlikte yeniden tarih sahnesine çıkmıştır.¹²³

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan Nizip Savaşı'nın oluşturduğu kaos ortamından yararlanmak isteyen Bedirhan Bey hakimiyetini güçlendirmek için dağınık Kürt aşiretlerini kendi etrafında toplayarak ve aşiretler arasındaki düşmanlık ve çekişmeleri ortadan kaldırmak suretiyle yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Bedirhan

¹¹⁷ Deyr ez Zor veya Deyrizor olarak anılan bölge günümüzde Suriye'nin kuzeydoğusunda Fırat nehri üzerinde yer alan bir şehirdir. Erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Deyrizor> Erişim tarihi: 20.07.2015

¹¹⁸ Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992, s.62–63.

¹¹⁹ Bruinessen, s.276.

¹²⁰ Kürtlerle alakalı olarak önemli tespitlerde bulunan Sykes'e göre Baban Kürtleri kahramanlık ve hırsızlıklarıyla tanınmaktadırlar. İyi at kullanmaktadırlar ve kılıçtan sonra tüfek kullanmışlardır. Yarı göçebe olan Baban Kürtleri Zab Irmağı'nın aşağı kısımlarına yerleşmişler ve 4000 aileden oluşmaktadırlar. (Sykes, s.454.)

¹²¹ Kardam, s. 67.; Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 23–24.

¹²² Daha ayrıntılı bilgi bkz., Hakan, *Müküs Kürt...*, İstanbul 2002.

¹²³ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 24.

Bey'in küçük aşiretleri etrafında kolayca toplanmasının nedeni ise; 1838 yılında bölgeye akın eden Osmanlı ordularının bölgedeki güçlü aşiret reislerini ya dağıtarak ya da sürgün ederek bölgeden uzaklaştırma politikası olmuştur.

İdarecisi olmayan ve Osmanlı askerlerinin otorite ve denetimi altında bulunan bölge halkı ise Bedirhan Bey'i bir sığınak olarak görmekteydi. Tüm bu gelişmeler Bedirhan Bey'in lehine olmaktaydı. Özellikle de Osmanlı ordularının bir bölümünün Arap ayaklanmalarını bastırmakla meşgul olmaları, Bedirhan Bey'den yana bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁴ Bu durumu değerlendiren, Bedirhan Bey'in müttefikleri olarak görülen Kürt beylerinin, aşiret reislerinin ve eşraf ailelerinin adları şunlardır:¹²⁵

- *Müküs: Han Mahmud ve kardeşleri Han Abdal, Abdürrezzak Bey, Derviş Bey, Şeyho Bey ve Seyfeddin Bey.*
- *Hakkari: Nurullah Bey.*
- *Hertoşi Aşireti : Ömer Ağa.*
- *Van : Timurzade, Topçubaşızade ve Hamiscizade aileleri.*
- *Kisan :Halid Bey.*
- *Malazgirt /Hasnanlı aşireti : Rızvan Ağa.*
- *Muş : Şerif Bey.*
- *Ahlat: Mustafa Bey.*
- *Bervari : Abdülsamed Bey.*
- *Mardin : Hacı Es'ad Bey.*
- *Midyat (?): Osman Hasan.*
- *Siirt (?) : Ali Ramo.*
- *Şirvan (?) : Haco Keleş.*
- *Garzan : Derviş Bey.*
- *Behdinan : Amediyeli İsmail Bey (Paşa) ve Zeynel Bey.*
- *Soran : Revanduzlu Resul Bey.*
- *Baban :Süleymaniyeli Ahmed Bey (Paşa).*

¹²⁴ Celil, s. 186.

¹²⁵ Kardam, s. 278.

Bunlara ek olarak aralarında Acara ve Erdelan Emirliği'nin de bulunduğu Kars Beyi K r Hüseyin ile de ittifak kurulmuştur.¹²⁶ Oluşturulan bu büyük birliğin başkanı konumunda olan Bedirhan Bey'in Erdelan Beyini böyle bir anlaşmaya çekmesi dikkate şayan bir olgudur. Çünkü Erdelan Beyliği İran Kürtlerinin büyük bir beyliğini oluşturmaktadır ve aynı zamanda bu olay, o dönemdeki Kürdistan'ın bağımsızlık mücadelesinin Osmanlı Devleti sınırlarından taştağını gösteren bir kanıttır.¹²⁷

Kürdistan'ın oldukça güçlü iki şeyhi olan Musul Şeyhi Muhammed ve Zaho Şeyhi Yusuf da Bedirhan Bey tarafından kendi safına çekilmişti. Kürtler tarafından, evliya veya havari gibi saygınlık gören bu iki şeyh, Kürdistan'ı bir uçtan bir uca dolaşmakta ve Kürtleri aralarındaki eski anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp Bedirhan Bey etrafında toplanmaya davet etmekteydiler.¹²⁸

Ardından Osmanlı Devleti'ne karşı bütün Kürt  nderler, ayaklanmanın başlatılması, Kürt bölgelerinin Osmanlı boyunduruğundan kurtarılması ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulması amacıyla “Kutsal İttifak” adını verdikleri grubu kurdular.¹²⁹ Kutsal İttifak veya Nurullah Bey'den dolayı    l  İttifak diye de tabir edilen bu oluşumun esasında Han Mahmud ve Bedirhan Bey ikilisi üzerine inşa edildiğı görülmektedir.¹³⁰ İttifakta Muş, Hakkari, Hizan, Kars emirlerinin de yer alması, Bedirhan Bey'in, Doğu Kürt bölgelerini de kendi liderliğı altındaki birliğe dahil etmeye dönük planlarını ortaya koyuyordu.¹³¹

Kutsal İttifakın  yeleri gelecekteki bağımsız Kürdistan'ın hangi bölgeleri kimlerin yöneteceğini önceden belirlemişlerdi.¹³² Buna göre; Vustan, Gavan,  atak ve Müküs bölgeleri Bedirhan Bey'e en yakın kişi olan Han Mahmud'a; Van Mustafa Bey'e; Çölemerik bölgesi ile İran Kürdistan'ındaki bölgeler Nurullah Bey'e verilecekti.¹³³ Böylece, ortak bir ulusal amaç etrafında örgütlenmiş Kürt emirliklerinin bu birliğı kısa ömürlü olmuş olmasından da anlaşılacağı gibi, feodal bir oluşumdur. Buna karşılık,

¹²⁶ Basıl Nikitine, *Kürtler Sosyolojik-Tarihi İnceleme*, (Türkçesi: E. Karahan, H.Akkuş, N.  r r ),  rg n Yayınevi, İstanbul 2008, s. 359.

¹²⁷ Celil, s. 187.

¹²⁸ Bayrak, s. 70.

¹²⁹ Tori, *Tarihte Türk...*, s.173.

¹³⁰ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.170.

¹³¹ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 173.

¹³² Tori, *Tarihte Türk...*, aynı yer.

¹³³ Celil, s.187-188.

kuruluşunun ilk dönemlerinde, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanmanın hazırlanmasında önyak olmuşlardır.¹³⁴

Kutsal Anlaşmayı imzalayan beyler, düşmanın saldırılarına karşı koymak ve bertaraf etmek için hazırlıklara girişmişlerdir. Bunun için, kaleler gözden geçirilerek eski kaleler onarılmış ve yeni kaleler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin düzenli ordularına karşı uzun süre direnmek imkansız olduğundan Kürt ordusunun yeni silahlara ihtiyacı vardı; ancak eldeki imkanlarla bu pek mümkün görünmediğinden çözümü silah yapımı atölyesi kurmakta gören beyler, bu konuda uzman ve usta adamları Cizre'ye getirtmişler ve onların yardımıyla biri barut ötekisi ise silah üreten; iki atölye kurmuşlardır.¹³⁵ Hatta bu ustaların yardımıyla tüfek, tabanca ve top üretimi de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca genç yaştaki Kürtler, askerlik mesleğinde uzmanlaşmak amacıyla Avrupa'ya gönderilmiştir.¹³⁶

I.6. Bedirhan Bey'in Siyasi, Askeri, Sosyo–Ekonomik ve Dinî Program Ve Politikası

I.6.1. Siyasi

Bedirhan Bey'in beylik yönetiminde uyguladığı siyasi, askeri, ekonomik ve dinî politikanın önemi çok büyüktür. Beylik, şeyhlerin başkanlığında önde gelen ulemadan oluşan ve görevi ümmete adalet dağıtmak olan danışma meclisi konumundaki Meşveret Meclisi tarafından yönetilmekteydi. Bedirhan Bey kararlarını şer'i kurallara uygun olarak, bu meclise danışarak alırdı. Ancak karar mekanizması yine Bey'in kendisiydi.¹³⁷ Şeyh Abdulkuddus ve Şeyh Erzaî bu meclisin iki önemli üyesidir.¹³⁸ Çoğu Kürt mirinde olduğu gibi Bedirhan Bey'in divanında da şeyhlerin yer aldığı ve bunların mirin şer'i danışmanı konumunda oldukları bilinmektedir.¹³⁹ Şeyh Salih, Şeyh Hamid, Şeyh İbrahim, Şeyh Abdülganî, Şeyh Yusuf Efendi ve Şeyh Abdulhalık bu meclisin diğer üyeleri idi.

¹³⁴ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 173.

¹³⁵ Celil, s.188.

¹³⁶ Tori, *Tarihte Türk...*, s.173.

¹³⁷ Bruinessen, s. 274.

¹³⁸ Lütfi, 20. *Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek; Emir Bedirhan*, (Çev. Ahmet Ramiz), bgst Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.; Kardam, s. 262.

¹³⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 220.

Bedirhan Bey'in idari işlerdeki yardımcılara bakacak olursak, Bey'in divan katibi Osman Efendi'dir. Bölge valileriyle irtibatlar Osman Efendi aracılığıyla kurulmakta idi. Bir başka katibi Ahmed Efendi'dir. Ulağı yani habercisi Ali Ağa'dır.¹⁴⁰ Hazine ve içişleri Nazırı Efendi Ağa,¹⁴¹ Sarrafı ise Thomas Anton'dur.¹⁴²

Bedirhan Bey'in siyasi programında ilk başlarda Kürt halkıyla birlikte yaşayan Ermeni ve Nasturilere dostane bir yaklaşım söz konusuydu. Nasturilerin ve Ermenilerin desteğini kazanarak onlarla birlikte Osmanlılara karşı mücadele etmek Bedirhan Bey'in önem verdiği konular arasındaydı. Bedirhan Bey, emirliğinde Ermeniler'e yüksek mevkiler ayırmıştı. Ayrıca birçok Ermeni Bedirhan Bey'in maiyetinde yer almış ve Bey bunlardan danışman ve inanılır kişiler olarak faydalanmıştır. Stefan Mazokyan, Organiş Çalkırtıyan, Stefan Manokyan bunlardandı. Ayrıca Kürtlerle Ermeniler arasında kız alıp verme olayı serbest bırakılmıştı.¹⁴³

Bedirhan Bey'in Osmanlı ile temas noktası ve ilişkileri bölge valileri vasıtasıyla olmuştur. Ancak Cizre'nin Diyarbakır'dan alınıp Musul Valiliğine bağlanmasından sonra yani 1841 yılından itibaren Bedirhan Bey Osmanlı valilerinin hiçbirinin ayağına gidip sadakat bildiriminde bulunmamıştır.¹⁴⁴ Bir taraftan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bu zeminde tutarken öte yandan aynı zamanda sınır meselesi yüzünden Osmanlılarla olan anlaşmazlıklarını kendi yararına kullanabileceğini umarak, İran'ın da desteğini kazanmaya çalışmıştır.¹⁴⁵ Yani çift kutuplu bir siyaset izlemekten geri durmamıştır.

I.6.2. Askeri

Beylik ordusundan söz etmek gerekirse; ordu modernleştirilmişti. Aşiret birlikleri varlığını sürdürmekteydi fakat bütün bir aşiret kendi reisinin yönetiminde savaşa gitmiyordu. Her aşiretin en iyi askerlerinden oluşan ve direkt olarak mirin komutasında bulunan seçkin birlikler kurulmuştu. Bunlar kendi aşiretlerinin ağalarından çok mire bağlı bir sürekli ordu oluşturmaktaydı. Halk bu askerlere gulam adını vermişti. Bu

¹⁴⁰ Kardam, s. 262– 263.

¹⁴¹ Sevgen, s.102.

¹⁴² “...Cizre’de isyan eden Bedirhan Bey’in sarrafı Thomas Anton’un Bedirhan Bey’in teslim olduğuna dair gönderdiği mektup...” BOA, MKT.MHM. 2/71, 4 Ramazan 1263 /16 Ağustos 1847.

¹⁴³ Celil, s. 188,190.

¹⁴⁴ Kardam, s. 276.

¹⁴⁵ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 173.

seçkin birimlerin kurulmasının olumsuz yönü ise; en iyi adamlarını yitiren aşiret ağalarının bağımsız hareket etme olanağının kısıtlanmasıydı.¹⁴⁶

Bedirhan Bey'in seçkin birliklerden oluşturulan ordusunun başkomutanı olarak Tahir Ağa yani bir diğer adıyla Tahir Mamo görev almaktaydı. Süvari kumandanı ise Hamid Ağa idi.¹⁴⁷ Yine Ermeni Mir Martoda Bedirhan Bey'in ordu komutanlarından biriydi.¹⁴⁸ Bu düzenli ordu dışında beyliğin sadece iç işlerde kullanılmak üzere, her aşiretten alınan yüzer piyade ve süvariden oluşan Hamid Ağa komutasında bir birlik daha bulunmaktaydı.¹⁴⁹

Bedirhan Bey ordusunu güçlendirmek için pek çok yola başvurmuştur. Bu nedenle Bohtan'a Kürt kabileleri göçü yaşanmıştır. Ancak bölgeye yerleşmek için Bedirhan Bey tarafından at, kılıç ve tabancaya sahip olma şartı getirilmiştir. Yani gerektiği zaman Bey' in orduları saflarında savaşmak için silahlı süvari olmak lazımdı.¹⁵⁰ Bundan amaç, o kişinin gerekli durumlarda bir savaşçı da olabilmesiydi ve bu politika gerçekten de beyliğin askeri güçlerinin büyümesine önemli katkılar sağlamıştır. Bedirhan Bey silah üretimine büyük önem vererek çeşitli yerlerden Cizre'ye ustalar getirtmiştir. Yine barut imalathanesi ile tüfek ve mermi imalathaneleri kurdurmuştur. Ayrıca yerli uzman yetiştirmek amacıyla Kürt gençlerini Avrupa'ya eğitim almaları için göndermiştir. Bedirhan Bey geleceğe yönelik geniş planlarıyla hem beyliğini bağımsızlığa kavuşturmayı hem de modernleşerek beyliğin kendi kendine yeter hale gelmesini amaçlamıştır.¹⁵¹

I.6.3. Sosyo– Ekonomik

Sosyal hayatın ve ekonomik durumun iyileştirilmesi, Bedirhan Bey'in programında yer alan önemli sorunlardandı. Bunların gerçekleşmesi için de şunların yapılmasını zorunlu görmekte idi:

- 1- Bölgede düzen ve asayişin işlenmesi için bölge halkının korku ve endişelerinden arındırılması, mal ve mülklerinin hırsızlardan, soygunculardan korunması.

¹⁴⁶ Bruinessen, s. 274–275.

¹⁴⁷ Sevgen, s.62.

¹⁴⁸ Celil, s. 189.

¹⁴⁹ Lütfi, s.51.; Kardam, s. 265.

¹⁵⁰ Celil, s.190.

¹⁵¹ Burkay, s. 355.

2- Adaletli bir vergi sisteminin getirilmesi.

Bedirhan Bey bu sorunları çözüme kavuşturduğu taktirde halk içindeki otoritesini arttıracığından şüphe duymuyordu. Ayrıca bunları yaparak hırsız ve rüşvetçi olarak gördüğü Osmanlı rejiminin yüzünü açığa çıkararak Osmanlı Devleti'ne karşı olan mücadelesinde halkın kendi yanında yer almasını sağlayacaktı.¹⁵²

Bedirhan Bey'in kendi emirliğinde sosyo-ekonomik ve iç politik durumunun güçlendirilmesine ilişkin bu çabaları bir süre sonra önemli sonuçlar vermiştir. Vergi tahsilatına belli bir düzen getirilmiş, ticaret ve el sanatları teşvik edilmiştir.¹⁵³ Bedirhan Bey, Ermenilerin ticaret, el sanatları ve öteki dallarda söz sahibi olmalarından dolayı emirliğin ekonomik işlerini onlara devretmiştir.¹⁵⁴

Bedirhan Bey topraklarına yerleşen her köylüye bir miktar toprak verip karşılığında ise az bir miktar da para almaktaydı. Köylüler topraklardan elde ettikleri ürünlerin üçte birini Bey'e vermekle mükelleftiler. Halk, Bedirhan Bey'e verdiği haraç ve vergilerin Osmanlı Devleti'ne verdikleri vergiye oranla daha az olması hasebiyle, Bedirhan Bey'in düzenini savunmaktaydı.¹⁵⁵ Emirliğin gelirlerinden bir bölümü dullar, yaşlılar, çocuklar, sakatlar ve kimsesizler gibi yardıma muhtaç insanlar için harcanmaktaydı.¹⁵⁶

Van Gölü'nde deniz kuvvetlerinin kurulması ekonomik açıdan en önemli ve büyük olaylardan biridir. Bedirhan Bey projenin gerçekleşmesi için tüm gücüyle uğraşmış, ve bu konuda attığı adımlar Bey'in halkın sıcak ilgisini ve taraftarı olan aşiret liderlerinin desteğini sağlamasına vesile olmuştur. Van Gölü'nde deniz kuvvetlerinin kurulması, bir yandan bölgedeki ticaretin gelişmesini sağlamakta, öte yandan da bölgeler arasında geçişi sağlamaktaydı. Bu durum gerektiğinde bölgelerin birbirlerinin yardımına koşmalarına olanak sağlıyordu. Projesini sağlam temeller üzerine kurmak isteyen Bedirhan Bey son gemi inşa tekniklerini öğrenmeleri maksadıyla Avrupa'ya öğrenci göndererek Van Gölü'ndeki çarklı vapurların yerine son teknikle yapılmış gemileri koyma amacı gütmektedir.¹⁵⁷

¹⁵² Celil, s. 190.

¹⁵³ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 174.

¹⁵⁴ Celil, s. 188.

¹⁵⁵ Celil, s. 192.

¹⁵⁶ Burkay, s.354.

¹⁵⁷ Celil, s. 192.

*Emirlik; anarşi, eşkiyalık ve yağmacılığa karşı kesin ve kararlı önlemler almıştır. Kürt bölgelerinin kendisine bağlı topraklarında gerçek bir can ve mal güvenliği ve huzur sağlanmıştır. Bey kuzey ve batı Kürt bölgelerinde büyük bir ün kazanmış ve tebaları arasında tartışmasız bir otoriteye sahip olmuştur. Egemen bir hükümdar olarak kendi bağımsızlığını, 1842 yılında üzerinde “Emir Bohtan Bedirhan” yazılı kendi parasını basarak teyit etmiştir. Cizre’yi kendi başkenti ilan etmiş ve orada Kürt bayrağını dalgalandırmıştır. Öteki Kürt liderler ve kendi müttefikleri de Bohtan Emirine bağlılıklarını ve desteklerini ilan etmişlerdir.*¹⁵⁸

Bedirhan Bey’in hırsız ve soyguncuların üzerine cesaretle ve sıkı biçimde gitmesi, ülkede huzur ve sukunet sağlamıştır. Hiçbir hırsızlık suçu cezasız kalmadığı gibi rüşvetçiliğe asla izin verilmiyordu. Hırsız ve soygun olaylarının caydırıcı olması için bu işe kalkışanların derhal eli veya burnu kesilmekteydi. Bedirhan Bey dönemindeki ekonomik refah düzeyindeki istikrarlı yükseliş Cizre’yi bütün Orta ve Kuzey Kürdistan’ın gözde çekim merkezi haline getirmiş ve Cizre – Bohtan o güne kadar hiç yaşamadığı bir zenginliğe kavuşmuştur.¹⁵⁹

I.6.4. Dinî

Bedirhan Bey’in nüfuz alanı olan Orta ve Kuzey Kürdistan 1840’lı yıllara gelindiğinde Nakşibendi tarikatının etkisi altına girmiş bulunuyordu. Aynı zamanda çok dindar olan bir insan olan Bedirhan Bey de bu tarikata bağlıydı ve başta şeyhülislam konumundaki Abdulkuddus olmak üzere, çevresi bu tür din adamlarıyla kuşatılmış durumdaydı.¹⁶⁰

Divanında şeyh ve mollaların sayısı çoğunlukta idi. Bedirhan Bey’in diğer liderlerde olduğu gibi güçlü bir dini çizgisi vardı. Bu sofuluk, vaktinin ve düşüncesinin önemli bir kısmını alıyordu. O dönemde bölgeye seyahat eden ve kendini ziyaret eden misyonerler; Bey’ in ibadetine oldukça fazla zaman ayırdığını dinin emrettiği bütün kuralları harfiyen uyguladığını ve görev saatlerinde bile dualar mırıldandığını gözlemlemişlerdir. Bedirhan Bey’in dine bu derece bağlılığı bazı şeyhlerin Bey’in üzerinde oldukça etkili olmaları sonucunu doğurmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁸ Tori, *Tarihte Türk...*, s. 174.

¹⁵⁹ Kardam, s. 268.

¹⁶⁰ Kardam, s.179.

¹⁶¹ Jwaideh, s. 127.

Hem Bedirhan Bey'in hem de diğer Kürt beylerinin etrafındaki bu nüfuzlu din adamları çevresi Nasturilerlerin Müslümanlara ve seyitlere yönelik saldırıları karşısında cihat çağrısında bulunuyorlar, böyle bir savaşın, Allah nezdinde sevap sayılacağını, iddia ediyorlardı.¹⁶² Bu durum, Bedirhan Bey'in Nasturilere ve diğer gayrimüslimlere karşı acımasız bir şekilde davranmasına sebep olan bir durum arzetmekteydi.¹⁶³

Bedirhan Bey Osmanlı otoritesiyle karşı karşıya gelmekten kaçınmak için dikkatli davranmış ama bölge siyasetinde dinin hassasiyetini bütünüyle ihmal etmiştir. Bölgedeki Yezîdîlere Müslümanlığı kabul etmeleri için yaptığı baskı ve zorlamalarla bu konudaki siyasetini göstermiş ve etrafını kendisine bütünüyle bağımlı, Müslümanlığı yeni kabul eden insanlarla çevirmiş olmasından dolayı yönetim tarzında da değişiklik yaşanmıştır.¹⁶⁴ Sözle ya da kılıçla dinlerinden döndürülmüş pek çok Yezîdî Müslümanlığı kabul ederek Bey'in hizmetinde yer almışlardır. Bey'in hizmetinde yer alan bu insanlar köle denmesine karşın en iyi muamele gören, en iyi giyinen ve en iyi beslenen grup olmuştur. Bu insanlar adeta aileden biri olarak görülmüşler, ve hatta bu durum Bey'in yakınında olup da doğuştan Müslüman olan insanların gücenmesine sebep olmuştur.¹⁶⁵

Celile Celil'in ifadeleriyle Ermenilerin anlattıklarına bakılırsa; kız alıp vermenin serbest bırakıldığı Ermeni toplumuyla, Ermeni kiliselerinde, Ermeni papazlar nikah kıyarlarken, Kürtler büyük bir saygıyla papazı seyrediyorlar, hatta Ermeni kiliselerinde namaz kılıyorlardı.¹⁶⁶ Yine de kendisini Osmanlı egemenliğinden kurtulmuş bölgelerin lideri olarak gören Bedirhan Bey'in din konusunda bir yok etme politikası güttüğünü Ermeniler dile getirmektedir.¹⁶⁷ İleriki bölümlerde de değineceğimiz üzere Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yaptığı kıyım ve katliamlar hiçbir haklı sebebe dayanmamakla birlikte kendinin ve beyliğinin sonunu getirmiştir.

¹⁶² Kardam, s. 179.

¹⁶³ Jwaideh, s. 127.

¹⁶⁴ Dowall, *Modern...*, s.79.

¹⁶⁵ Jwaideh, s. 126.

¹⁶⁶ Celil, s.189–190.

¹⁶⁷ Vasilii Petrovich Nikitin, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, (1885– 1960)*, (Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya), Deng Yayınları, İstanbul 2002, s.359.

I.7. Bedirhan Bey'in Beylik Yönetiminde ve Bâb-ı Âli ile İlişkilerinde İzlediği Temel Strateji

Bedirhan Bey'in altı yıllık direnişi boyunca izlediği temel stratejinin ana noktaları şunlardır:¹⁶⁸

- 1- *İttifak halinde olduğu Kürt beylerinin direniş veya açık isyanlarını çeşitli biçimlerde desteklemek veya planlamak ama Osmanlı Devleti'ne karşı hiçbir zaman açık bir direniş sergilememek, hele silaha asla davranmamak.*
- 2- *Bu isyan ve direnişlerin destekçisi ya da planlayıcısı olmakla suçlandığında, bu suçlamayı kesin bir dille reddetmek ve bölge valileri ile yazışmalarında direniş veya isyan halinde olan müttefiki Kürt beyleri için "hain", "asi", "eşkıya" vb. gibi sıfatlar kullanırken, padişah, sadrazam ve bağlı olduğu bölge valisine karşı sadakatini neredeyse "kölece" denebilecek aşırı abartılı bir dille ifade etmek.*
- 3- *Böylece gerekirse sahip olduğu askeri gücü kullanabileceği tehdidini kuşkusuz ima eden diplomasi kanallarını asla kapatmamak.*
- 4- *Açık tutmaya özen gösterdiği kanallardan, her seferinde, saraya, hükümete ve bölge valilerine şu mesajı vermek: "Bölgedeki direniş ve isyanları kontrol altına almak, Kürdistan'da istikrar sağlamak istiyorsanız beni muhatap alıp yetkilendirin; ben yaşanan her sorunu çözebilirim".*

Bedirhan Bey hiçbir zaman gerçek niyet ve amacını açıkca ortaya koyan bir politika sergilememiştir. Kutsal İttifak adı altında birleştiği müttefiklerine yeri geldiğinde destekçi olmadığını ve devlete sadık bir bey olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Kardam, s. 121–122.

¹⁶⁹ ".... Eğer Han Mahmud ve İsmail Paşanın uygunsuzluklarından alim ve ilm-i agahım var ise ve indlerinde bir kağıdım ve bir ademim bulunur ve müşahid subut ederler ise ol vakit hakkımdan gelinmesi niyaziyle..." BOA, İ. MVL, 39/729_32_17, 9 Rebiyülevvel 1258 / 20 Nisan 1842.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ BEDİRHAN AŞİRETİ

II. TANZİMAT VE TEPKİLER

II. 1. Tanzimat Öncesi Dönemde Merkezileşme Faaliyetleri

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 1514 Çaldıran Savaşını mütakiben Osmanlı idaresi altına girmesiyle birlikte devlet; Arnavutluk, Lübnan ve Yemen gibi bölgelerde uygulayageldiği idarî sistemi bu bölgelerde de uygulamaya koymuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı idarecileri İran'la tampon bölge konumunda kalan Doğu Anadolu bölgesini coğrafi şartlarının da gereği olarak yurtluk ve ocaklık olarak nitelendirilen sancaklara ayırmış ve bu sancakların başına da mahalli beyleri tayin etmiştir.

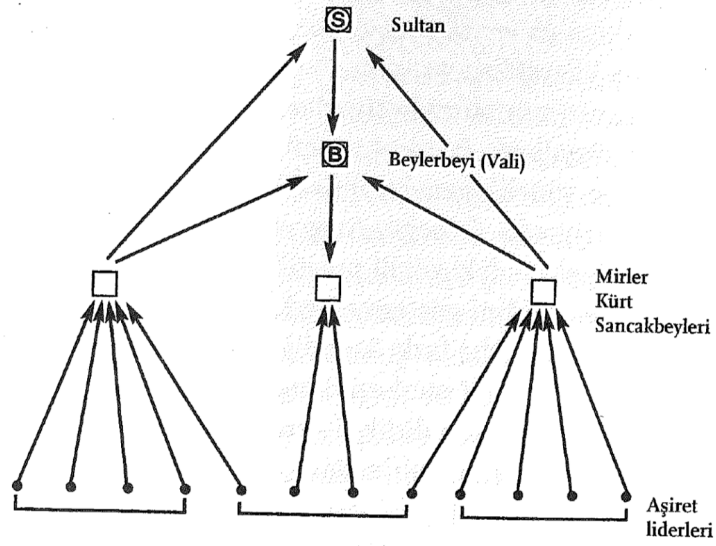
Osmanlı idarecileri belli başlı stratejik noktalarda bu idare biçimini daha önce de uygulamış ve merkezden gönderdiği mahalli idarecileri buralara tayin etmekte herhangi bir endişe duymamıştır. Bu sancaklar Diyarbakır, Erzurum, Van, Musul ve Rakka beylerbeyliklerine bağlı bulunmaktaydılar.¹⁷⁰ Kendisine verilen arazilerde mülkî olarak söz sahibi olmayan beyler sadece bölgenin vergilerini toplamakla mükellef idiler. Dolayısıyla bir emanet niteliğinde olan bu arazileri satma, bağışlama veya vakfetme gibi bir hakları bulunmamaktaydı. Devletin güçlü olduğu dönemlerde gayet güzel işleyen bu sistem, gerileme döneminde birtakım olayların çıkmasına sebep olmuş ve bazı beylerin ihtirasları neticesinde patlak veren ayaklanmalar ile kendini göstermekte gecikmemiştir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Çay, s. 281.

¹⁷¹ Aydın, s. 13.

XVII. yüzyıl başlarında Celali ayaklanmaları ile giderek bozulan asayiş, mahallî idarecilerin devlete sadakatini de etkilemiş ve yükümlülüklerini yerine getirmeme gibi birtakım asi tavırlar içerisinde girmelerine sebep olmuştur.¹⁷²

XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında görünüşte birçok yerel Kürt yöneticisi bölgedeki kendi iktidar yapılarını yeniden kurmuşlardı. İmparatorluk başkentine sadece sözde bir bağlılıkları olan bu aşiret liderleri yarı-bağımsız emirlikler olarak işlev gösterdiler. En önde gelenler arasında Bohtan, Baban ve Hakkari emirlikleri vardı.¹⁷³

Şekil 1. XVII. Yüzyıl ortalarından XIX. Yüzyıla kadar Kürt aşiret yapısı¹⁷⁴

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirine karşıt nitelikte iki eğilim etkili olmuştur. Önceki iki yüzyıl boyunca yavaş yavaş ama sürekli gerilemiş olan imparatorluk artık o kadar zayıf düşmüştü ki, çöküşün eşiğinde gözükiyordu. Bu durum milliyetçiliğin de etkisiyle bağımsızlık ve ayrılıkçılık rüzgarlarının esmesine neden olmaktaydı.¹⁷⁵ Bu yüzyılın etkileri ekonomik ve sosyal değişim rüzgarını yakalayamamış Osmanlı Devleti'ni ve Kürdistan bölgesini de içine almıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Çay, s. 281–282.

¹⁷³ Özoğlu, s. 87.

¹⁷⁴ Özoğlu, s. 88.

¹⁷⁵ Bruinessen, s. 268.

¹⁷⁶ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 24.

XIX. yüzyılda çalkantılı bir durumda bulunan Osmanlı Devleti'ni padişah II. Mahmud, daha bu yüzyılın başlarında, durumu düzeltmek için birtakım ıslahatlar yapma yoluna gitmiştir. Örneğin; o dönemde Mısır'da büyük bir tehlike oluşturan Mehmet Ali Paşa sorununu gidermek için Kürdistan'da yeni düzenlemeler yapmayı gerekli görmüştü. Bu nedenle 1833'de Sivas Valiliğine çok güvendiği Reşid Mehmed Paşa'yı atamıştır. Mehmed Reşid Paşa, o sıralarda bazı yerlerinde ayaklanma hareketleri beliren Kürdistan'ı yatıştırmak, aynı zamanda olası bir Mısır saldırısına karşı gerekli önlemleri almakla görevlendirilmiştir.¹⁷⁷

Padişah II. Mahmud, tüm imparatorlukta yeniden merkezi denetimi sağlamak için büyük çaba göstermiştir. Şöyle ki; imparatorluk sınırları içerisinde aynı anda hem merkezkaç hem de merkezileştirici eğilimler etkindi. Böylece bu dönem bir taraftan bazı Kürt emirlikleri için sonun başlangıcı iken, diğer taraftan iki Kürt emirliği için de daha önce görülmemiş bir güç ve ihtişamın kapısını aralamıştır. II. Mahmud tahta geçtiğinde sadece Kürt emirlikleri yarı bağımsız durumda değildi; aynı zamanda Anadolu'nun her tarafında, belli bir yörede sözü geçen aileler hükümetin işlevlerini üzerine de almış, fiilen bağımsız yöneticiler olarak derebeyi haline de gelmişlerdi. Hatta atanan valiler bile başına buyruk hareket ediyor ve İstanbul'u dikkate almıyorlardı.¹⁷⁸

Sultan II. Mahmud'un başlattığı köklü yenilikler, Anadolu'da kolaylıkla kabul görmüyordu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulması, orduya Avrupa tarzı eğitim verilmesi, yeni kıyafetler giydirilmesi, ardından Bektaşî tarikatının da yasak edilmesi, Anadolu'da yer yer tepkiler ve direnmelerle karşılanmıştı. Yenilikler bazı grupların çıkarlarına ters düştüğünden nüfuzunun azaldığını gören ulema tepkiliydi. Ağalar ve beyler reformlara tepki göstermekteydiler çünkü yapılan bu ıslahatlar ve yeni düzen onları da sindirebilirdi.¹⁷⁹

Yarı bağımsız durumdaki Kürt mirlerinin vaziyetleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı tutumları Dersaadet merkezinde zamanla Kürdistan'da merkezi yönetimin tesis edilmesi ve bu yarı bağımsız Kürt emaretlerine son verilmesine dair politikaların belirlenmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma hareketleri de kuvvetli bir merkezi yönetim gerekliliğini zorunlu kılmış, bu gereklilik Kürdistan'da yeni bir yapılanmayı

¹⁷⁷ Viladimir Minorsky, *Kürtler*, (Çev. Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s. 68.

¹⁷⁸ Bruinessen, s. 268–269.

¹⁷⁹ Şimşir, s. 74–75.

kaçınılmaz hale sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Dersaadet'te yaşadığı kanlı yeniçeri olayları, saltanat içi sancılar, Mora'da başlayan Yunan direnişi, Arabistan'daki Vehabi ayaklanması ve ardından çok ciddi bir hal alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı Kürdistan meselesinin 1834 yılına kadar gecikmesine sebep olmuştur.¹⁸⁰

*1834 – 1839 yılları arası Kürt – Osmanlı ilişkilerinde kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa endeksli mevcut küresel değişimler karşısında girmiş olduğu değişim rüzgarı Kürdistan coğrafyasında yönetimi merkezileştirme politikası olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın bölgede söz sahibi olmaya başladıkları bu dönem, Kürdistan coğrafyasında klasik Osmanlı – İran – Kürt ilişkileri üzerine kurulan dengelerin köklü bir biçimde yıkılmaya başladığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır.*¹⁸¹ Artık Osmanlı – Kürt ilişkilerinde yeni bir dönem başlamaktadır.

II.1.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Bedirhan Bey'in Hükümet İle İlişkileri

Emirliğin ilk yıllarında hükümet ile ilişkilerini iyi tutan Bedirhan Bey, II. Mahmud döneminde 1833 – 1839 yılları arasında bölgeye yönelik olarak yapılan askeri hareket sırasında devletin yanında yer almış, bu tutumu onun hem tasfiye edilmesini önlemiş hem de bu süreçten önemli bir güç elde ederek çıkmasını sağlamıştır.¹⁸²

Bedirhan Bey Osmanlı Devleti'ne karşı itaatkar gözükmese de 1826 yılında Yeniçeri ocağının lağvedilmesi sonrasında devletin yeni ordu kuruluşu için ülkenin her yerinden asker alınması kararına muhalefet ederek gerçek yüzünü göstermekte gecikmemiştir. Bedirhan Bey'i cesaretlendiren olay ise Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonlanan 1828 – 1829 Osmanlı – Rus savaşı olmuştur.¹⁸³

Kürt emirliklerinin Osmanlılara karşı bağımsızlık sinyalleri vermeye başladığı bu dönemde Bedirhan Bey'in bu savaşa aşiret askerlerini göndermeyi reddetmesi bunun

¹⁸⁰ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 64.

¹⁸¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 65.

¹⁸² Cabir Doğan, “Bedirhan Bey İsyanı” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl :2010 / 2 Sayı :12, Bedirhan Bey isyanı, Erişim: <http://sbedergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/343/files/cabir-dogan-27022013.pdf> Erişim tarihi: 18.02.2015

¹⁸³ Çay, s.287.

kanıtıdır.¹⁸⁴ Ardından Osmanlı ordusunun 1831 yılında Nizip’de Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine yenik düşmesi, Cizre aşiretlerinin Bedirhan Bey önderliğinde harekete geçmeleri fırsatını doğurmuştur.¹⁸⁵ Bedirhan Bey Osmanlı ordusunun bozguna uğrayıp askeri gücünün büyük ölçüde kırıldığı bu savaştan sonra Cizre bölgesine çekilmiş ve gücünü arttırmaya başlamıştır. Bedirhan Bey, Hacıbehram ve Dehi de dahil olmak üzere tüm emirliği demir yumrukla yönetmekteydi. Ayrıca, bir yandan Orta Kürdistan’ın diğer iki büyük reisi olan Hakkari miri Nurullah Bey ve Müküs’lü Han Mahmud ile, öbür yandan da hem kendi yakın çevresindeki hem de Muş ve Kars’a kadar uzanan uzak bölgelerdeki daha küçük reisliklerle ittifaklar yapmıştır.¹⁸⁶

Öyle görünüyor ki Bedirhan Bey’in bölgedeki otoritesi birçok açıdan Osmanlı yöneticilerini geride bırakıyordu.¹⁸⁷ Bu durum hükümet tarafından da fark edilmiş ancak ilk zamanlarda herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Hatta Bedirhan Bey, devlet tarafından belli bir süre desteklenmiştir. Bunun sebebi de; devletin böyle bir kaos ortamında bölgeyi denetim altında tutabilmek için onun bölgedeki gücü ve nüfuzundan yararlanmak istemesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁸⁸

Aile içinde yönetimde gözü olanlar onun yönetime geçmesine içerlemişlerdir. Bu nedenle emir, kendi topraklarındaki gücünü sağlamlaştırırken, sessizliğini korumuştur. İlk zamanlarda Osmanlı otoritesine itaat etmiş ve 1834 – 1836 yılları arasında Reşid Paşa’nın bölgedeki acımasız davranışlarından uzak durmuştur.¹⁸⁹ Bütün bu hadiseler Bedirhan Bey’i Kürdistan coğrafyasında emsalsiz bir konuma yükseltirken, aynı zamanda onu mimlenmiş bir adam haline de getirmiştir.¹⁹⁰

II. 2. Tanzimat ve Merkezileşme Çabaları

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmet’ten itibaren, Avrupa ile kendi arasındaki mevcut mesafeyi kapatmak için bir takım ıslahat hareketlerine girişmiş ve bu reform hareketleri XIX. yüzyıl içinde genişleyerek devam etmiştir. III. Selim ile başlayıp II. Mahmud ile devam eden süreç Tanzimat Fermanı ile zirveye

¹⁸⁴ Bruinessen, s. 274.

¹⁸⁵ Çay, s. 287.

¹⁸⁶ Bruinessen, s. 275.

¹⁸⁷ Özoğlu, s. 93.

¹⁸⁸ Lütfi, s. 12.

¹⁸⁹ Dowall, *Modern...*, s. 78.

¹⁹⁰ Jwaideh, s. 123.

yükselmiştir.¹⁹¹ 3 Kasım 1839’da Gülhane Parkı’nda Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından okunarak ilan edilen ferman “Tanzimat Fermanı” olarak adlandırılmış ve bu fermanla başlatılan sürece de “Tanzimat Dönemi” denilmiştir.¹⁹² Tanzimat Fermanı, halkın can, mal ve namusunun güvence altına alınması, vergilerin halkın gelir düzeyine göre toplanması, askerlik işlerinin yeniden düzene sokulması gibi değişiklikleri içermektedir. Ayrıca tebaalar arasında din ayrımı olmaksızın bütün halka eşitlik hakkı getirmesi açısından da çağdaş bir ferman niteliğindedir.¹⁹³

Ferman bir anayasa olarak nitelendirilse de aslında Tanzimat Fermanı bir anayasa hatta bir kanundan çok, hükümdarın kendi yetkisiyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklik yapabileceğini vadeden charte (senet) türünden bir belgedir. Buna dayanılarak ya yazılı bir anayasa yapılması tercih edilebilir ya da bir dizi kanunlar hazırlanabilir. Ancak Tanzimat ikinci yolu seçmiştir.¹⁹⁴

Sultan Abdülmecid’in önemli bir yenilenme hareketinin ilanı olan Tanzimat Fermanı beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda; devletin ilk dönemlerinde Kur’an hükümleri ve şeriata bağlı kalındığı için devletin kuvvetli ve müreffeh yapıda olduğu, ikinci kısımda; yüz elli yıldan beri ne şariat ne de kanunlara riayet edilmediğinden geline güçsüz ve fakir duruma değinilmiştir. Üçüncü bölümde; devletin yeniden eski güç ve ihtişamına kavuşması için yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmiştir. Fermanın en önemli bölümü dördüncü kısmı olup uyulması gereken temel ilkeler şöyle sıralanmıştır.

- a- Müslüman ve Hıristiyan tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,
- b- Verginin gelire göre düzenli bir sisteme göre toplanması,
- c- Askerliğin düzenli bir şekle sokulması.

¹⁹¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.218–220.

¹⁹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V., TTK. Yayınları, Ankara 1995, s. 169.

¹⁹³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yay., Ankara 1997, s. 173.

¹⁹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979, s. 208.

Son bölümde ise bu kanunların yapılması ve uygulanmasına ilişkin tedbirlerden söz edilmiştir.¹⁹⁵

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde III. Ahmet döneminden itibaren başlamış olan Avrupalılaşma hareketleri dizisi içinde önemli bir merhale teşkil etmektedir. O zamana kadar yapılan yenileşme hareketleri, ağırlıklı olarak, devletin uğradığı askerî yenilgiler göz önünde bulundurularak daima askerî alanda vuku bulmuştu. Tanzimat'ın hareket noktası ise, esas itibarıyla böyle bir endişeden doğmuş değildir. Tanzimat Fermanı, devletin başına gelen gailelerin sebeplerini, gerek devlet, gerek Osmanlı toplum düzeninde görmüş ve hem bu düzenin temellerini ve hem de devletin işleyişini yeniden düzenlemeyi amaç edinmiştir.¹⁹⁶

*Müslüman tebaa ile diğer tebaanın bu fermanın şartlarından istisnasız bir biçimde yararlanacakları ifade edilen, bu şekilde Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşit olduğunu ifade eden ve bu vesile ile Avrupa ve Rusya'nın destek sunduğu Tanzimat Fermanı, özellikle dördüncü maddesiyle Osmanlı devletinin Kürdistan'daki mevcut Kürt emaretlerini ortadan kaldırma ve merkezi yönetimi orada daha güçlü temsil ettirme yönündeki politikaları için önemli bir referans olmuş, bu yöndeki çalışmalar için Avrupa kamuoyunun da desteği sağlanmıştır.*¹⁹⁷

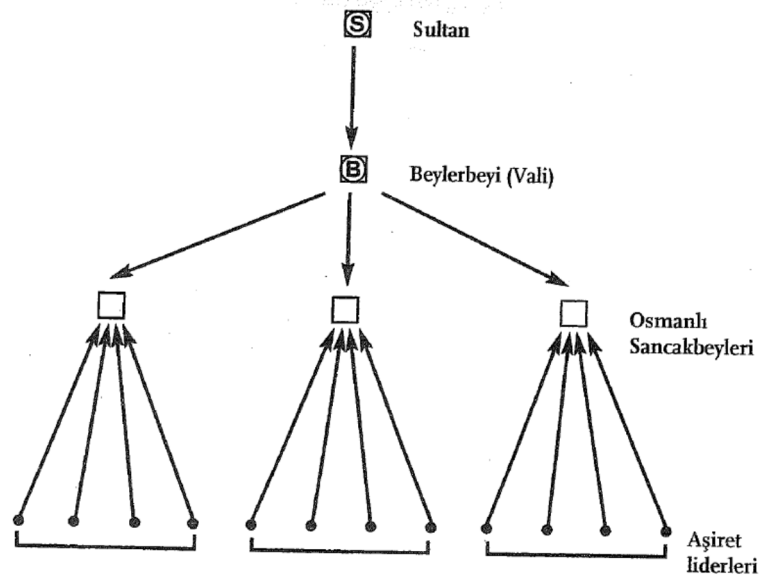
Tanzimat döneminde de Osmanlı topraklarının eyaletlere bölünmesine devam edilmiştir. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere, bölünmüştür. Eyaletlerin yönetimi bölge valilerine bırakılmış ve her valinin yanına bölge kuvvetlerini komuta edecek bir muhafız ve mal işlerini düzenlemekle görevli defterdar verilmiştir. Bunun dışında bazı sancaklarda, denetim ve karar mekanizması olan meclisler kurulmuştur. Kurulan bu meclislerde, etnik kimliğine bakılmaksızın bütün halk temsil hakkı kazanmıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 120.

¹⁹⁶ Armaoğlu, s.222.

¹⁹⁷ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.120– 121.

¹⁹⁸ Karal, s.191.

Şekil 2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Merkezileşmesi Sonucu İdari Yapıdaki Değişim¹⁹⁹

XIX.yüzyılda ortaya çıkan merkezi yapıyla birlikte idari yönetimde de meydana gelen değişiklikle evvelce Kürt beylerine bağlı olan aşiret liderleri, bu yüzyıl ile birlikte doğrudan padişaha bağlı mirlere de bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum aşiret liderlerinin, Kürt beylerinin doğrudan merkezi yönetim altına alınması sonucunu doğurmuştur.²⁰⁰ Bölgedeki aşiret yapısı tamamen güç dengesine göre kurulmuştur. Bölgede birden fazla siyasi gücün olması, bölge aşiretlerini etkilemiş ve yakın döneme kadar süregelen bölgedeki siyasi iktidarsızlığın da en önemli sebebini teşkil etmiştir.²⁰¹

Tanzimat Fermanının ilanıyla birlikte Osmanlı – Kürt ilişkileri de yeni bir boyut kazanmıştır. Şöyle ki; klasik İran – Osmanlı – Kürt dengeleri üzerine kurulu ilişkiler dönemi nihayet bulmuş, Tanzimatın gayrimüslimler ile ilgili getirdiği yenilikler Hristiyan Avrupa’yı Osmanlı – Kürt ilişkilerinde belirleyici bir taraf haline getirmiştir. Tanzimat sonrası dönem aynı zamanda Kürdistan coğrafyasında Kürt – gayrimüslim savaşlarının da doruğa çıktığı safha olacaktır.²⁰²

¹⁹⁹ Özoğlu, s. 88.

²⁰⁰ Osman Uçar, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları (1840– 1870)”, Mersin Üniversitesi SBE Mersin 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 59.

²⁰¹ Çay, s. 367.

²⁰² Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 115.

II . 3. Tanzimat Uygulamalarına Karşı Tepkiler ve Bedirhan Bey'in Yükselişi

XIX. yüzyılda, etnik açıdan pek de homojen sayılmayacak bir nüfusa sahip Osmanlı'da direniş hayli yaygın bir olguydu. Devletin daha fazla yetkiyi kendi elinde toplamasıyla birlikte, imparatorluğun sınırlarında dört yüzyıldır yarı – bağımsız bir şekilde yaşamış olan Kürt aşiret liderleri bu durumdan huzursuz olmuştur. Bekleneceği gibi, merkezi yönetim sisteminin imparatorluğun değişik bölgelerinde aynı şekilde uygulanmasına karşı çıkmıştır. Kürtlere gelince, özellikle dağlık bölgelerde yaşayanlar, aşiretlerin zorunlu askerlik uygulamasına dahil edilmesi, silahlarına el konması ve kendi Hint – Avrupa dillerinin Arap alfabesiyle yazılmasının zorunlu tutulmasını istememişlerdir.²⁰³

Merkezileşmenin ivme kazandığı bu dönemde Osmanlı Devleti beyliklerin şekilselliğini de ortadan kaldırmak istemiştir. Merkezileştirme, İran ve Rusya gibi devletlerin tek tek beylikleri kullanma yönündeki çalışmalarına engel teşkil etmekteydi. Dolayısıyla aristokratik Kürt ailelerinin merkezileşmeye karşı çıkması çok doğaldır. Çünkü yöre halkını sömürmede, onlar üzerinde ayrıcalıklarının devam ettirmede beyliğin devamı şarttı. İşte tam bu noktada Kürt haklarından bahsetmeleri normaldi. Kendi ayrıcalıklarıyla birleşen bağımsızlık istemleri çoğunlukla diğer aşiret ve beylerle anlaşılamadığından kendi küçük beyliğinin merkezileşmeye karşı çıkması biçiminde kendini göstermiştir. Ulusal öğeleri içinde çok az taşısa da sonuçta varacağı nokta bir Kürt devletiydi.²⁰⁴

Tanzimat uygulamaları zamanla geleneksel yapısını koruyan Kürt mirleri ile Osmanlı Devletini karşı karşıya getirmiştir. Bunun en önemli örneği Cizre mütesellimi Bedirhan Bey olmuştur. Yıllarca Osmanlı Devleti'nin Kürdistan bölgesindeki en önemli ayağı olan Bedirhan Bey'in Tanzimatın neticeleri sonucu devletle arası açılmış, kaçınılmaz olarak Kürt mirlerine yakınlaşmıştır. Tanzimat Fermanı'nın Kürdistan'da tepki ile karşılanacak yeni uygulamaları kısaca şu maddelerle özetlenebilir.²⁰⁵

1- İdari örgütlenmede yenilikler yapılması, eyalet, sancak ve kaza sınırlarının yeniden düzenlenmesi,

²⁰³ Heper, s. 77.

²⁰⁴ M. Kalman, *Batı- Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, Zel Yayıncılık, İstanbul 1994. s. 23.

²⁰⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.121.

- 2- Her valinin yanına bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ve maliye işleri için bir defterdar verilmesi,
- 3- Eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kurulması, Hristiyan ve Müslümanların nüfus oranına göre bu meclislerde temsil edilmeleri,
- 4- Aşar vergisinin maliye memurları tarafından, cizyenin ise patrikhaneler vasıtasıyla toplatılması.

Tanzimat Fermanının getirmiş olduğu tüm bu yenilikler Kürdistan'daki geleneksel yapı çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. Çünkü Kürt emirlikleri kendilerine verilen resmi mülki taksimat haricinde geleneksel sınırlarına sahip olup, gayrimüslim tebaadan alınan cizye dahil tüm vergiler emir tarafından toplanmış, meclis yerine mirin kendi özel divanı olup, hatta gayrimüslimler de mirin divan üyesi olabilmışlerdir. Ayrıca mir kendi bölgesindeki kuvvetlerle kendi ordusunu oluşturmuş ve kendi de bu oluşumun doğal olarak komutanı olmuştur.²⁰⁶

XIX. yüzyılda merkezin otoriteyi tekelleştirmesinden Kürt beyleri de hoşnut olmamışlardır.²⁰⁷ Çünkü bir taraftan merkezi otorite güçlendirilirken, öbür taraftan mirlerin ayrıcalıkları sona erdirilmiştir. Mirler ortadan kaldırıldıysa da Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi tesis etmekte başarı sağlayamamış, ikinci, üçüncü derecedeki ağaların, beylerin önemi giderek artmıştır. Daha önceleri mirlerin denetiminde olan dinsel önderler siyasal, sosyal ve ekonomik alanda da güçlenmişlerdir.

Bunun sonucunda sayıları azalan güçlü mirlerin Osmanlı karşısında birleşmeleri kaçınılmaz olmuştur. Milliyetçi talepleri olmasa da sonuçta söz konusu olan bir Kürt başkaldırısıydı.²⁰⁸ Bazı Kürt beyleri eski özerk statülerini sürdürmeyi denemişler, başarılı olamayınca da başkaldırmışlardır. Bazıları da geleneksel haklarını korumaya çalışmış veyahutan Osmanlı – İran ilişkilerini bozmak için çaba sarfetmişlerdir.²⁰⁹

Mevcut haklarını sürdürmeye çalışan ve diğer Kürt beylerinden daha fazla özerklik peşinde koşan kişilerden biri de Bohtan emiri Bedirhan Bey'dir. Bununla beraber

²⁰⁶ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 121– 122.

²⁰⁷ Heper, s. 77.

²⁰⁸ Naci Kutlay, “Bedirhan Ayaklanmasından 1920'ye Kürt Milliyetçiliği”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 158, Şubat 2007, s. 28.

²⁰⁹ Heper, s. 77.

Tanzimatın ilan edildiği dönemde Kürdistan'ın önemli bir bölümünde halâ veraset yolu ile intikal eden yönetimlerin devam ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu yapılara yaptığı müdahalelerde de yine mevcut yönetici aileden biri atanarak veya yönetimi kabul edilerek bölgedeki dengeler korunmuş, ancak devletin müdahalesi bundan daha öteye gidememiştir. Bu duruma örnek verecek olursak Soran Emaretinde, Mir Muhammed direnişi sonrası yerine kardeşi Resul Bey, Cizre Emaretinde ise Mir Seyfeddin'den sonra yerine amcasının oğlu Bedirhan Bey geçmiştir.²¹⁰

Tanzimatın merkezileştirme politikası doğrultusunda idari taksimatta meydana gelen değişimler de büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Diyarbakır'da Tanzimatın uygulanması ile birlikte yönetiminde bulunan Cizre ve Midyat'ın Diyarbakır'a bağlanmasına karşı çıkan, Musul valisi ile öteden beri anlaşmazlıkları bulunan Bedirhan Bey'in hükümetle ilişkileri iyice bozulmuştur. Musul valisi Mehmed Paşa Cizre, Midyat ve çevresinin kendisine verilmesini istemekte, bölge halkı ise Bedirhan Bey'in önderliğinde Diyarbakır'a bağlı kalmayı uygun bulmakta idi. Ancak Mehmed Paşanın ısrar ve baskısı sonucunda 1842 yılında Cizre kazası Musul eyaletine bağlanmıştır. Bedirhan Bey bunu kabul etmeyerek, valinin askerle kazasına girmesini önlemek için hazırlıklara girişmiştir.²¹¹ Bedirhan Bey ile Musul valisi arasındaki anlaşmazlık devam ederken kendini Hristiyan Avrupa'nın himayesinde gören Nasturiler ile vergi konusunda çıkan daha büyük sorunlar bölgedeki tepkinin ne kadar büyük ve yıkıcı olduğunu göstermiştir. Devletin yasalarının ülkenin her köşesinde geçerli olması ve uygulamaya konmasıyla birlikte nüfuzunun ortadan kaldırılması gerekli görülen beylerden biri de Cizre'li Bedirhan Bey olmuştur.²¹²

II. 3.1. Bedirhan Bey ve İlk İsyanlar

Bölgede Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflamaya başladığı XIX. yüzyılın başlarından itibaren çıkan isyanlarla açıkça görülmüştür. Bu yüzyılda görülen birtakım ayaklanmaların sebepleri sıralanırken özellikle şu hususlar üzerinde durulmaktadır:²¹³

²¹⁰ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.122.

²¹¹ Cabir Doğan, "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802–1869)", Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar 2010, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.21.

²¹² Şimşir, s. 97.

²¹³ Çay, s. 282.

- 1- Osmanlı Devletine Avrupalı güçler tarafından zorla kabul ettirilen idari reformlar,
- 2- Bu reformların Kürt bölgelerinde siyasi dengeyi bozması, sosyal ve siyasi yapıları sarsması,
- 3- XIX. yüzyılın başlarında Fransız, İngiliz, Alman ve Amerikalı misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'ne sadık beylerden biri olan Cizre – Bohtan mütesellimi Bedirhan Bey bu dönemden sonra asi bir tavır içerisine girmiştir. Bedirhan Bey emirliğin başına geçtikten sonra Kürdistan'ın içler acısı durumunu göz önünde bulundurarak bu durumu düzeltecek çözümler bulmak, Kürdistan'ın birleşmesi ve bağımsızlığını sağlamak için birtakım kararlar almıştır.²¹⁴ İşe Kürt şeflerinin yardımını almakla başlayan Bedirhan Bey 1828 – 1829 yıllarındaki Osmanlı – Rus savaşına asker göndermeyi reddederek bağımsızlığın ilk sinyallerini vermiştir.²¹⁵

Osmanlı ordusunun Nizip'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerine yenik düşmesi ki, bu savaşta Bedirhan Bey Osmanlı saflarında savaşmıştır, ve bu olay onu daha da cesaretlendirmiştir. Yine Mayıs 1838'de asi Sait Bey'e karşı düzenlenen harekatta Mehmed Paşa komutasındaki seferi kuvvetin içinde yer almış ve yararlılık göstermişti. Sait Paşa hisarının zapt edilmesinde büyük yararları olmuştur.²¹⁶ 1835'den sonra Reşid Paşa'nın, bölgede merkezi otoriteyi tesis etmek adına giriştiği faaliyetlerde Cizre de kuşatılmış ve 40 günlük kuşatmanın ardından Bedirhan Bey teslim olarak Reşid Paşanın bölgedeki faaliyetlerine katılmıştır. Bu görevlerde gösterdiği bağlılık sebebiyle kendisine resmi olarak yeni oluşturulan ve aslında mevcut olmayan bir redif alayının miralaylığı görevi verilmiştir.²¹⁷ Kendi yöresindeki Nasturilerden devlet adına vergi toplayan Bedirhan Bey'in Osmanlı Devleti ile arasının açılması, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin bölgeye gelişinden sonraki döneme rastlar.²¹⁸

²¹⁴ Bayrak, s. 69.

²¹⁵ Bruinessen, s. 274.

²¹⁶ Şimşir, s. 91.

²¹⁷ Özcoşar, s. 103.

²¹⁸ Şimşir, s. 91.

III. 3.2. Cizre'nin Musul'a Bağlanması ve Musul Valisi İle Yaşanan İhtilaf

Tanzimat sonrası merkezileşme çabalarında izlenen yollardan biri de, eyaletlerin sınırlarını değiştirmek olmuştur. Bu yolla eyaletlerde zaman içinde oluşan güç dengelerinin kırılması ve merkezi otoriteye karşı direnişin azaltılması hedeflenmiştir. Bu stratejinin izlendiği yerlerden biri de Cizre olmuştur.²¹⁹

Cizre Meselesi, Sultan Abdülmecid'in Cizre kazasını Diyarbakır eyaletinden ayırıp Musul'a bağlayan 24 Haziran 1841 tarihli fermanıyla başlamaktadır. Fermanda, o güne kadar Diyarbakır Valiliğine bağlı olan Cizre kazasının;

- a- Musul' a daha yakın olması,*²²⁰
- b- Daha iyi idare edilip daha iyi korunacağı,*
- c- Halkının ve sakinlerinin daha iyi himaye edileceği,*
- d- İşlerinin zamanında yerine getirilebileceği,*

gerekçeleriyle Musul valisi Mehmed Paşa'ya bağlanması buyuruluyordu.²²¹ Söz konusu fermanda sadece Cizre kazasından söz edilmiş fakat Cizre'nin nahiyeleleri konumunda bulunan Bohtan, Hacıbehram ve Eşni'nin adları anılmamıştır.

Musul valisi Mehmed Paşa, söz konusu fermanın çıkmasından bir süre önce, isyan halindeki Telafer ve Zaho ileri gelenlerine mal ve can teminatı vererek teslim olmaya razı ettikten sonra, çoluk çocuklarına varıncaya kadar hepsini cezalandırarak ve idaresi altında bulunan yerlerdeki halka yaptığı zulümlerle ünlenmişti.²²² Mehmed Paşa'nın baskıcı yönetimi nedeniyle halk fırsatını buldukça daha rahat yaşanabilecek yerlere kaçmış ve dolayısıyla da Musul'un nüfusu oldukça azalmıştı.²²³ Bedirhan Bey'e kişisel

²¹⁹ Özcoşar, s. 103

²²⁰ Cizre'nin Musul' a bağlanmasının resmi belgelere yansıyan il sebebi Musul' a yakınlığı Diyarbakır'a ise olan uzaklığıdır. “..... Diyarbakır müşirliği dahilinde olan Cizre kazasının Musul'a kurbıyyet ve Diyarbakır' e buidıyeti derkar....” BOA, C. DH, 287/14313, evail-i Cemaziyelevvel 1257 / Haziran (ilk 10 gün) 1841.

²²¹ Karam, s. 131–132.

²²² Karam, s. 134.

²²³ Fatih Gencer, “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 74–75.

düşmanlığı olan Musul valisinin birkaç kez huzuruna çağırdığı halde Bedirhan Bey'in bu davete icabet etmemesinde canına kast edileceğinden duyduğu endişe yatmaktadır.²²⁴

Bu sırada bölgede daha önce görev yapmış kişilerin gözlemler yapıp görüş bildirmeleri istenmiş ve gelen haberler Babıali'nin bölgenin güvenliği hususunda endişelenmesine neden olmuştu. Bunlardan Hafız Paşa Cizre, Hacıbehran, Eşni ve Bohtan'ın eskiden beri Diyarbakır eyaletine bağlı olduğunu bildirerek, buraların Musul'a bağlanmasının çeşitli problemlere yol açacağını belirtmişti. Bedirhan Bey gibi adamlara güvenilemeyeceğini dile getirmiş ancak bölgenin idaresi için ondan daha uygun birinin bulunamayacağına dikkat çekmiştir. Bölgenin başkasına verilmesi halinde Bedirhan Bey'in isyan edeceğini kesin bir dille ifade etmiştir.²²⁵

Diyarbakır valiliği görevini ifa etmekte olan Vecihi Paşa ise Dersaadet'e gönderdiği raporda; Bedirhan Bey'e her ne kadar güvenilmese de bölgenin ve oradaki insanların selameti için Cizre'nin tekrar Diyarbakır'a bağlanması gerektiğini, Musul'a bağlanacak olursa Bedirhan Bey'in isyan hareketinden geri durmayacağını dile getirmiştir. Yine bölgede bulunan iki üçbin hane halkının göçebe olduğundan her yıl ilkbaharda Bohtan yaylasına gidip sonbaharda tekrardan güvenli bir şekilde dönemeyeceklerini ve hem bunu gerçekleştirmeye kalksalar dahi kendilerine izin verilemeyeceği için hepten perişan olacaklarını dile getirmiştir.²²⁶

Cizre'nin Musul'a bağlanması konusunda elinden geleni yapan Musul valisi Mehmed Paşa 1842 tarihli bir dilekçede Cizre'yi Musul'a bağlayan fermanda İşti, Hacıbehran ve Bohtan nahiyelerinin isimlerinin ayrıca zikredilmediği için karışıklık yaşandığı ve bu belirsizliğin giderilmesi için yeni bir emirname çıkarılmasını talep etmektedir. Ayrıca buraların Kürtlerin asker yatağı olduğunu, Musul'a bağlandığı takdirde halkının şekavete cesaret edemeyeceğini dile getirmiştir. Yine Mehmed Paşa, Bedirhan Bey'in bu bölgede toplanan verginin çok az bir kısmını Diyarbakır hazinesine aktarmış olduğunu belirterek bunun önüne geçilmesi ve ayrıca Cizre Musul'a dahil edilirse İran'a

²²⁴ BOA, İ.MSM, 48/1225_47_18, 13 Muharrem 1258 / 24 Şubat 1842.

²²⁵ Gencer, s. 76.

²²⁶ BOA, İ.MSM, 48/ 1225, 7 Cemaziyelevvel 1258 / 16 Haziran 1842.

karşı bu bölgeden toplayacağı askerlerle bir kuvvet oluşturmak niyetinde olduğunu eklemiştir.²²⁷

Vecihi Paşa ile Bedirhan Bey arasında bu yorumlar yapılırken, o sırada Musul'da zorunlu ikamete tabi tutulmuş Behdinan beylerinden Amediyeli İsmail Bey 1842 yılının Mart ayında oradan kaçarak Cizre'ye sığınır.²²⁸ Böyle bir fırsatı kaçırmak istemeyen Mehmed Paşa durumu Babıali'ye rapor ederek; İsmail Bey'i isyana tahrik eden kişinin Bedirhan Bey olduğunu, İsmail Bey'in ondan güç ve destek aldığı için Mora gavurları gibi isyan ettiğini belirtmiştir. Bundaki amacının Tiyari, Hakkari ve Amediye aşiretleri ile birleşmek olduğunu dile getirmiştir.²²⁹

Bu meseleye bulaşmak istemeyen Vecihi Paşa konuyu Babıali'ye rapor etmişti. Bedirhan Bey'in o sırada isyan halinde bulunan İsmail Paşa, Han Mahmud ya da Şamar Şeyhi Sufuk'a kesinlikle destek vermediğini bildirmişti. Bunların üçünün de ona saygı duyduklarını vurgulayarak, isyanların bastırılması konusunda Bedirhan Bey'den destek alınabileceğini belirtmiştir. Ondan bu desteği almak için yapılabilecek tek şeyin kendisine güvence vermek ve Cizre'yi yeniden Diyarbakır'a bağlamak olduğunu dile getirmiştir. Aksi takdirde Bedirhan Bey'in devlete yüz çevirerek asiler ile işbirliği yapabileceğine dikkat çekmiştir.²³⁰

Vecihi Paşa devlete yazdığı raporun ardından Bedirhan Bey'e de uyarı niteliğinde yazdığı tahriratta hem onu Han Mahmud ve İsmail Paşa'ya yardım ediyor demesinler diye onlardan uzak durması gerektiği konusunda kesin bir dille uyarılmış ve hem de Cizre'nin Diyarbakır'a bağlanacağına dair emirnamenin henüz gelmediğini ancak gelmek üzere olduğunu ve bu konuda şüpheye düşmemesi gerektiğini haber vermiştir.²³¹

Bu arada İsmail Bey 1842 yılı Mart ayında Zaho'ya saldırır. Bunun üzerine Musul valisi yeğeni Mustafa Paşa komutasındaki bir askeri birliği bölgeye sevk eder. Üzerine asker sevk edilen İsmail Bey nisan ayı başlarında asıl hedefi olan Amediye kalesine yönelir. Kale ele geçirilip yanındaki 700–800 askeri katledilen İsmail Bey yanındaki 5–6 bin

²²⁷ BOA, İ. MSM, 48/1225_47_13, 21 Zilkade 1257 / 4 Ocak 1842.

²²⁸ Kardam, s. 143.

²²⁹ BOA, İ. MSM, 48/1225_47_31, 15 Safer 1258 / 28 Mart 1842.

²³⁰ BOA, İ. MVL, 39/729_32_21, 11 Rebiyülevvel 1258 / 22 Nisan 1842.; Gencer, s. 79–80.

²³¹ BOA, İ. MVL, 39/729_32_24, 27 Rebiyülevvel 1258 / 8 Mayıs 1842.

kadar Kürt askeriyle Musul'a doğru ilerler. Fakat Musul valisinin, yeğeni Mustafa Paşayı iki tabur asker ile üzerine göndermesiyle Musul'a ulaşamamıştır. İsyan, İsmail Bey'in Musul valisinin kuvvetleri karşısında daha fazla direnemeyip Cizre'ye geri dönmesiyle 1842 yılının Mayıs ayında sona ermiş ve İsmail Bey 1845 yılına kadar Bedirhan Bey'in yanında kalıp ona destek vermiştir.²³²

Bu olayların vuku bulduğu esnada Vecihi Paşa Dersaadet'e bu meselenin çözümü ile ilgili yeni öneriler sunmuştur. Buna göre; Musul eyaletinin Bağdat'a ilhak edilmesini Mardin ve havalisinin eskiden beri Diyarbakır'a bağlı olduğunu ve sorunların önüne geçilmesi için Diyarbakır'a bağlı kalmasının gerektiğini; ayrıca Musul'a da Bağdat valisi Necip Paşa tarafından uygun görülen birinin kaymakam olarak tayin edilmesinin bölgede çıkan sorunları sona erdireceğini dile getirmiştir.²³³

Mehmed Paşa'nın tahrikleri bununla da sınırlı kalmamıştı. Adamlarını sürekli olarak gönderip Bohtan ve Hacıbehram vergilerinin de kendisine verilmesini istemişti. Bedirhan Bey, Paşa'nın bu konudaki isteklerini geri çevirmiş, Bohtan ve Hacıbehram'ın 1841 yılı vergilerini Diyarbakır'a, Cizre'nin vergilerini ise Musul'a göndermişti.²³⁴ Bu durum karşısında ve savunageldiği politikalar doğrultusunda, Vecihi Paşa şu karar önerilerinde bulunmuştur:²³⁵

- 1- *Musul valisi Mehmet Paşa'nın görevinden azledilmesi,*
- 2- *Musul'un valilik statüsünden çıkarılıp Bağdat valiliğine bağlı bir kaymakamlık haline getirilmesi,*
- 3- *Musul'a bir kaymakam atanması; bu atama zaman alacaksa, kendi maiyetinde yer alan görevliler arasından geçici bir kaymakam tayini,*
- 4- *Görevinden azledilen Musul valisi Mehmed Paşa'nın güvenliği sağlanarak Musul'dan çıkartılıp Diyarbakır/ Cizre tahtına getirilmesi,*
- 5- *Mardin ve çevresinin Musul'dan alınarak eskiden olduğu gibi Diyarbakır'a bağlanması,*

²³² Kardam, s.146–149.

²³³ BOA, İ.MVL, 39/729_32_21, 11 Rebiyülevvel 1258 / 22 Nisan 1842.; Gencer, s.80.

²³⁴ BOA, İ.MSM, 48/1225_47_14, 19 Zilhicce 1257 / 1 Şubat 1842.

²³⁵ Kardam, s. 156–157.

6- *Cizre kazasının tekrar Diyarbakır'a bağlandığına dair, öneri olarak kaleme alıp onunla ilgili olarak hazırlamış olduğu irade taslağının onaylanarak kendisine gönderilmesi.*

Bu meselenin öyle kolaylıkla çözülemeyeceği anlaşıldığından 29 Nisan 1842'de Cizre meselesi Meclis-i Vala'da ele alınmış, durumun net bir biçimde anlaşılması için etraflıca bir tahkikat yapılması ve ona göre hareket edilmesine karar verilmiştir. Konuyu incelemek üzere Bağdat valiliğine atanan Necip Paşa özel olarak görevlendirilmiştir. Mehmed Paşa'nın azlinin gerekip gerekmeyeceğine de bu inceleme sonucunda karar verilecek, bu esnada Vecihi Paşa'nın görevi de Bedirhan Bey'i oyalamak olacaktır.²³⁶

Necip Paşa bölge ile ilgili araştırmasını tamamladıktan sonra Dersaadet'e gönderdiği raporda; Cizre'nin Diyarbakır'a elli beş saat, Musul'a ise yirmi dört saat uzaklık mesafesinde bulunduğunu, bu durumda Musul'a bağlı kalmaya devam etmesinin uygun olacağını dile getirmiştir. Ayrıca Bohtan, Hacıbehram ve Eşni nahiyyelerinin durumu daha önce belirtilmediği için idari işlerde ikilik yaratıp ve zor durumda kalındığından bu nahiyyelerin de Musul'a bağlandığını kesin olarak gösteren yüksek bir emir çıkarılması gerektiğini bildirmiştir.²³⁷

Necip Paşa Musul valisi Mehmed Paşa ile ilgili görüşlerini bildirdiği ikinci raporunda; Mehmed Paşa'nın kusurlu bir hareketinin dahi olmadığını hatta Musul'da kışla ve dökümhane inşa ettirerek nerdeyse yetmiş kadar top ve silah levazımatı imal ettirdiğini yazmıştır. Ayrıca Mehmed Paşa hakkında edinilen kötü izlenimi yıkmak için, bölge halkının Devlet-i Aliyye'nin varlığını tanımak bir tarafa dursun Hakkı dahi bilmeyen, tanımayan eşkıya takımından insanlar olduğundan Mehmed Paşa'nın bunlara hadlerini bildirdiği için hepsinin gözünün korktuğunu söylemiştir. Birkaç aydır görevden alınacağını duyan eşkıya bundan cesaret almış ve Mehmed Paşa'nın nüfuzu sarsılmıştır. Zedelenen bu itibarının iadesi için görevde kaldığına dair bir fermanın gönderilmesi ve bu fermanın bütün halkın huzurunda okutulmasını istemiştir.²³⁸

²³⁶ Gencer, s.81-82.

²³⁷ BOA, İ.MVL, 44/825_5_1, 3 Ramazan 1258 / 8 Ekim 1842.

²³⁸ BOA, İ.MVL, 44/825_5_3, 11 Ramazan 1258 / 16 Ekim 1842.

Meclis-i Vala'da ve Meclis-i Umumi'de görüşülen Cizre meselesi hususunda Sultan Abdülmecid'in iradesi şu şekildedir;²³⁹ *Necip Paşa'nın Mehmed Paşa hakkında yazdıkları ve Mehmed Paşa'nın da zaten devletin sadık vezirlerinden biri olduğu için Musul valisi olarak görevine devam edeceğini, bununla ilgili olarak da itibarının korunması için ferman çıkarılması gerektiği ayrıca Cizre kazasının Diyarbakır'a olan uzaklığı da göz önünde bulundurularak nahiyeleriyle birlikte Musul'a bağlanması ve bu konu hususunda da Necip Paşanın da bilgilendirilmesi gerektiği bildirilmektedir.*

Bedirhan Bey'in Cizre meselesinin bu şekilde sonlandırılmasına ilk tepkisi, Diyarbakır'ın yeni valisi İsmail Paşa kanalıyla iki adet yazı göndermek, ayrıca Cizre kazası ve nahiye halkının bir adet ortak imzalı dilekçesini iletmek olmuştur. Bedirhan Bey'in bu iki yazısında ve ortak imzalı dilekçede, Mehmed Paşa'ya güvenmedikleri için söz konusu kazaların eskiden olduğu gibi Diyarbakır eyaletine bağlanması rica edilmiştir.²⁴⁰ Aynı zamanda Bedirhan Bey Şam valisi Ali Rıza Paşa'dan da kendisine yardım etmesini isteyen bir mektup yazmıştır.²⁴¹ Bedirhan Bey'in gönderdiği dilekçeler ve Ali Rıza Paşanın göndermiş olduğu mektup incelenerek konu tekrardan Meclis-i Umumiye havale edilmiştir. Burada görüşülen konu o bölgeye gitmekte olan Namık Paşa'nın mesele ile ilgili araştırma yapması ve ondan gelecek olan rapora göre yeniden bir karar verilmesi konusunda uzlaşmıştır.²⁴²

Bu arada Namık Paşa'nın tamamlanan tahkikatından Bedirhan Bey lehine bir şey çıkmamıştır. Bu raporda ifade edildiğine göre; Bedirhan Bey Bohtan'ın dağlık bölgesine iki kale inşa ettirmekteydi. Başına da daha fazla adam toplayabilmek için Müslümanlardan aşardan başka herhangi bir vergi almıyordu. Yönetimi altındaki bölgelerden alınan vergiler Musul ve Diyarbakır eyaletlerinde alınan vergi miktarına oranla çok düşüktü. Bu sayede Cizre, Musul ve Diyarbakır bölgelerinden önemli ölçüde göç almıştı. Bununla da yetinmeyen Bedirhan Bey sarp dağlık alanda bulunan Şirvan, Garzan, Sefer, Rıdvan gibi kazalardaki ahaliyi de kendine tabi kılmıştı. Özellikle Han Mahmud ve Hakkari beyi Nurullah'a Osmanlı yönetimi ile arasındaki ilişkilere müdahale ederek bunları her hususta kendisine müracaat etmek zorunda bırakmıştır. Böylece bu beyler tamamen onun nüfuzu altına girmişti. Ayrıca sahabenin önde

²³⁹ BOA, İ.MVL, 44/825_5_5, tarihsiz.

²⁴⁰ Kardam, s.164.

²⁴¹ BOA, İ.MSM, 48/1227_5_2, Selh-i Zilhicce 1258 / 30 Ocak 1258.

²⁴² BOA, İ.MSM, 48/1227_5_1, tarihsiz.

gelenlerinden Halid bin Velid'in soyundan geldiğini ilan ederek nüfuzunu aynı zamanda dini yönden de meşrulaştırmıştı.²⁴³

Bu olaylar vuku bulduğu esnada Bedirhan Bey, Tiyari Nasturileri üzerine saldırmış, bu olay uluslararası boyuta ulaşmakla kalmamış aynı zamanda kendinin ve beyliğinin de sonunu getirmiştir.

II. 4. NASTURİ OLAYLARI

II.4.1.Nasturi – Kürt İlişkileri

Kürdistan'ın en eski kavimlerinden olan Asuriler Hristiyanlığı kabul etmiş ve mensubu oldukları mezhepten dolayı Nasturi olarak adlandırılmışlardır.²⁴⁴ Nasturiler XIX. yüzyıla gelindiğinde Güneydoğu Anadolu (Hakkari), Kuzey Irak (Musul) ve İran Azerbaycan'ın batısı (Urumiye) arasındaki dağlık sınır bölgesinde Müslüman topluluklar içinde dağınık zümreler halinde yaşamaktaydılar.²⁴⁵

Hakkari bölgesinde yaşayan Nasturiler; Çölemerik, Tiyari²⁴⁶ (aşağı–yukarı), Valto, Tuhub, Tal, Diz, Baz, Gevar ve Gilo adlarıyla büyük küçük sekiz aşiretten oluşmaktaydılar. Hakkari bölgesindeki Nasturilerin o zamanki nüfusu yaklaşık 11.000 kadardı.²⁴⁷ 1840'lı yıllarda Nasturilerin toplam nüfusunun ne kadar olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber arşiv belgelerine bakıldığında sadece Tiyari bölgesinde eli silah tutan 30.000 Nasturi'nin varlığından bahsedilmektedir. 9 Şevval 1259 tarihli bir başka belgede ise, Tiyari kabilesinin toplam nüfusu 50.000 olarak ifade edilmiştir.²⁴⁸

Sivil ve ruhani liderleri Marşemun²⁴⁹ olan Nasturiler yasal olarak Erzurum Paşasına bağlıydı ama gerçekte ise Hakkari Emiri Nurullah Bey'e bağlıydılar.²⁵⁰ Marşemun ünvanına sahip patrik dağlık bölgeye geçerek bazen Koçanis'i bazen de Çölemerik'i

²⁴³ BOA, İ.MSM, 48/1228, 14 Şaban 1259 / 9 Eylül 1843. ; Gencer, s. 86– 87.

²⁴⁴ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.157.

²⁴⁵ Cabir Doğan, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Sayı 22. s.2. Erişim: http://sablon.sdu.edu.tr/dergi/sosbilder/dosyalar/22/22_01.pdf Erişim tarihi: 18.02.2015

²⁴⁶ Tiyari aşireti Nasturilerin en büyük aşireti olup Büyük Zap Suyunun batısında yer alır. Bu aşiretin en büyük köyü altı bin nüfuslu Aşıttır. Aşağı ve yukarı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kardam, s. 170.

²⁴⁷ Sevgen, s.76.

²⁴⁸ Hatip Yıldız, “Bedirhan Bey ve Nasturiler”, *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayıncılık, Ankara 2005, s.164– 165.; Doğan, 1843–1846..., s.2.

²⁴⁹ Bütün Nasturilerin hem dünyevî hem de ruhanî liderine denir.

²⁵⁰ Tori, *Tarihte Türk...*, s.175.

kendisine merkez olarak kullanmaktaydı. Osmanlı yönetimi tarafından daha çok vergiden sorumlu bir lider olarak görülen Marşemun’a danışmanlık yapan melikler vardır.²⁵¹ Patrik Marşemun gerek Osmanlıya tabi Kürdistan Nasturileri gerek İran Kürdistanı Nasturileri tarafından doğal bir lider olarak görülmekteydi.²⁵² Aslında dinine rağmen Marşemun’un Hakkari içindeki önemi onu mirden sonra gelen ikinci adam konumuna getirmişti. Mir herhangi bir nedenden dolayı emirliğin başında bulunamadığında, yerine vekaleten bir Kürt aşiret reisi değil de, Marşemun bakıyordu.²⁵³

Nasturi – Kürt ilişkilerinde hiçbir zaman din belirleyici bir unsur olarak görülmemiştir. Müslüman Kürtler ve Hristiyan Nasturiler yıllarca barış ve birbiriyle etkileşim halinde yaşamışlardır. En azından bu durum XIX. yüzyılın ortalarına değin bu şekilde devam etmiştir.²⁵⁴ Dağlı tüm aşiretler arasında sorunlar elbette eksik olmamıştır ancak bu sorunlar hiçbir zaman Müslüman – Hristiyan çatışmasına dönüşmemiştir.²⁵⁵ Aynı bölgede bulunmaktan dolayı etkileşim içinde olan Kürtler ve Nasturilerin zamanla din hariç hemen her konuda birbirine benzedikleri gözlemlenmiştir. Hatta aşiret teşkilatı ve hayat tarzlarının benzerliklerinden dolayı bazı müellifler Nasturilere “Hristiyan Kürtler” adını vermişlerdir.²⁵⁶

Osmanlı tarihinde vuku bulan pek çok olay din kavgası halinde ve aynı dinden olan ülkelerde din istismarı biçiminde gösterilmek istenmişse de bunların altında daima milliyetçilik, ırkçılık gibi sebepler yatmaktadır²⁵⁷

Tanzimat ile beraber İngiltere ve Fransa gibi Hristiyan Avrupa devletlerinin gayrimüslimler üzerindeki etkisi Kürdistan’da da kısa sürede etkisini göstermekte gecikmemiş ve Kürdistan coğrafyasındaki dinsel farklılıklar, zamanla halklar arasındaki savaşları tetikleyici bir durum halini almıştır.²⁵⁸ Tanzimatın Müslüman ve gayrimüslimleri eşit tutan bir yapıda olması, Nasturilerin yıllardır tâbi oldukları Kürt mirlerine karşı başkaldırıp yönetimlerini tanımamaya, ayrıca İngiliz ve Fransızların

²⁵¹ Doğan, 1843–1846..., s.2.

²⁵² Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.158.

²⁵³ Dowall, s.79.

²⁵⁴ Halfin, s.36.

²⁵⁵ Burkay, s.358.

²⁵⁶ Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 84.

²⁵⁷ Hallı, s. 15–16.

²⁵⁸ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.25.

himayesi altında din propagandası yapmalarına neden olmuştur. Onların bu tutumu da başta Bedirhan Bey olmak üzere bu olaya karışan tüm Kürt mirlerinin Nasturilere yaklaşımında çok belirleyici bir rol oynamıştı.²⁵⁹

Osmanlı Devleti, Tanzimat ruhu çerçevesinde, yaptığı atamalarla bölgenin belli başlı büyükçe şehirlerinde daha iyi bir yönetim olmasa bile, ekonomik ve kültürel gelişimi destekleyen daha işlevsel bir idare kurmayı başarmıştı. Ancak taşra bölgesinde bu mümkün olmamıştı. Daha iyi bir idarenin gerçekleşmemesi sadece Kürtlerin yeni, modern bir düzene entegrasyonunu sağlayamamakla kalmamış, değiştirilmesi amaçlanan geleneksel Müslüman – Hristiyan güç dengesinin tehlikeli bir gerilim ilişkisine dönüşmesine de neden olmuştur. Yerel Müslüman beyler Kürt beyliklerinin çökertilmesinden ve devletin başarısızlığından sonra oluşan iktidar boşluğunu fırsata çevirmeyi ihmal etmemişlerdi. Bazı yerlerde reaya çifte vergilendirme kurbanı oluyordu. Yasal olarak devletin vergi memurlarına, yasadışı olarak da yerel beylere vergi vermek zorundaydılar. Bu da toplumsal, etnik ve dini gerilimin artmasına neden olmaktaydı.²⁶⁰

Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler özellikle Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden sonra Hristiyan Avrupa ve Amerika'nın kendilerine olan tutum ve yakınlıklarını fırsat bilerek bölgedeki Kürt mirlerine ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermekten kaçınmıştır.²⁶¹

Nasturiler ile Kürtler arasındaki çatışmaların sebeplerine bakıldığında; hayvan hırsızlıklarının yanı sıra, hayvanlarını otlatacakları mera ve yaylaların sınırlarının tespiti ve aidiyeti konusunda da anlaşmazlıkların etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Kürtlerle Nasturi aşiretleri arasında en çok otlak yüzünden ilişkisi bozulan ve mücadele etmek zorunda olan Nasturi aşireti Tiyarilerdi. Tiyari aşiretinin yaşadığı bölgede koyunlarını otlatmak çok fazla mera olmadığı için bu aşiretin sürü sahipleri ve çobanları sürülerini otlatmak için sık sık Kürt bölgesine götürüyorlardı. Bu da hayvancılıkla uğraşan Kürtler ve Nasturilerin karşı karşıya gelmesine neden olmaktaydı. Taraflar arasında veya Nasturilerin kendi aralarındaki kavgaların en büyük nedeni buydu.²⁶²

²⁵⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.158.

²⁶⁰ Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.66.

²⁶¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 158.

²⁶² Dalyan, s. 97.

Nasturilerle Kürtlerin diğer bir anlaşmazlık noktası, her iki tarafın da birbirinin mallarını çalması ve yağmalaması meselesidir. Tabi ki bunda sayısal çoğunluk Kürtlerin elindeydi ama coğrafi avantaj ise Nasturilerden yanaydı. Bu nedenle Kürtler ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar Nasturiler, sahip olmuş oldukları sağlam müstahkem mevkiileri ve savaşçılıklarıyla az sayıda bir kuvvetle Kürtleri geri püskürtmeyi başarabilmekteydiler. Kanun ve nizamın son dönemlerde oldukça zayıfladığı bu bölgelerde bu tür işler artık olağan sayılıyordu. Anlaşmazlıklar genellikle iki tarafın ileri gelenlerinin bir araya gelip anlaşması ya da karşı tarafa aynı şekilde karşılık vermesi ile sonuçlanır ve olay kapanırdı. Ancak bu tür olayların ciddi bir boyuta ulaşması tehlikesi belirdiğinde Nasturi Patriği Marşemun ile Kürt aşiretlerin beyleri önemli roller üstlenmekteydiler.²⁶³ Aslında Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı hareketına sebep olan sorunlar, Kürtler ve Nasturiler için olağanüstü değildi. Geçmişte de bu tür sorunlar yaşanıyor ve genellikle tarafların aşiret reisleri bir araya gelip, meclis kuruyor ve kural olarak anlaşmazlığa yol açan sorun çözülmüyordu.²⁶⁴

Nasturi olayları tamamen Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Amerikalı ve İngiliz misyonerler ilk defa 1840'lı yıllarda Hakkari'deki Hristiyan Nasturileri keşfetmişler ve Tiyari bölgesinde Amerikalı misyonerler Nasturileri vergi vermeme konusunda kışkırtmışlardır.²⁶⁵

Nasturiler misyonerlerden aldıkları cesaretle, bölgede yüzyıllar boyunca süregelen uyumu bozan faaliyetlere girişmişlerdir. Bir yandan Hakkari miri Nurullah Bey'e vergi vermeyi reddederken diğer yandan Avrupa devletlerinin gündemine gelip İngilizlerin desteğini sağlamak için bazı Müslüman köylerine saldırırlar. Daha önce de belirtildiği üzere iki halkın arasında benzer sorunlar yaşanmış ancak yaşanan bu sorunlar hiçbir zaman bu halkların beraber yaşamasını engelleyecek düzeyde olmamıştır. Fakat yabancı misyonerlerin bölgeyi ziyaretleriyle birlikte, bu tarih içinde oluşmuş güç dengesi de hassaslaşarak bozulmaya başlamıştır. Hristiyanlar batılı inanç kardeşleriyle yani Avrupalı devletlerle olan ilişkileri sayesinde güçlendiler; Kürtler ise bu gücü ve yabancı

²⁶³ Dalyan, s.97-98.

²⁶⁴ Özcoşar, s.106.

²⁶⁵ Çay, s. 288.

misyonerleri kendi özerk iktidarlarını tehdit eden bir unsur olarak değerlendirmişlerdir.²⁶⁶

II.4.2. İngiliz ve Amerikan Misyonerlerin Bölgedeki Faaliyetleri

İşyan hareketlerinin önemli sebeplerinden birisi misyoner faaliyetleridir. Göndermek anlamına gelen Latince mission kelimesinden gelen, tüm batı dillerinde aynen kullanılan ve sözcük anlamı itibariyle yapılması için kişiye verilen önemli bir görev demek olan “misyon” terimi Hristiyan ilahiyatında Hristiyan inancını Hristiyan olmayanlara sunmak için yurtdışına gönderilen grupların eylemlerini ifade etmektedir. Bu faaliyetleri yerine getiren kişiye de “misyoner” denir. Genelde misyonerlik karşımıza “Din yaymaya çalışan papaz” tanımıyla çıkmaktadır.²⁶⁷

XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren misyonerler Kürtler ve Kürdistanla ilgilenmeye başlamışlardır.²⁶⁸ Bunlar genellikle Fransız ve İtalyan asıllı Katolik misyonerlerdi.²⁶⁹ XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki misyonerler, sosyal ve siyasi ağırlıkları olmayan küçük grupçuklardı. Ancak Tanzimatın ilanı ile birlikte misyonerlere Osmanlı Devleti’nden taleplerde bulunma ve diplomatik kanallar üzerinden girişimlerde bulunma imkanı tanıyan düzenlemeler gerçekleştirildi.²⁷⁰

Nasturilere yönelik ilk misyonerlik faaliyetleri, American Board’a bağlı Eli Smith ve H.G.O. Dwight isimli iki misyonerin 1831 yılında Nasturiler hakkında bilgi toplamalarının ardından başlamıştır. Smith ve Dwight’in Nasturilerin kolaylıkla Protestanlaşabileceklerine dair rapor hazırlamaları, misyonerlerin Nasturilere ilgisini arttırmış görünmektedir. Daha sonra bölgeye gönderilen Amerikalı misyoner Dr.Asahel Grand ve İngiliz misyoner G.B.Badgerin, Nasturilerin kendilerini, bölgede yüzyıllardır değişmeden devam eden dengeleri bozacak güçte hissetmelerine, buna karşılık, otoritelerinin sarsılma ihtimali karşısında Osmanlı valileriyle bile çatışmayı göze alan Kürt beylerinin de otoritelerini tehlikede görmelerine sebep olmuştur.²⁷¹ Bu durum da Kürtleri öfkelen diriyordu. Aslında Kürtler öfkelenmekten çok kendilerini tehdit altında

²⁶⁶ Özcoşar, s.106–107.

²⁶⁷ Özgür Yıldız, *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı (Türkiye’de Siyasi ve Sosyal Hayata Etkileri)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 21.

²⁶⁸ Kieser, s.94.

²⁶⁹ Çay, s.390.

²⁷⁰ Kieser, s.69

²⁷¹ Özcoşar, s.106.

hissediyorlardı. Misyonerler de onların bu endişelerini giderecek hiçbir şey yapmadıkları gibi bölgedeki faaliyetleriyle Kürtlerin bu endişe ve korkularının artmasına sebep olmaktaydılar.²⁷²

Zirve noktasını Asahel Grant'ın faaliyetlerinin oluşturduğu misyonerlik çalışmaları ise bölgeye ulaşan batı etkisi ve varlığının en çarpıcı görüntüleri idi.²⁷³ İngiliz ve Amerikan misyonerleriyle gezginleri çalışmalarını Hakkari, Şemdinli taraflarında Nasturiler üzerinde yoğunlaştırmışlardır.²⁷⁴

Misyonerler Hristiyanı Müslümana, Kürtleri de Nasturilere düşman etme amacı gütmekteydiler ve bunuda başarmışlardır. Nasturilere gelip *Uyanın artık, devir değişti. Tanzimat geldi, padişah ferman verdi, Kürt beyleri artık sizin kılınıza bile dokunamaz. Sizden vergi de alamaz, haraç da alamaz* diye propaganda yaparken, bir taşla birkaç kuş birden vuruyorlardı. Nasturiyi Kürde karşı, Kürdü de Tanzimat fermanına ve dolayısıyla hükümete karşı kışkırtıyorlardı.²⁷⁵

XIX. yüzyılın başlarında İngiliz ve Amerikalı misyonerler Orta Kürdistan'daki Hristiyan Nasturileri keşfederek onları kendi kiliselerine bağlama konusunda hiç de yapıcı sayılamayacak bir yarış içerisine girmişlerdir. Nasturilerin yaklaşık yarısı aşiret şeklinde örgütlenmişti ve çok bağımsız bir tarza sahipti; diğerleri ise Kürt ağalarına bağlı köylülerdi. Ancak hepsinde de Müslümanların, yani Kürtlerin egemenliğinde bulunmaktan kurtulma umudu vardı. Osmanlı Devleti'nin Hristiyan bir devlet olan Rusya karşısındaki yenilgisi onları yeni bir dönemin başlangıcı olacağı konusunda umutlandırmıştı. Dolayısıyla misyonerlerin bölgeye gelişini hoş karşılıyorlar, çünkü Avrupa güçlerinin kendi kaderlerini tayin konusunda yardımcı olacaklarını umuyorlardı. Hatta iktidar sahibi olma arzusuyla bazı Nasturiler bu yabancılarla ilişki içerisine girmekten çekinmemiştir. Öyle ki, dini liderleri olan Marşemun daha önce hiç olmadığı kadar politik güç iddiası taşımaktaydı.²⁷⁶

II. Mahmud dönemi ile başlayan reformlar ve merkezileşme çabaları içerisinde Kürt aşiretleri iktidarlarının artık sonunun geldiğini gören patrik Marşemun bu aşiretlerin etki

²⁷² Bruinessen, s.277.

²⁷³ Esra Danacıoğlu Tamur, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Asahel Grant ve Nasturi Misyonu", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 226, Ekim 2012, s. 57.

²⁷⁴ Şimşir, s.88.

²⁷⁵ Şimşir, s.93-94.

²⁷⁶ Bruinessen, s. 276-277.

ya da baskısının olmadığı bir dünyayı umutla bekliyordu. Amerikalılarla, girdiği ilişki aslında bölgedeki dengeler açısından bir “Avrupalı Hıristiyan müttefik” bulmak arzusuyla ilgiliydi.²⁷⁷

Bölge tarihinin son derece kritik bir döneminde göreve başlayan Amerikalı misyoner Asahel Grand 1840 yılında bölgeye ulaştığında Hakkari bölgesinin Kürt emiri Nurullah Bey’i ziyaret etmiş ve doktor olan Grand’ın hasta yatağında bulunduğu Nurullah Bey’i iyileştirmesi kendisine stratejik bir dost kazandırmıştı.²⁷⁸ Grand’ın Bedirhan Bey’le de tanışması onun doktorluk mesleği sayesinde olmuştur. Hasta olan Bedirhan Bey Grant’ın gelip kendisine bakması için haber yollamış; o da bunun üzerine onun kaldığı Cizre’nin kuzeydoğusundaki Dergül kalesine giderek kendisini tedavi etmiştir.²⁷⁹

Misyonun ilk hedefi, Hakkari bölgesinde dini ve eğitim etkinliklerinin sistemli bir şekilde sürdürebileceği bir istasyonla işe başlamakti. Bu amaçla Doktor Grand hem Nasturileri eğitmek ve hem de onlara Protestanlığı benimsetmek için burada okul ve hizmet binası kurulması konusunda patriği ikna etmişti. Hemen işe koyulan Dr. Grand’ın misyon merkezi olarak kurduğu bu bina tepkiye sebebiyet vermiştir. Nasturi köyü Aşıta’da kurulan bu binayla, Amerikalıların bölgedeki geleneksel ticari ağları bozacak büyük bir Pazar yeri ya da kale yahut saray inşa ettikleri söylentileri bölgede dolaşmaya başlamıştır.²⁸⁰ Ancak kısa bir süre sonra Musul Paşa’sının kulağına misyonerlerin bir kale inşa ettiği, ya da başka bir aktarıma göre, yerel ticareti tekeline alacak büyük bir pazar inşasına başladığı söylentileri gelmeye başlamıştır.²⁸¹ Söylentiler Nurullah Bey’e kadar ulaştınca Dr. Grand, hizmet binasının bir okul ve misyonerler için yerleşim birimi olarak kurulduğunu belirterek iddiaları yalanlamıştır. Bunun üzerine Nurullah Bey bu iddiaları yazılı bir beyan olarak vermesini talep etmiş ve Grant’da bunu teyit eden bir belgeyi Nurullah Bey’e vermiştir.²⁸²

Bu binanın bir hizmet binasından çok, bir kaleye benzemesi, o yıllarda bölgede arkeolojik kazılar yapan A.H.Layard’ı bile ürkütmüştür. Layard binayla ilgili şu yorumu yapmıştır: *Bir tepenin doruğuna yapıldığı için tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına*

²⁷⁷ Danacıoğlu, s.63.

²⁷⁸ Danacıoğlu, s. 60.

²⁷⁹ Doğan, 1843–1846..., s.61.

²⁸⁰ Danacıoğlu, s. 61–62.

²⁸¹ Kieser, s. 97.

²⁸² Jwaideh, s. 134.

*sahipti. Böyle bir bina için kesinlikle daha az gösterişli ve nispeten daha mütevazı bir yer seçilmiş olmalıydı. Aralarında yerleşmeye gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle bir düşüncesizlik yapmaları çok şaşırtıcıdır.*²⁸³

Grand, inşa ettiği binanın okul ve hizmet binası olduğunu söylese de başta Bedirhan Bey olmak üzere bölgedeki Kürt aşiret mirlerinin kendisine karşı olan kuşkuları engelleyememiştir.

Amerikan misyonerleri bölgede faaliyetlerine devam ederken, İngilizler de Cantenbury Kilisesi Başpiskoposunun talimatıyla 1840'lardan itibaren Nasturiler arasında misyonerlik faaliyetlerine başladılar. İngiliz Protestan misyonerleri, Amerikan nüfuzunu kırıp bölgeyi kendi nüfuz ve hakimiyetleri altına almak için faaliyetlere hız verdiler. Anglikan misyonu, Cantenbury Başpiskoposluğu, 1842 yılında, misyoner George Percy Badger'i dağlık bölgelerde oturan Nasturilerin durumunu araştırmak üzere Hakkari bölgesine yollamıştır.²⁸⁴ Bölgeye geldiği ilk andan itibaren Amerikan misyonerlerini eleştiren ve kötülemeye başlayan Badger'in Marşemun ile yaptığı görüşmeler ve faaliyetleri tam anlamıyla, Nasturilerin bölgede Kürt aşiretlerini üzerine çekmesine sebep olacaktır.

Badger bir yandan Nasturileri Amerikalı misyonerlerin etkisinden kurtarıp, kendi misyonuna çekmeye çalışırken diğer yandan onları Kürtlerle ilişkilerini koparmaları yönünde cesaretlendirir. Öyle ki; Badger'in etkisinde kalan Marşemun Bedirhan Bey'in son dönemlerde yaşanan sorunları çözmek adına gönderdiği iki elçisiyle görüşmeyi reddeder. Badger'in bu çalışmalarında Nasturileri en çok cesaretlendiren unsur onlara vaad edilen İngiltere desteği olmuştur.²⁸⁵

Patrik Marşemun, bu olaydan sonra kendi toprağı üzerinde İngiliz bayrağını dalgalandırmıştır. Böyle davranmasının sebebi ise, Bedirhan Bey'e kendisini İngilizlerin savunduğunu ve Nasturilerle Kürtlerin arasında hoş olmayan bir durum olduğunda Kürtlerin, Avrupa devletleri ile karşı karşıya geleceğini göstermektedir.²⁸⁶

²⁸³ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler Ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asurun Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev. Zafer Avşar), Avesta Yay., İstanbul 2000 s.134.

²⁸⁴ Doğan, Nasturi, 1843–1846..., s.8.

²⁸⁵ Özcoşar, s.106–107.

²⁸⁶ Doğan, 1843–1846..., s. 8.; Celile Celil, s.200.

Misyonerler çalışmalarında geniş ölçüde Müslüman halkları Nasturiler üzerine saldırtma yöntemini kullanmışlardır. Eğer herhangi bir Nasturi köyü bu yabancı kiliselerin inanışlarına katılmayı istemezse misyonerlerin iplerini ele aldığı Kürt beyleri bu asi köy üzerine saldırılar düzenliyordu. Hükümete bu durumu şikayet etmenin de hiçbir yararı yoktu. Nasturiler kendilerini koruyabilmek için misyonerler nezdinde bir himaye aramak zorunda kalıyorlardı. Araştırmacılar, misyonerlerin Nasturi bölgelerine girdikten sonra onlarla Kürtler arasında çatışmaların ve çeşitli kavgaların çıktığını gözlemlemişlerdir. Bu misyonerlerden biri de Layard'dır. Layard Bedirhan Bey'in Nasturi katliamına girişmesinde misyoner tahriklerinin önemli etkisi olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷

Nasturi – Kürt olayları sırasındaki nahoş olayların yaşamasında misyonerlerin rolü olduğunu bizzat Nasturi bölgelerinde faaliyet gösteren Ainsworth'un daha sonraki itirafı doğrulamaktadır. Patrik de Badger'e, olaylar öncesi Bedirhan Bey ve müttefiklerinin kendilerine karşı hazırlık içerisinde olduğunu bildirdiğini ve ondan yardım istediğini belirtmektedir; ama buna rağmen Badger kayda değer herhangi bir girişimde bulunmamıştır.²⁸⁸

Kürt – Nasturi ilişkilerinin bozulmasında Badger kadar rolü olan Grand'da sorun patlama noktasına ulaşınca yön değiştirmiş ve kendisinin olayların dışında kalacağını açıklamıştır. 10 gün boyunca Kürt karargahında, Nurullah Bey'in yakın dostu olarak hizmet ve ikram gören Grand, burada alaylı bir biçimde “misyonerlerin olaylara karışma politikası kendini koruma sınırlarını aşmaz” dedi. Ayrıca Asahel Grand 1843 Mayıs'ında son kez bölgeye geldi. Aşıta'da misyon merkezi inşaatı bitmek üzereydi. 1843 Haziran'ında Grand, Bedirhan Bey'i muayene etmek için Cizre'nin kuzeyinde Dergül'deki Bedirhan Bey'in kalesine gittiğinde diğer Kürt emirlerinin de orada olduğunu gördü: Nurullah, İsmail ve Han Mahmud Beyler Grand'ın yanında Nasturilere saldırı planı konuşuldu. Grand saldırganları, inşaatın masumane bir girişim olduğuna ikna etmeye çalıştı ve nihayet Aşıta'daki misyoner mülkü ve bu köye sığınanlara dokunulmayacağı garantisini almakla yetindi! Grand, artık saldırı için gün sayıldığı bir zamanda yaptığı bu ziyaretinden – karışmazlık ilkesi ve apolitik tutumu

²⁸⁷ Doğan, 1843–1846..., s.9.

²⁸⁸ Cabir Doğan, “Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey(1802–1869)”, Afyonkarahisar 2010, (Basılmamış Doktora Tezi), s.105.

*nedeniyle – sorunu yumuşatacak herhangi bir aracı rolü üstlenmedi, herhangi bir aracı rolü üstlenmedi, herhangi bir adım atmadı.*²⁸⁹ Yine Nasturilere yardım sözü veren İngilizler olayların patlak vermesinden sonra desteklemeye koyulmuşlardır. İngilizlerin tüm desteği Nasturiler bozguna uğradıktan sonra çaresiz kalan halka çok az bir miktar para dağıtmak olmuştur.²⁹⁰

II. 4.3. Bedirhan Bey'in I. Nasturi Saldırısı ve Sonucu (1843)

Bedirhan Bey döneminde Nasturiler ile Kürtler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi; 1841 yılında Nasturi patriğini itaat altına almak isteyen Nurullah Bey'in bu amaç için Koçanis'i yakıp yıkması ve ardından da patriğin Diz aşiretinin yaşadığı bölgeye kaçması ile başlamıştır. Bu olay ileride taraflar arasında yaşanacak olan çatışmaların öncü sarsıntısını oluşturmuştur. Ancak olayların Nasturiler için olumsuz sonuçlar doğurmasında Bedirhan Bey kadar onların misyonerlere güvenip taşkın faaliyetlerde bulunmaları da etkili olmuştur.²⁹¹

Örneğin Tiyari aşireti misyonerlerden aldıkları güvenle çok sayıda asker toplayarak sakinleri Müslüman olan bir köyde 50 kadar seyidi²⁹² öldürmüşlerdir. Dr. Grand'ın tahrikiyle mescitler kiliseye dönüştürülmüş ve bazı Müslüman kadınlar da esir alınmıştır.²⁹³

Bedirhan Bey Nasturilere yaptığı saldırının gerekçesini şöyle açıklamıştır: *Tiyariler 50 kadar seyyid öldürdüler ve bunu İngiltere hükümetinin tahrikiyle yaptılar. Hakkari Beyine itaat etmeyip kapısının önünden malını ve talanını çekip götürdüler. Bildim ki bunun sonu kötü olacak! Devlet-i Aliyeye bir baş ağrısı peyda olacak! Top ve araba işler olmadığından ve günden güne direnişleri arttığından, sabır ve tahammül edemeyerek üzerlerine vardım. Padişahımız sayesinde bir miktar hadlerini bildirdim.*²⁹⁴

Nazmi Sevgen ise, sebeplerini şu şekilde ele almaktadır: Bedirhan Bey'i harekate sevkeden asıl sebep Nasturilerin Kürtlere karşı olan saldırılarıdır. Tiyari aşireti, nüfusunun çokluğuna güvenerek 1843 yılında etrafındaki Kürt ve Nasturi aşiretlerine

²⁸⁹ Danacıoğlu, s.63.

²⁹⁰ Celil, s. 200.

²⁹¹ Dalyan, s. 105– 106.

²⁹² Hz. Muhammed'in soyundan olanlara verilen isim.

²⁹³ BOA, İ.MSM, 48/1229_21_12, 15 Ramazan 1259 / 9 Ekim 1843.

²⁹⁴ Hakan, s. 161.

meydan okumaya başlamıştır. Hatta bir ara Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemeyerek, adamlarını kılıçtan geçirecek derecede azmıştır. Bu sırada Tiyariler, bir Müslüman köyü olan Sersepi'de iki Kürt seyidini öldürmüşlerdir. Akrabaları gerek seyyidlerin gerekse bu arada öldürülmüş olan Bedirhan Bey'in adamlarının kanlı gömleklerini kendisine göndermişlerdir. İşte bu hadise Bedirhan Bey'in Nasturilerin üzerine yürümesinin hakiki sebebini teşkil etmektedir.²⁹⁵

Bir başka anlatıma göre ise, Bedirhan Bey'in patrik Marşemunun annesini öldürüp cesedini de parçalayarak Zap Suyuna atmış olması iki taraf arasında savaş sebebi olmuştur.²⁹⁶ Sebepleri her ne olursa olsun saldırının ortak paydalarında şu ana sebepleri görmek mümkündür:²⁹⁷

- 1- *Bedirhan Bey'in Osmanlıya göz dağı verme ihtiyacı,*
- 2- *Misyoner faaliyetlerinden güç alan Nasturilerin onun "nüfuz alanında açtığı gediği" kapatma ihtiyacı,*
- 3- *İktidarının temel dayanaklarının beklentilerine yanıt verme ihtiyacı,*
- 4- *Hırslı ve Nakşibendi tarikatına mensup bir lider olarak kişilik özellikleri*

Bedirhan Bey'in kendi tabiriyle "hadlerini bildirmek" için Nasturilere düzenlediği ilk sefer; 1843 yılında Tiyari aşireti üzerine olmuştur. Saldırı için bu bölgenin seçilmiş olmasında Tiyari aşiretinin misyonerlere ve kendi askeri gücüne güvenerek yıllık vergi harcını göndermemiş olması²⁹⁸ ve patrik Marşemunun bu bölgede hakimiyet sürüyor olması etkilidir.²⁹⁹

Bedirhan Bey, Nurullah Bey maiyetine birkaç bin asker vererek kendisi de idaresi altındaki kazaların aşiretleri ve bir miktar askerle Han Mahmud'u da yanına alarak Tiyari üzerine yürümüş ve Diz adlı nahiyeyi zaptederek Marşemunun yeğeni olan bir kızı da esir almıştır. Tiyari ve Diz taşlık ve ulaşılmaz güç mahaller olduğundan buralara girilememiştir.³⁰⁰

²⁹⁵ Sevgen, s.77.

²⁹⁶ Şimşir, s.96.

²⁹⁷ Kardam, s.186-187.

²⁹⁸ Bruinessen, s. 277.

²⁹⁹ Kieser, s.95.

³⁰⁰ BOA, İ.MSM, 48/1228_12_9, 9 Rebiyülevvel 1259 / 9 Nisan 1843.

Kürt kuvvetlerinin sayısı, dokuz – on bin kadardır. Bu kuvvetlerin arasında Hakkari miri Nurullah'ın, Amediyeli İsmail Paşanın, Otaşı Kürt aşiretinin ve Tatar Ağanın askerleri de bulunmaktadır. Ayrıca Musul Valisi Mehmed Paşa da 800 kadar asker göndermiştir.³⁰¹ Nasturilerin askeri gücü 15 bin kadar olmasına rağmen aralarında birlik yoktur. Bunun nedeni, Marşemun'un İngiliz ve Amerikan misyonerlerle işbirliği yapmasına ve misyonerlerin Nasturileri eski inançlarından döndürücü faaliyetlerine karşı duyulan tepkidir.³⁰²

İlk hedef olan Tiyari'de Kürtlerin başlattığı şiddetli saldırılara Nasturiler karşılık vermeye çalıştılsa da başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Nasturi direnişini kırmayı başaran Kürtler Tiyari vadisindeki köyleri yakıp yıkmışlar ve binlerce Nasturiyi katletmişlerdir. Bedirhan Bey, aynı yılın Haziran ayında bu kez kendisine iki saatlik mesafede bulunan Diz nahiyesindeki Nasturi askerleri ile karşılaşmıştır. Buradaki mücadele, sabahtan ikindi vaktine kadar devam etmiş ve Nasturiler bu mücadelede büyük kayıplar vererek geri çekilmişlerdir. Çekilme sırasında nehri geçtikten sonra köprüyü yıkmışlardır. Bunun üzerine Bedirhan Bey, sallarla askerini nehrin karşı kıyısına geçirmiştir. Burada da muharebe iki buçuk gün devam etmiş ve en kanlı mücadeleler burada olmuştur.³⁰³ Bedirhan Bey ve askerleri, Tiyari denilen yeri bastıktan sonra dağlar arasındaki köyleri yakıp yağmalamışlardır. Özellikle Bindesbido ismindeki köyden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş, kiliseleri tahrip etmişlerdir. Ahaliye zulüm ve işkence yapılmış, birkaç yüz kişi esir olarak satılmak üzere götürülmüştür. Marşemun denilen patriklerinin anasını Diz köyünde iki parça edip, oğlunu da böyle yapacağız diyerek onun ölüsünü de Zap nehrine atmışlardır.³⁰⁴ Bu sırada patrik kaçarak olaydan on sekiz gün sonra yani 27 Temmuz 1843 tarihinde kardeşi, katibi ve üç dört hizmetçisi ile Musul'a gelip İngiliz konsolos vekilinin evine sığınmıştır.³⁰⁵ Bu şekilde Bedirhan Bey'le başlayan Kürt Nasturi meselesine İngilizler de fiilen ortak olmuşlardır.³⁰⁶

Böylece Nasturiler büyük bir bozguna uğrar. Aşıta'dan kaçamayanlar ise cizye ödeyeceklerine ve Hakkari miri Nurullah'a itaat edeceklerine söz vererek aman dilerler.

³⁰¹ BOA, İ.MSM. 48/1229_21_5, tarihsiz

³⁰² Kardam, s.190.

³⁰³ Doğan, 1843–1846..., s. 10– 11.

³⁰⁴ Sevgen, s.78.

³⁰⁵ Doğan, 1843–1846..., s.11.

³⁰⁶ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.160.

Bunlardan 50.000 kuruş toplanır. Dr. Grand'ın orada inşa ettirdiği misyon binasının bir kulesi dışında kalan kısımları yıktırılmıştır. Bedirhan Bey Aşıta'dan ayrılırken Zeynel Bey adında birini bir miktar askerle birlikte yıkılan misyonerlik binasının sağlam kısmına yerleştirip Aşıta'ya mütesellim tayin etmiştir.³⁰⁷

Aşıta'daki katliamın haberi duyulunca Lizan halkından bin kişi, ancak dağ keçilerinin tırmanabileceği yükseklikte yerlere çıkarak kendilerini koruyacaklarını düşünmüşlerdir. Onları güç kullanarak çıkaramayacağını anlayan Bedirhan Bey etraflarını kuşatarak beklemeye başlar. Erzak ve suları biten Nasturiler üç gün sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır. İki taraf arasında yapılan anlaşma gereği; köylülerin silah ve mallarını teslim etmeleri karşılığında Bedirhan Bey de Kur'ân-ı Kerîm'e el basarak onların hayatlarını bağışlayacaktır. Ancak anlaşmadan sonra halkın elindeki silahlar toplanıp, savunmasız kalan insanlar katledilmişlerdir.³⁰⁸

Katliam 1843 yılı Ağustos ayı ortalarına kadar devam etmiştir. Kendisiyle işbirliği yaptıkları için dokunmadığı Thuma bölgesi hariç Bedirhan Bey'in Diz ve Tiyari bölgesinde yaptığı katliamın bilançosu oldukça ağır olmuştur.³⁰⁹ Bedirhan Bey'in Nasturi harekatı sonunda Thuma, Cilo ve Baz bölgeleri haricinde yakıp yıktığı bölgelerden 125.120 koyun, 5.700 büyükbaş hayvan ve 5.497 tüfek ele geçirilmiştir. Thuma, Cilo ve Baz bölgeleri ise istila edilmemiş olup, bu bölgelerden sadece haraç alınmıştır.³¹⁰

Saldırıları sonucunda Hakkari bölgesindeki Nasturiler kitleler halinde öldürülmüş veya esir alınmış, sağ kalanlar ise Musul'a sığınmıştır. Pek çok kaynak bu saldırıda Nasturilerin kayıplarının 10.000 civarında olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan 1843–1844 kışında Musul kentine balık istifi halinde yığılmış Nasturi mülteciler arasında tifüs salgını başlamış ve birçoğu da bu şekilde ölmüştür. Tifüsten ölenler arasında Amerikalı misyoner Dr. Asahel Grand'da vardır.³¹¹

Bedirhan Bey'in 1843 Nasturi harekatı, Babiali tarafından yersiz ve zamansız bir hareket olarak değerlendirilmiş ve bu durum aynı zamanda hükümet nezdinde hakkında

³⁰⁷ Kardam, s. 192.

³⁰⁸ Layard, s.141,143.

³⁰⁹ Kardam, s. 194.

³¹⁰ Dalyan, s.107.

³¹¹ Danacıoğlu, s. 63.

var olan şüphelerin daha da artmasına yol açmıştır. Ayrıca hükümet, hadiseyle ilgili olarak kendisinin de bu işin arkasında ve Bedirhan Bey'in yaptığı katliamı onaylıyormuş gibi gösterilmesinden ciddi rahatsızlık duymaktadır.³¹²

Katliamın en önemli sonuçlarından biri, özellikle İngiltere'nin, alınan esirlerin serbest bırakılması başta olmak üzere, "Nasturilerin hamisi" olarak, kendi çözüm önerileriyle ön plana çıkıp Osmanlı üzerinde baskı yapmaya başlaması ve böylece sorunun çözümü konusunda fiilen siyasi bir aktör haline gelmesi olmuştur. Bedirhan Bey açısından bu yeni bir durumdur. Bunun dışında, Bedirhan Bey Nasturi katliamıyla, uzun vadede olmasa bile kısa vadede, hedeflerine ulaşmıştır. Hem Kürdistan'ın tamamında hem de İran nezdinde otoritesi ve gücü doruğa ulaşmıştır. "Nasturi sorunu" baş ağrısı olmaktan çıktığı gibi, "Cizre meselesi" bağlamında, Musul valisinin, Dersaadetin desteğinde, kendisine yönelik saldırı tehlikesini şimdilik bertaraf etmiştir.³¹³

Bölgedeki İngiliz yetkilileri Nasturilerin maruz kaldıkları kırımdan misyonerleri, özellikle dirayetsiz bir adam olarak nitelendirdikleri Dr. Grand'ı sorumlu tutmuşlardı. Nasturiler de aynı kanaatte olduklarından bu hadiseden hemen sonra misyoner okullarından çocuklarını almışlardır. Ayrıca Nasturi cemaat, mensuplarından misyonerlerle tüm iletişimin kesilmesini istemişti.³¹⁴

Nasturi katliamından sonra Musul valisi Mehmed Paşa'nın yapabildiği tek şey, Cizre ve iki nahiyesinin 1842 yılında toplam 1.700 kese (850.000 kuruş) çıkarmak olmuştur. Ama Bedirhan Bey onun bu keyfi uygulanmasına itiraz ederek bu miktarı da ödemediştir.³¹⁵

Konu ile ilgili olarak Babıali ile Erzurum, Diyarbakır, Musul ve Şam eyaletleri arasında yoğun bir yazışma trafiği başlamıştır. Bu eyaletlere gönderilen emirlerde Bedirhan Bey'e emniyet ve güvenlik hissi verilerek devletin yanına çekilmesi, bu suretle itaatinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Bunun yanında hadisenin ileri götürülmemeyerek kendisinin oyalanması ve halihazırdaki durumu dikkate alarak nüfuzunu genişletmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Ayrıca meselenin batılı devletler olan İngiltere – Fransa nezdinde şikayet konusu olmasından dolayı, bundan böyle Bedirhan

³¹² Doğan, 1843–1846..., s.12.

³¹³ Kardam, s. 195.

³¹⁴ Gencer, s.99.

³¹⁵ Kardam, s. 197.

Bey'in Nasturilerden el çektilirilmesi, bir daha böyle bir katliamın meydana gelmemesi, esirlerin memleketlerine geri gönderilmesi ve Nasturi taifesinin himaye edilmesi gibi hususlara yer verilmiştir.³¹⁶

Babiali, batılı devletlerin baskılarına rağmen, katliamın sorumlusu olan Kürt beylerini cezalandıracak güce sahip değildi. İran ile yaşanan sorunlar da bu konuda ayrı bir engel teşkil ediyordu. Bu sırada bazı sınır anlaşmazlıkları yüzünden İran ile savaşın eşiğine kadar gelinmişti. İngiltere ile Rusya'nın araya girmesiyle bu sorunların halledilmesi için Erzurum'da bir konferans toplanmıştı. Müzakereler esnasında Osmanlı temsilcileri sınır boylarındaki bazı aşiretlerin Osmanlı uyruğu olduğunu ispat için onların Han Mahmud ve Nurullah Bey'in yönetiminde olmalarını delil olarak göstermişlerdi. Bu bakımdan Osmanlı yönetimi bu aşamada Kürt beylerinin desteğine ihtiyaç duymaktaydı.³¹⁷

II.4.4. Bedirhan Bey'in II. Nasturi Saldırısı ve Sonucu (1846)

Nasturilerin yaşadıkları Diz, Tiyari ve Thuma yöreleri üç yıl önceki katliamdan sonra tümüyle Bedirhan Bey'in egemenlik alanı haline gelmişti.³¹⁸ Bedirhan Bey, ilk harekatından sonra Amerikan misyonerlerinin kullanmış olduğu Aşıta köyündeki misyon binasını askeri karargaha dönüştürmüştür. Hakkari ve bu bölgeyi kontrol altında tutması için Zeynel Bey'i görevlendirmiştir. Zeynel Bey'in karargahı olan bu binaya Tiyariler tarafından bir intikam saldırısı düzenlenmiş ve beş Kürt öldürülmüş ancak bina ele geçirilememiştir. Ama bu olay ikinci Nasturi harekatının da tetikleyici sebebi olmuştur. Bu hadise Bedirhan Bey'in bölgede nüfuzunu genişletmek ve Nasturi seferini tamamlamak için bu kez en büyük ikinci aşiret olan Thuma üzerine de sefer düzenlemesine neden olmuştur.³¹⁹ Nasturilerin Bedirhan Bey'in kendilerinden talep ettiği vergi miktarını ödememeleri de katliama sebep teşkil eden bir diğer sebeptir.³²⁰

Nasturiler üzerine ikinci bir seferin düzenlenmesinde; o sırada Kürtler arasında nüfuzlu sayılan Musullu Şeyh Mehmed ve Zaholu Şeyh Yusuf adlı iki evliyanın etkisi de çok büyüktür. Bu iki zat Kürtlere, aralarındaki anlaşmazlıkları şimdilik bir tarafa bırakıp

³¹⁶ Doğan, 1843–1846..., s. 13.

³¹⁷ Gencer, s. 100.

³¹⁸ Kardam, s.284.

³¹⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 161.; Layard, s. 135.; Dalyan, s. 139.

³²⁰ BOA, İ.MSM, 49/1238_11_9, 29 Ramazan 1262 / 20 Eylül 1846.

Nasturileri yok etmek için Bedirhan Bey’le birleşmeleri, bu olay neticelendikten sonra tekrar kendi davalarıyla ilgilenmeleri yolunda propaganda yapmışlardır.³²¹

Bedirhan Bey’in Thuma yöresinde yaşayan Nasturilere karşı ikinci bir katliama hazırlandığına dair ilk haberleri Musul’a ulaştıran kişinin Austen Henry Layard olduğu anlaşılmaktadır. Layard, Musul Valisinin Bedirhan Bey’i ikinci Nasturi harekatı öncesinde bu harekatı engelleyebilmek için uğraştığını ve onu ikna etme konusunda başarılı olamadığını ifade etmiştir.³²²

Bedirhan Bey, 1846 Eylülünde 10 binden fazla silahlı adamıyla harekete geçmiştir³²³. Tiyari dağlarından geçerek yaptığı seferde önüne gelen aşireti haraca bağlayarak 1846 Ekiminde Thuma’ya girmiştir. Meliklerin öncülüğünde savaştan Thuma halkı bir süre direniş göstermiş ancak Bedirhan Bey’in kuvvetlerinin sayıca üstünlüğü karşısında sonunda yenik düşmüşlerdir. Halk arasında ayırım yapılmaksızın büyük bir katliam yapılmıştır. Patrik Marşemun, Urumiye’ye kaçarak güçlükte kurtulabilmiştir. Bedirhan Bey geri çekildikten sonra, Thuma halkından sağ kalan köylüler, yerleşim yerlerine geri dönmüşler fakat bu defa da onların, seferden önce gizlenmiş para ve altınların yerini bildiklerini düşünen Nurullah Bey’in saldırısına maruz kalmışlardır. Saldırıdan kurulanlar ise İran coğrafyasına kaçmıştır.³²⁴

Bedirhan Bey’in bu harekatı sonunda Çal, Sinancı ve Çopi kazaları birer savaş meydanı haline gelmiştir. Tahribat ve kayıpları açısından bakıldığında 1846 yılının kayıpları, 1843 yılınınkini geçmiştir.³²⁵ Bedirhan Bey’in bu seferi sırasında; erkek, kadın ve çocuk toplam 20.000 den fazla insan katledilmiştir.³²⁶

II.5.Bedirhan Bey’in Nasturi Katliamına Verilen Tepkiler

Bedirhan Bey’in ikinci Nasturi harekatı çok sayıda insanın ölümüne sebep olması dolayısıyla Avrupa’da çok sert tepkiyle karşılanmıştır. Avrupa’nın büyük güçleri olan Amerika, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti’ne başvurarak olayı protesto etmişler ve Bedirhan Bey’in cezalandırılmasını talep etmişlerdir. İngiltere ve Fransa’nın olaya

³²¹ BOA, İ.MSM, 49/1235_15_13, 28 Ramazan 1262 / 19 Eylül 1846.

³²² Layard, s.224.

³²³ BOA, İ.MSM, 49/1238_11_8, 26 Şevval 1262 / 17 Ekim 1846.

³²⁴ Doğan, 1843–1846..., s. 13–14.

³²⁵ BOA, İ.MSM, 49/1238_11_10, 3 Teşrin –i Sanî 1846.

³²⁶ BOA, İ.MSM, 49/1238_11_11, 17 Zilkade 1262 / 6 Kasım 1846.

müdahil olmasındaki sebep Nasturi meselesini uluslararası bir zemine taşımak isteğidir. Bu devletlerin iddiaları; Nasturi Hristiyan topluluğunun katliama maruz kaldığı, Osmanlı Devleti'nin bunları koruyamadığı, devletin Bedirhan Bey ve bölgedeki diğer Kürt aşiretlerine karşı tedbir almadığı yönündedir.³²⁷

Fransa tarafından desteklenen İngiltere Babıaliye yönelik politikasında Nasturi katliamına son verilmesini ve Bedirhan Bey'in de etkisiz hale getirilmesini talep etmekteydi. Aynı zamanda her iki devlet gerektiği taktirde Osmanlı'ya yardım vaadinde bulunmaktaydı.³²⁸ Nasturiler de Bedirhan Bey'in ikinci saldırısından sonra Musul'daki İngiltere konsoloslughuna resmen başvuru yapmışlardır. Konsolos da İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla Sultan Abdülmecid'den Bedirhan Bey'in cezalandırılması için harekete geçmelerini istemiştir.³²⁹

Bedirhan Bey'in 1846 Nasturi hareketine karşı İstanbul'daki Fransız elçisi de çok sert bir tepki göstermiştir. Dönemin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderilmek üzere elçilik baştercümanı Mösyö Loksrai tarafından kaleme alınan 3 Kasım 1846 tarihli mektupta, Babıali'den, Bedirhan Bey'in vücudunun ortadan kaldırılmasını talep etmiştir.³³⁰

Fransız büyükelçisinin bu ultimatomundan iki gün sonra olağanüstü toplanan Meclis-i Has'ın gündemine Bedirhan Bey meselesini almıştır. Bu arada sadrazamlık koltuğuna getirilişinin henüz 40. gününde olan Mustafa Reşid Paşa'nın Sultan Abdülmecid Han'a sunduğu 7 Kasım 1846 tarihli tezkeresine göre bu toplantıda alınan kararlar özetle şunlardır:³³¹

*a- Nasturilerin yaşadığı Hakkari sancağının durumu: Nasturilere saldıran Bedirhan Bey'in etkisizleştirilmesi amacıyla Hakkari sancağının Erzurum'dan alınıp Musul'a bağlanmasına,*³³²

b- Nasturi katliamının değerlendirilmesi: Padişahlığın böyle bir yerinde bu kadar çok sayıda insanın katledilmesi imparatorluk için hem zararlı hem de devletin şanına ve şefkatine aykırı ve zarar vericidir; dışarıya karşı ise, bu olay devletin

³²⁷ Demirören, s.89.

³²⁸ Jwaideh, s.139–140.

³²⁹ Celil, s. 202.

³³⁰ Doğan, Nasturiler..., s.14. ; Sevgen, s.90.

³³¹ Kardam, s.293, 297.

³³² “..... Hakkari sancağının Musul' a ilhaken...” BOA, İ.MSM, 49/1238_11_11, 17 Zilkade 1262 / 6 Kasım 1846.

zayıflığına mal edileceği için devlet düşmanlarının ekmeğine yağ sürerek onların eline büyük bir malzeme verecektir.

c- Bedirhan Bey'in durumu: Bedirhan Bey'in bir yandan sahte adalet gösterileri yaparken, öte yandan maiyetindeki haddini bilmez güruhu Nasturilerden elde edilen ganimetlerle doyurması üzücü bir durumdur. Artık bundan sonra, Bedirhan Bey'e lütfedici ve güvenini kazanmaya yönelik önlemlerden vazgeçilerek o bölgedeki varlığının ortadan kaldırılması için ne lazımsa onun yapılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Bunu gerçekleştirmek zor olmayacaktır; çünkü bu tür insanlar ortaya çıkarken adaletten yana olduklarına dair sahte bir izlenim yaratarak ve sureti haktan yana görünerek etraflarına haddini bilmez bir güruh toplarlar, ama varlıklarına son verilmesine dair karar alınıp da padişahın gazabına uğrayınca da perişan ve rezil ve rüsva olup hüsrana uğrarlar. Bu durum tecrübeyle sabittir. Bedirhan Bey'in de en kısa zamanda belasını bulacağına kuşku yoktur.

d- Bedirhan Bey'in varlığına son verilmesi için: Bunun gerektirdiği hazırlıkların yapılabilmesi için Anadolu ordusu komutanı Osman Paşa'ya verilecek gizli görev gereği; Musul, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas valileriyle yazışıp haberleşerek beraberce Bedirhan Bey'in üzerine düzenlenen seferin zamanı ve gerekli olan teçhizatın ne kadar olduğu ve bunun nasıl ve ne şekilde temin edileceği ile ilgili bilgilerin elde edilmesi gerektiğine,

e- Yabancı devlet elçilerinin bilgilendirmeleri hakkında: Fransa elçisi ve muhtemelen diğer elçiler de Bedirhan Bey hakkında alınacak önlemlerin uygulanması konusunda bilgi isteyeceklerdir. Bu konuda kayıtsızlık gösterilmemesi gerektiği için, soru geldiğinde, Hariciye Nazırının gerekli bilgileri, gizli tutmaları koşuluyla, onlara verilmesinde karar verilmiştir.³³³

Bedirhan Bey'in tasfiyesi konusunda alınan ve padişah Abdülmecid tarafından onaylanan bu karar Bedirhan Bey'in sonradan girişeceği uzlaşma arayışını kesinlikle

³³³ “ Fransa elçisi ve ihtimal ki süfera-i saire mukatele-i vakıa üzerine icra buyurulacak tedabir-i saltanat-ı seniyyeyi behemehal sual ve taharri eyleyeceklerine mebni Devlet-i Aliye bunda kayıtsızlık sureti göstermiş olmamak için tasminat-ı muharrere icabına göre sual vukuunda canib-i nezaret-i celile-i hariciyeden mahremana olarak ifade kılınması hususat-ı...” BOA, İ.MSM, 49/1238_11_11, 17 Zilkade 1262 / 6 Kasım 1846.

reddetmektedir. İkinci Nasturi katliamını Bedirhan Bey için sonun başlangıcı haline getiren, Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması ve Fransa'nın verdiği ultiatomdur. Böylece Bedirhan Bey, 1840'lı yılların başından beri kullandığı diplomatik manevralara başvurma seçeneğini yitirmiştir. Artık önünde üç seçenek vardır: Ya savaşmadan teslim olacak ya savaşacak ya da İran'a sığınmayı deneyecektir.

II.6. SAVAŞ HAZIRLIKLARI ve BEDİRHAN BEY'İN TESLİM OLMASI

II.6.1. Bedirhan Bey'in I.Uzlaşma Girişimi

Uzlaşma girişimi amacıyla İstanbul'dan Nazım Efendi adlı bir devlet büyüğü Bedirhan Bey'e güven vermek, düşünce ve amaçlarını öğrenmek için Cizre'ye gönderilmiştir. Nazım Efendi Bedirhan Bey ile uzun görüşmeler yapmış,³³⁴ bu görüşme üzerine Bedirhan Bey müftü, ulema, şeyhler ve diğer önde gelenlerin huzurunda devlete itaat edeceğine dair söz vermiştir. Böylece Bedirhan Bey, Nazım Efendiyi kendisine inandırmayı başarmıştır. Bunun içindir ki; Nazım Efendi Bedirhan Bey'in bölgedeki varlığının elzem olduğunu ve sözünde durduğu sürece devlete iyi hizmetlerde bulunacağı yönünde merkezi bilgilendirmiştir. Bu görüşme neticesinde Bedirhan Bey, Nazım Efendiye yazılı bir senet vererek, aşağıda ifade edilen maddelere göre hareket edeceğini taahhüt etmiştir.³³⁵

- 1- *Mal, can ve ırz emniyeti sağlanması durumunda Cizre mütesellimliğinden ayrılacaktı. Yerine ailesinden birinin atanması durumunda evinde oturacak, başka biri atanırsa onun kethüdalığını yapıp hizmette kusur etmeyecekti.*
- 2- *Yeniden Cizre mütesellimi olması uygun görülürse, padişahın bütün emirlerine harfiyen uyacaktır. Ayrıca Cizre ve çevresine göç etmiş olan ahaliyi memleketlerine iade edecek ve bundan sonra gelmek isteyenleri de kabul etmeyecekti.*
- 3- *İdaresindeki bölgeler için devlete ödediği meblağı bundan sonra da zamanı geçirilmeksizin ödeyecekti.*

³³⁴ Aydın, s. 46.

³³⁵ Gencer, s. 143–144.

- 4- *Yönetimindeki yerlerden usûlüne uygun asker toplanıp emredilen yerlere sevk edecekti.*
- 5- *Her sene bölgenin cizyesi Musul tarafına gönderilmekte ise de reaya nüfusunun çok olduğundan bahisle daha fazla cizye toplanılabileceği söylenmekteydi. Musul valisi tarafından bir memur gönderilirse reayanın nüfus ve tahammüllerine göre cizyeleri üç grup usulü dikkate alınarak toplanacaktı.*
- 6- *Padişah'tan ya da Musul valisinden kesin bir emir gelmedikçe yönetimi dışında kalan aşiret meselelerine müdahale etmeyecekti.*

Osmanlı Devleti'nin nasihatle olayları çözmek ve yatıştırmak için bölgeye göndermiş olduğu Nazım Bey, iki ay boyunca uğraşmış ancak tüm çabalarına rağmen Bedirhan Bey'i ikna edememiştir.³³⁶ Bedirhan Bey, bir taraftan devlete kendisine sadık kalacağına dair taahhüdlerde bulunurken, diğer taraftan bölgesinde hükümrانlık alameti olarak kendi adına hutbe okutmuş ve imamet görevini ifa etmeye başlamıştır.³³⁷

II. 7. Osmanlı Devleti'nin Savaş Hazırlığı

Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine düzenlediği son saldırı ile devletin varlığı ve halkın güvenliği açısından ciddi bir tehdit olduğunu ispat etmişti. Başka bir ifade ile yaptığı ikinci katliam bardağı taşıran son damla olmuştu. Artık her ne pahasına olursa olsun Bedirhan Bey'e tahammül edilmeyecekti.³³⁸

Meclis-i Has'ın 7 Kasım 1846 tarihli kararının temel noktasını; Bedirhan Bey'e karşı o güne kadar izlenegelmiş olan, onu hoş tutup güvenini kazanma politikasının bir yana bırakılması, bütün stratejinin Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki varlığına son verilmesi üzerine kurulması, bölgedeki diğer bütün sorunların çözümünün Bedirhan Bey'in tasfiyesine bağlı olduğunun kabulü oluştuyordu.³³⁹ Osmanlı Devleti, Bedirhan Bey'in nasihatlerle yola gelmediğini, kendisinin devlet için büyük bir sorun olmaya doğru

³³⁶ Dalyan, s. 109.

³³⁷ Aydın, s.48.

³³⁸ Gencer, s. 146.

³³⁹ Kardam, s. 299–300.

gittiğinin farkında olduğundan artık bu işi, nasihatle değil, askeri olarak kökten çözmeye karar vermiştir.³⁴⁰

Osmanlı hükümeti, 1846 Kasımında Bedirhan Bey üzerine bir hareket düzenlemeye karar vermişti. Alınan karar gereğince bu hareket 1847 Nisanında başlayacak ve Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa komutasında icra edilecekti. Yine bu karar gereğince Musul, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas valileri de Osman Paşa'ya destek vereceklerdi. Harekat planı, Osman Paşa ile bahsi geçen valilerin görüşleri doğrultusunda hazırlanacak, hazırlıklar gizlice yürütülecekti. Aynı tarihte Nazım Efendi'ye de bir yazı gönderilerek, askerlerinin derhal Nasturi bölgesinden çekilmesi için Bedirhan Bey'e gerekli nasihatlerde bulunduktan sonra Anadolu Ordusu müşiri ile görüşmeye gitmesi bildirilmişti. Bu sırada Musul valiliğine de Esat Paşa atanmıştı.³⁴¹

Bedirhan Bey'in tasfiyesi için oluşturulacak ordu; Osman Paşa komutasındaki birinci kol ve Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol olmak üzere iki kol halinde tertip edilmiştir.

Tablo 2. Bedirhan Bey Üzerine Yapılacak Harekatta Kullanılacak Birlikler³⁴²

Birinci Kol (Osman Paşa komutasında)					
	Tabur	Süvari bölüğü	Top	Başıbozuk süvari	Başıbozuk piyade
Anadolu Ordusu'ndan	4	12	18		
Dersaadet'ten	6				
Arabistan Ordusu'ndan	4	4	4		
Sivas eyaletinden				500	
Harput'tan				250	1.000
Trabzon eyaletinden					500
Halep ve Urfa'dan				750	
Diyarbakır eyaletinden					1.000
Muş sancağından					500
TOPLAM	14	16	22	1.500	3.000

İkinci Kol (Muş-Bitlis kolu) (Ferik Ahmed Paşa komutasında)					
	Tabur	Süvari bölüğü	Top	Başıbozuk süvari	Başıbozuk piyade
Anadolu Ordusu'ndan	4	3	12		
Trabzon eyaletinden					1.000
TOPLAM	4	3	12		1.000

³⁴⁰ Dalyan, s. 110.

³⁴¹ Gencer, s. 146.

³⁴² Kardam, s. 302.

Bedirhan Bey üzerine yapılacak hareketin planı gereğince hareket 1847 yılının Nisan ayında başlayacaktır. Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol Muş ve Bitlis tarafına yerleşip orada beklerken, Osman Paşa komutasındaki birinci kol ilkbahar sonunda Cizre'ye ulaşip, Cizre köprüsünü ele geçirecektir. Sonra, buradan hareketle, Bedirhan Bey'in yönetimindeki yerler ele geçirilecektir.³⁴³

Harekat başladığında Bedirhan Bey'in Osmanlı ordusunu güç durumda bırakmak maksadıyla bölgedeki zahireyi olduğu gibi ortadan kaldıracığından endişe ediliyordu. Bu nedenle Diyarbakır'a elli, Cizre'ye yirmi saat mesafede olan ve nehir yolu ile nakliyatın mümkün olduğu Hasankeyf Kalesi ileri hareketin lojistik merkezi seçilmiştir. Hasankeyf Kalesine zahire depolamak ve gerektiğinde Cizre'ye nakliyat yapmak amacıyla yüz seksen kadar kelek hazırlanmıştır.³⁴⁴ Nakledilecek zahire ve mühimmatın muhafazası için bölgede askerler görevlendirilmiştir.

Ordunun gideceği yerde su kıtlığı olduğundan birliklerin bu konuda sıkıntı çekmemeleri için; köylerin bu konuda tedarikli olması, birlikler ne zaman su isterlerse hazır bulundurmak için köy halkının su takımları ile yol üzerinde beklemeleri istenmiştir. Eğer bir nefer bile su isteyip de bulunmazsa bu konuda köy muhtarlarının ve diğer görevlilerin mesul tutulacağı raporlarda yazılmıştır.³⁴⁵

II.8. Bedirhan Bey'in II. Uzlaşma Çabası

Bedirhan Bey Osmanlı Devleti ile yaptığı barış görüşmelerinde Osmanlıların, kendisinin varlığına katıyetle son verme ve kendisi ile müzakere etmeme konusundaki kesin tavırları neticesinde bir sonuca varamamış, bunun üzerine İngilizleri devreye sokma yoluna giderek istek ve kabullerini Şeyh Yusuf aracılığıyla Musul İngiltere konsolosuna iletmiştir. İngilizler, özellikle Nasturi meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin Kürt mirler üzerine yapacağı askeri hareketi desteklemiş olmalarına rağmen yine de Bedirhan Bey'in beyanatlarını ve barış çağrısını Musul valisi aracılığıyla Osmanlılara iletmişlerdir. Bedirhan Bey Şeyh Yusuf aracılığıyla İngilizlere aşağıdaki şartları kabul ettiğine dair beyanatta bulunmuştur.³⁴⁶ Buna göre Bedirhan Bey'in 9 Mart

³⁴³ Kardam, s. 302.

³⁴⁴ Gencer, s. 153.

³⁴⁵ Gencer, s. 154.

³⁴⁶ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.197.

1847 tarihinde İngiltere'nin Bağdat konsolosuna, hükümete bildirilmek üzere, yakınlarından Şeyh Yusuf ile gönderdiği mektupta şu taahhüdlerde bulunmaktadır:³⁴⁷

- 1- Konsolos, emniyet ve selamete gidip döneceğine kefil olursa Bedirhan Bey İstanbul' a gidecektir.
- 2- Hakkari kazalarına, Tiyari ve Thuma aşiretlerine bir daha karışmayacaktır.
- 3- Kendi yanında ve halkın elinde bulunan Nasturi esirlerini derhal serbest bırakacaktır.
- 4- Kendi adına hutbe okutmaktan vazgeçip, zat -ı şahane adına okutacaktır.
- 5- Bundan sonra imamlık hizmet ve vazifesinden vazgeçecektir.
- 6- Zeynel Bey'i Musul' a gönderecektir.
- 7- Kendisinin idare edeceği kazalar için hükümetin belirleyeceği uygun miktardaki akçeyi her yıl ödeyecektir.
- 8- Marşemun'u Nasturilerin patriği olarak kabul edecek ve onun işlerine karışmayacaktır.
- 9- Müslüman ve Hıristiyanları bir tutup haklarında eşit muamele edecektir.
- 10- Bundan sonra halkı yurtlarından nakil ve idamla tedib etmekten vazgeçecektir.
- 11- Bundan böyle, Musul valilerinin yanına gideceği zaman, daha önceleri yaptığı gibi yanında çok sayıda asker götürmeyecektir.
- 12- Kısacası, devletten her ne teklif gelirse hepsini kabul edecektir.

Musul İngiliz konsolosu, taahhüdnameyi İstanbul'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Sadaret'e bildirmiş, Sadaret ise bir tezkereyle durumu Sultan Abdülmecid Han'a arz etmiştir. Çıkan iradede, Bedirhan Bey'in söylediklerinin doğru olmadığı, alınmakta olan askeri tedbirler nedeniyle başına geleceği anladığından sahte bir itaat ve bağlılık gösterisinde bulunduğu, eski halinde kalmak için hileye başvurduğu taahhüdünün, icrası

³⁴⁷ Aydın, s. 48– 49.; Sevgen, s. 84–85.; Kardam, s. 317– 318.; BOA, İ.MSM, 50/1258_4_1, tarihsiz.

kararlaştırılan tedbirleri etkilemeyeceği ve muhatabının Diyarbakır müşiri olduğuna işaret edilmektedir.³⁴⁸

Gelinen noktada Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey ile müzakereye varamayacağı ve kesinlikle varlığına son verileceği yönünde görüşler yinelenmiştir. Osmanlı paşalarının en kabul edilemez buldukları konu Bedirhan Bey'in tüm yaptıklarına rağmen devletle bir müzakere ortamı yaratmaya çalışması olmuştur. Dersaadet bu beyanatları, zaten İşlâmın halifesi olan padişah varken Onun kendi adına hutbe okutmuş olmasının başlı başına bir kabahat olduğu, ayrıca Nasturi katlini devletin rızası ve bilgisidişında gerçekteştirdiği halde Bedirhan Bey'in bu beyanlarıyla aksinde bir görüntü vererek İngilizlerin desteğini sağlamaya çalıştığı şeklinde yorumlamıştır.³⁴⁹

II.9. Bedirhan Bey'in Savaş Hazırlığı

Bedirhan Bey, Nazım Efendi ile görüşmesinden sonra her ne kadar belirlenen şartlar dışına çıkmayıp devlete itaat edeceğine söz vermiş ise de zaman kaybetmeden idaresinde bulunan bölgelerde kule ve siperler yaptırmaya başlamıştır. Hakkari'nin dağlık bölgesinde inşasına başladığı kaleyi de 1847 yılı Mart ayında tamamlamıştır. Sıkıştığı zaman oldukça müstahkem olan bu kalenin sığınacağı yerlerin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Zaten gelen haberlerdeki rivayetlere göre ailesini ve servetini buraya nakletmeye hazırlamaktaydı.

İdaresindeki bölgelerden beş kuruş salyane ve aşar alıp başka vergi almadığından çok sayıda insan Cizre tarafına yerleşmişti. Mardin aşiretlerini de kendisine bağlamıştı. Bu şekilde nüfuzunu genişletmiş olan Bedirhan Bey'in yirmi binden fazla asker çıkarabileceği tahmin ediliyordu. Ayrıca bunların dışında da on bin fedai toplayabileceği hesaplanmıştı.

Bedirhan Bey'in ekonomik durumu oldukça iyi olduğundan para ile de bir takım aşiretleri başına toplayacağından endişe duyuluyordu. Yandaşlarını güç ve ganimetle kendisine bağlamıştı. Kendisini dini yönden de meşrulaştırıp taraftarlarını çoğaltmak için kah Hz. Ömer, kah Abbasi neslinden olduğunu bazen de Halid bin Velid'in soyundan geldiğini iddia ediyordu.

³⁴⁸ Aydın, s. 49.

³⁴⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.198.

Midyat kazasında bulunan nahiye subaşlarından Hasan, Osman ve Ali ile de anlaşmıştı. Bunlar oğullarını Bedirhan Bey'in yanına göndermişlerdi. Osmanlı ordusunun hareketini zorlaştırmak için Cizre'deki Dicle nehri üzerine kurulmuş olan köprüyü yıktırmıştı. Birliklerin yiyecek sıkıntısı çekmesi için civardaki değirmenleri tümüyle yerle bir etmişti. Kendisiyle birlik olmayanların ekin ve yoncalarını atlara yedirmiş, yandaşlarına köyleri yağmalatmıştır.³⁵⁰

II. 10. Kutsal İttifak'ta Çözümler ve Dersaadet'in Bedirhan Bey'i Müttefiklerinden Ayırma Çabaları

Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey meselesini halletmesi için görevlendirdiği Osman Paşa'nın yaptığı en önemli işlerden biri de Kürt mir ittifakını bozma çalışması olmuştur. Osmanlı ordusu bir yandan son savaşı hazırlanırken öte yandan diplomatik yollarla Kürt mir ittifakının çökertmeye çalışmıştır³⁵¹. Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt ittifakında 1847 Nisan ayı ortasından başlayıp Mayıs ayı ortasına kadar, bir ay gibi çok kısa bir zaman aralığına sığabilen hızlı bir çözülme yaşandığı görülmektedir.³⁵²

Bu konuda ilk atılan adım, ilk etapta devletçe pek güvenilmeyen ve direnişçi Kürt mirleri ile ilişkileri olan Muş kaymakamı Şerif Bey'in elde edilmesine ilişkin çalışmadır. Kürt ittifakına karışmakla suçlanan Muşlu Şerif Bey, Ferik Ahmed Paşa tarafından çağrılarak ittifakın çökertilmesi için ilk adımlar atılmıştır. Şerif Bey ve kardeşlerine nişan ve hediyeler verilerek devlet tarafına geçmeleri sağlanmıştır. Son savaşlar öncesinde nişan verilerek elde edilen Kürt mirlerinden bir diğeri de, evvelen beri Bayezid bölgesini yurtluk ve ocaklık olarak yönetmiş olan Bayezid Kaymakamı Behlül Paşa olmuştur.³⁵³

Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa; Han Mahmud ve Nurullah Bey'e de Şerif Bey aracılığıyla mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda bir taraftan orduya teslim olmaları konusunda ihtar edilmekte diğer yandan teslim oldukları takdirde kendilerine ödül ve nişan verileceği vaadi yer almaktadır. Osman Paşa böyle davranarak bu isimlerin Bedirhan Bey ile olan ittifaklarını çökertmeyi hedeflemiştir. Osman Paşa'nın bu daveti Han Mahmud tarafından itibar görmemiş, fakat Nurullah Bey etkisiz hale

³⁵⁰ Gencer, s. 158.161.

³⁵¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 199.

³⁵² Kardam, s. 320.

³⁵³ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 200–201.

getirilebilmiştir. Kürt – Osmanlı mücadelelerine ciddi bir somut katkı sunmadığı görülen Nurullah Bey ve Bedirhan Bey’in yeğeni olup da isyan sırasında Osmanlı kuvvetlerine katılan Yezdanşer’in Bedirhan Bey ittifakından ayrılması üzerine Bedirhan Bey ve Han Mahmud yalnız kalmışlardır. Nurullah Bey Osmanlı Devleti’ne itaatini bildirmiştir. Buna istinaden devlet tarafından Hakkari miri Nurullah Bey’e Dergah – 1 Ali kapıcıbaşılığı nişanı verilmiş ve isyanın bastırılmasından sonra Hakkari müdürü olarak yönetiminin devamını sağlamasına müsaade edilmiştir.³⁵⁴

Yezdanşer’in taraf değiştirmesi, Bedirhan Bey için hem maddeten hem manen büyük bir kayıptır. Yezdanşer Nisan 1847’de Cizre’den Musul’a kaçarak Esad Paşa’ya sığınır. Başta kayınpederi Nurullah Bey olmak üzere, Bedirhan Bey’in müttefiki olan beylere ve aşiret reislerine, Bedirhan Bey’i terk edip Osmanlı’ya itaat ettikleri takdirde haklarında hayırlı ve yararlı olacağını bildiren mektuplar yazar. Yezdanşer’in hem Bedirhan Bey’i terk etmesi hem de müttefiklerine bu içerikte mektuplar yazması, Bedirhan Bey saflarında önemli kopmalara neden olur.³⁵⁵

Bu girişimlerle Nurullah Bey ve diğer birçok müttefiki saf dışı bırakmayı başaran Osmanlı yetkilileri Han Mahmud’u direnişten ve ittifaktan vazgeçirmek için çabalarını sürdürmüşlerdir. Şerif Bey ve Van’ın ileri gelenlerinden Şerif Paşa bu iş için görevlendirilmiş ancak ikisi de Han Mahmud’u ikna edememiştir. Han Mahmud, Bedirhan Bey’in hilafında bulunmayacağına dair yemin ettiğini, ne şekilde hareket etmesi lazım gelse Bedirhan Bey’e danışacağını ve ona göre hareket edeceğini ifade etmiş ve gelen teklifleri geri çevirmiştir.

Osmanlı yetkililerinin Kürt ittifakının ortadan kaldırılmasına ilişkin çalışmaları sonucu önemli gelişmeler olmuş ve Han Mahmud’un kardeşi Han Abdal’ı kendi saflarına çekmeyi başarmışlardır. Osmanlı yetkililerinin elde ettikleri bu başarıda kendi gayretleri kadar mirler arasındaki ilişkiler de belirleyici olmuştur.³⁵⁶ Yezdanşer’in Osmanlı safına geçişi Bedirhan Bey cephesinde ne kadar büyük bir gedik açıtıysa, Han Abdal’ın saf değiştirmesi de Han Mahmud cephesinde aynı derecede önemli bir yıkım anlamına gelmekteydi. Elinde bulunan Hoşap Kalesinin, ağabeyi Han Mahmud tarafından Bedirhan Bey’e verileceğini öğrenen Han Abdal bu durumdan Osmanlı yetkililerini

³⁵⁴ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 203– 204.

³⁵⁵ Karam, s.329.

³⁵⁶ Hakan, s. 206.

haberdar etmiş ve kardeşine muhalefet etmiştir.³⁵⁷ Bedirhan Bey ve Han Mahmud, Han Abdal'ı ikna etmek için yoğun gayret göstermiş, Hakkari ve İran topraklarına komşu olan Hoşap Kalesinin son anda sığınılabilir ve direnişin sürdürülebilmesi için mutlak surette gerekli bir mahal olduğu kanaati taşımışlardır. Fakat Han Abdal kardeşinin ve Cizre mirinin taleplerine hiçbir şekilde kulak asmamış, kendisine verilen İstabl- ı Amire müdürlüğü payesine razı olarak elindeki Hoşap Kalesini Osmanlıya teslim etmiştir.³⁵⁸

Bedirhan Bey'in teslim olması için devletçe sıcak savaş haricinde de pek çok yönteme başvurulmuş ve çeşitli yollar denenmiştir. Bunlardan biri de maneviyatı kullanmaktan geçen Nakşibendi Halidiye tarikatı şeyhlerinden yararlanma girişimi olmuştur.³⁵⁹ Özellikle dindarlığıyla

tanınan Bedirhan Bey üzerinde Nakşibendi şeyhlerinin etkili olacağı düşünülmüş, bunun üzerine Şeyh Salih, Şeyh Hamid, Şeyh İbrahim ve Şeyh Erzai Efendiler Bedirhan Bey'i ikna etmek için uğraşmışlar ancak Nakşibendilerin ileri gelenlerince yapılan bu çalışmalar da sonuç vermemiştir.³⁶⁰

Kürt – mir ittifakında meydana gelen ayrılık ve kopuklukları tetikleyen sebeplerden biri de hiç kuşkusuz İran tarafının bu direnişe destek vermemesidir. Bedirhan Bey'in başlattığı diplomatik çalışmalara rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı İran kartının kullanılamaması teknolojik üstünlüğe sahip Osmanlı Ordusu karşısında güçlü bir direnç göstermesi zaten zor olan Kürt tarafının psikolojik açıdan da yıpranmasına sebep olmuştur. Özellikle Hakkari miri Nurullah Bey'in isyandan çekilip Anadolu ordusuna dehalet etmesinin temel nedeni; İran tarafının tutumu olmuştur. Bu noktada karşımıza çıkan bir diğer ilginç nokta da; Bedirhan Bey ve Han Mahmud'a ihanet eden çoğu Kürt mirinin evlilikler yoluyla akraba olduklarıdır.³⁶¹

Bedirhan Bey, taraftarlarının devlet saflarına katıldığını görünce telaşa kapılmıştır. Cizre naibiyle birkaç adamını Osman Paşaya gönderip, ne şart koşulursa koşulsun kabul edeceğini bildirmiştir. Ancak kendisine duyulan güveni tümüyle yitirmiş olduğu için, kayıtsız şartsız teslim olmaktan başka çaresi olmadığı cevabı ona iletilmişti. Ayrıca

³⁵⁷ Kardam, s. 330.

³⁵⁸ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 212.

³⁵⁹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 219.

³⁶⁰ Özcoşar, s. 107.

³⁶¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 235.

Osman Paşa, Bedirhan Bey'in mesajını getiren heyete Cizrelilere gizlice gösterilmek üzere can ve mallarından emin olmalarına dair bir emirname vermeyi de ihmal etmemiştir.³⁶² Artık Bedirhan Bey için sonun başlangıcı kaçınılmaz olmuştur.

II.11. Bedirhan Bey Üzerine Yapılan Harekat ve Teslim Oluşu

Osmanlı Devleti gelinen noktada asi Kürt mirleri ile anlaşma yoluna gitmeyi değil Anadolu ve Arabistan ordularını bölgeye sevk ederek varlıklarını tümüyle ortadan kaldırmayı uygun görmüştür. Zira Kürt isyan hareketinin önderi konumunda olan Bedirhan Bey'in Cizre'nin yönetiminden çekilmeyi kabul etmiş olması dahi Osmanlı yetkililerini tatmin etmemiştir. Osmanlı yetkilileri Bedirhan Bey ile anlaştıkları takdirde büyük oranda diğer müttefikleri ile de anlaşmış olacaklarını bildikleri halde, tüm taahhüdlerine rağmen yine de kendisinden kayıtsız şartsız teslim olmasını istemiş, bu şekilde barış umudunu çıkmaza sokmuşlardır. Neticede Kürt isyanı kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Osmanlı Ordusu bir yandan savaşlara hazırlanırken öte yandan mesele diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Osman Paşa tarafından Ferik Ahmed Paşa'ya verilen 25 Nisan 1847 tarihli emirnamede, Bedirhan Bey'in isyandan vazgeçmesi için tarafına son kez adam gönderildiği ve kabul etmediği takdirde askeri harekatın başlayacağı ifade edilmektedir. Buna istinaden kendilerinin de ordusuyla o tarafa yönelmesi gerekeceğinden, çalışmaların ivedilikle tamamlanması istenmiştir. Bu takdirde Paşanın asilerle diğerlerini ayırt etmesi gerektiği, af istediğinde onları affetmesi, nasihatlere kulak vermeyip de isyan harektinde ısrar edenlerin isyanlarının bastırılması için gereken her şeyin yapılması istenmiştir.³⁶³

Böylece Osmanlı Devleti, Bedirhan Bey'in nasihatlerle yola gelmediğini, kendisinin devlet için bir sorun olmaya doğru gittiğinin farkında olduğundan artık bu işi nasihatle değil, askeri olarak kökten çözmeye karar vermiştir. Bu arada Anadolu Ordusunu harekete geçirmiş Diyarbakır ve Erzurum gibi merkezlerdeki valilere orduya katılmaları için emirler göndermiştir.³⁶⁴

³⁶² Gencer, s. 175.

³⁶³ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.203.

³⁶⁴ Dalyan, s.110.

Bedirhan Bey üzerine yapılacak harekatta orduyu, Osman Paşa başta olmak üzere Ömer Paşa ve Ferik Ahmed Paşaların komuta etmesine karar verilmiştir. Osmanlı ordularındaki 25 binin üstünde askere karşılık, Kürt ordusu 15–17 bin kadar silahlıdan oluşmaktaydı.³⁶⁵ İki koldan oluşan Osmanlı ordusunun Osman Paşa komutasındaki birinci kolu Diyarbakır’da toplanıp oradan Cizre üzerine yürüyecek, Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol ise Muş– Bitlis tarafına konuşlanarak kuzey cephesini kontrol altına alacaktı.³⁶⁶

Bedirhan Bey ele geçirilmesi imkansız olan sarp dağlarda mevzilenmiş, Osmanlı ordularıyla karşı karşıya gelmek için iyi hazırlanmıştı.³⁶⁷ Bedirhan Bey Osman Paşa tarafından kendisine gönderilen “teslim ol” çağrısına çağrısına red yanıtını vermiştir. 28 Mayıs gecesi Dicle nehri civarında yapılan ilk çarpışmada Bedirhan Bey 40 adamını kaybederek Dergül yolu üzerindeki Kasrık (Zeytinlik) Boğazı’na çekilmeye başlar.

11 Haziran gecesi, Cizre ile Kasrık Boğazı arasında bir yerde, Bedirhan Bey 2.000 kadar piyadeyle Osman Paşa’nın kuvvetlerine karşı bir gece baskını yapma girişiminde bulunur. Ordunun yarım saat kadar yakınına kadar koruma amacıyla yerleştirilmiş yan kuvvetler bu baskını fark edip ateş açarlar. Bir saat kadar süren çarpışma sonunda Bedirhan Bey’in kuvvetleri püskürtülür.

14 Haziran 1847 gecesi, Cizre’nin kuzeyinde, Dergül yolu üzerinde, Mir Sevdin’e ait Kasr-ı Geli Kalesinin bulunduğu yerde, Kasrık (Zeytinlik) Boğazı olarak anılan yerde, Ömer Paşa komutasındaki Arabistan ordusu alayı ile Dersaadet ordusundan iki tabur asker açıkta dinlenme halindeyken, gece saat dört sularında, Bedirhan Bey’in kahyalarından biri ile Telli Bey 1000 kadar Kürt askeriyle Osmanlı kuvvetlerine saldırırlar. Çatışma sırasında Bedirhan Bey’in kahyası bir top güllesiyle ayağı kırılarak yaralanırken, Telli Bey de topların üzerine hücum ederken Arabistan Ordusundan bir binbaşının kılıç darbesiyle ölür. Kürt kuvvetleri karşı saldırıya dayanamayıp bir hayli kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalırlar. Osmanlı ordusunun yaralı ve ölü olarak kayıpları bir yüzbaşı ile 28 erdir.³⁶⁸ Yezdanşer’in desteği sayesinde Bohtan mevzileri sol taraftan yarıldıktan sonra Osmanlı başarıları hızla gelişmiş ve Topal Osman Paşa

³⁶⁵ Celil, s.204.

³⁶⁶ Kardam, s. 343.

³⁶⁷ Celil, s.205.

³⁶⁸ Kardam, s.350–354.

ordusu Bohtan yöresindeki muhkem mevkileri ele geçirmiştir.³⁶⁹ Bedirhan Bey mecburen 5–6 bin kişilik bir kuvvetle Evreh kalesine³⁷⁰ çekilmiş ve orada üslenmiştir. Osman Paşa, hemen kaleyi abluka altına almış fakat kaledelikler top, tüfek ve ateş kullanarak üç gün boyunca direnmişlerdir. Müttefik Kürt güçlerinin yardıma gelmemesi, Osmanlı ordularının sayıca üstünlüğü, Bedirhan Bey’in görüşme ve anlaşma talebinde bulunmasına neden olmuştur.³⁷¹ Bedirhan Bey Osmanlı yöneticilerinden kendinin ve yanındakilerinin yaşamına dokunulmayacağını³⁷² sözünü aldıktan sonra 4 Temmuz 1847’de Anadolu Ordusuna gelerek Osman Paşa’ya teslim olmuştur. Aynı gün Han Mahmud da Tatvan’da Osmanlı birliklerine teslim olmuştur.

Bedirhan Bey’in teslim olmasından hemen sonra, Osmanlı kuvvetleri talana başladılar. Cizre’nin birçok köyü talan edildi. Bedirhan Bey’in tüm malı mezada çıkarıldı. Evreh kuşatmasında Bedirhan Bey kuvvetlerinin verdiği kayıplar bilinmemekle birlikte, Osmanlı ordusu 115 i yaralı 29 ölü olmak üzere toplam 144 kayıp vermiştir.

Tablo 3. Osmanlı ordusunun verdiği kayıplar³⁷³.

	Yaralı	Ölü	Toplam
Hassa Ordusu	2	-	2
Dersaadet Ordusu	17	2	19
Arabistan Ordusu	26	7	33
Başıbozuk piyade	70	20	90
Toplam	115	29	144

Yukarıda anlatılan olayların evreleri şu şekilde gelişmiştir.³⁷⁴

³⁶⁹ Burkey, s. 365.

³⁷⁰ Evreh kalesi, Siirt ilinin Pervari ilçesinin güneydoğusunda ve Van ilinin Çatak ilçesinin güneybatısında bulunan Korkandil dağının Kuzey eteğinde, derin bir uçurumun yamacındadır. Uçurumun dibinden akan nehirden yüksekliği 80–100 metreyi bulur. Kalenin bulunduğu uçurumun karşı yakasında, az bir meyille yükselen Hılör tepesi vardır ki, bu tepenin zirvesi ile nehrin karşı yakasındaki Evreh Kalesi aşağı yukarı aynı yüksekliktedir. Kaleye Korkandil tarafından sadece keskin bir sırttan ulaşılabilirdi için, zapt edilmesi neredeyse imkansızdır. Rivayete göre, Evreh’i kuşatan Osmanlı ordusu elindeki balyemez toplarını bu Hılör tepesine çıkartarak kaleyi ordan ateş altına almış ve Bedirhan Bey’i ancak böylelikle teslim olmak zorunda bırakmıştır. Kardam, s.356.

³⁷¹ Celil, a.g.e., s. 205.

³⁷² BOA, MKT. MHM. 2/71, 4 Ramazan 1263 /16 Ağustos 1847.

³⁷³ Kardam, s. 357.

³⁷⁴ Kardam, s.341–342.

- *Nisan sonu (1847): Osman Paşa Diyarbakır'a gelip, komutasındaki birinci kolun asker, silah ve cephane eksikliklerinin tamamlanmasını beklerken, Ferik Ahmed Paşa komutasındaki ikinci kol da Muş – Bitlis bölgesine konuşlanmaya başlar. Osman Paşa Bedirhan Bey'e, Dersaadet'ten gönderilmiş "teslim ol" çağrısını gönderir.*
- *Mayıs ortası (1847): Bedirhan Bey "teslim ol" çağrısına red yanıtı verir.*
- *24 Mayıs 1847: Osman Paşa komutasındaki birinci kol Diyarbakır'dan Cizre'ye doğru harekete geçer.*
- *27 Mayıs 1847: Osmanlı Ordusu Cizre'ye ulaşır.*
- *28 –29 Mayıs 1847 gecesi : Osmanlı Ordusu ile Bedirhan Bey ordusu arasındaki ilk çarpışma.*
- *29 Mayıs 1847: Bedirhan Bey Dergül yolu üzerindeki Kasrık Boğazına doğru çekilmeye başlar.*
- *1 Haziran 1847: Osmanlı ile Bedirhan Bey kuvvetleri arasında, Cizre –Kasrık boğazı arasında ikinci çarpışma.*
- *11 Haziran 1847: Osmanlı kuvvetleri ile Han Mahmud kuvvetleri arasındaki Yumru/Bamerd çarpışması.*
- *14 Haziran 1847: Bedirhan Bey'i izleyen Osmanlı kuvvetleriyle Kasrık Boğazında çarpışma.*
- *19 Haziran 1847: Bedirhan Bey 300–400 kişilik bir kuvvetle Korkandil dağındaki Evreh Kalesine çekilmeye başlar.*
- *30 Haziran – 4 Temmuz 1847: Evreh Kalesini kuşatan Osmanlı kuvvetleriyle Evreh Kalesindeki Bedirhan Bey kuvvetleri arsında dört gün süren çarpışmalar.*
- *4 Temmuz 1847: Bedirhan Bey Evreh'te Osman Paşa'ya, Han Mahmud da Tatvan' da Ferik Ahmed Paşaya teslim olurlar.*

Eğer bu evreyi Osman Paşanın Bedirhan Bey’e “teslim ol” çağrısını gönderdiği Nisan ayı sonundan başlatırsak, bu tarihten Bedirhan Bey ile Han Mahmud’un teslim oluşuna kadarki isyan, savaş ve yenilgi evresinin uzunluğu sadece 60 –70 gün kadardır. İki ordu arasındaki çarpışmalar ise, aralıklarla, 37 gün sürmüştür.

Teslim olan Bedirhan Bey, Han Mahmud ve yanlarındakiler Kaymakam Reşid Bey nezaretinde Samsun iskelesi yoluyla İstanbul’a gönderilmişler, oradan Girit adasına sürgüne gönderilmişlerdir.³⁷⁵

II.12. BEDİRHAN BEY’İN SÜRGÜN’E GÖNDERİLMESİ VE ÖLÜMÜ

II.12.1. Bedirhan Bey’in Sürgün Edilişi ve Sonraki Yaşamı

Osmanlı Devletinin “ası” kategorisine soktuğu Kürt soylularını sürgüne gönderme politikasının geçmişi Yavuz Sultan Selim zamanına kadar uzanmakla birlikte, kişilerin değil, tüm hanedan ailelerinin çoluk çocuk bütün fertleriyle sürgüne gönderilerek bölgedeki nüfuzlarının kırılması politikasının teorik bir temele oturtularak sistematikleştirilmesi Bedirhan Bey’in yenilgisiyle birlikte başlamaktadır.³⁷⁶

Hakkında hüküm verilen karar gereği sürgün kafilesi 12 Ağustos 1847 günü Dergül’den yola çıkartılır. Kafile 50 gün süren bir yolculuktan sonra Ekim ayının ilk günü İstanbul’a ulaşır.³⁷⁷ Bedirhan Bey’e karşı kazanılan zafer Dersaadet açısından büyük bir öneme haiz idi.³⁷⁸ Öyle ki savaşta yararlılık gösteren subay ve erlere verilmek üzere madalya yapımına karar verilmiştir. Padişah Abdülmecid’in hükümdarlığı zamanında buradaki beylerin tamamı ya ortadan kaldırılmış veya etkisiz hale getirilmişti. Böylece, fethedilişinden bu yana ilk defa bölgenin doğrudan yönetilmesinin yolu açılmıştı. Bu nedenle yetkililer Sultan Abdülmecid Han’ı Kürdistan’ın Fatih– i Hakîkîsi olarak tanımışlardı. Sefer anısına yapılan madalya da ilk ona takdim edilmiştir.³⁷⁹

Padişahın Osman Paşa’ya hitaben yayımladığı ve 30 Ekim 1847 tarihli Takvim–i Vekayi’de basılan fermanında dağıtılacağını söylediği “Kürdistan Madalyası”nın dört

³⁷⁵ Sevgen, s.103.

³⁷⁶ Kardam, s. 373.

³⁷⁷ Ahmet Kardam, *Cizre– Bohtan Bey’i Bedirhan Sürgün Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2013, s.45.

³⁷⁸ Celile Celil, s.206.

³⁷⁹ Gencer, s. 200–201.

ayrı türü³⁸⁰ olduğu anlaşıyor. Başlangıçta madalyanın ön yüzünde Evreh kalesinin olmasının bulunması düşünülmüşse de, kalenin fotoğrafının alınmasının madalyanın yapımını geciktireceği anlaşıncı, onun yerine Kürdistan'ı temsil eden dağ silsilesi, arka yüzüne ise tuğra konmuştur. Madalyanın tuğra ve yazılarını Sabit Efendi, resim ve nakışlarını ise Mr. Robertson yapmıştır.³⁸¹ Kürdistan Madalyasına sahip olanlara da özel bir mektupla ayrıca teşekkür edilmiştir.³⁸²

Sürgüne gönderilecek kişiler can ve mal konusunda güvence verilerek, kendilerine ait olan mal ve eşya konusunda senet verilmiş, geride kalanların satılması için bir vekil tayin edilmiştir. Bedirhan Bey İstanbul'a getirildiğinde kendisine daha önce verilmiş olan miralaylık nişanı da elinden alınmıştır.³⁸³

Bedirhan Bey İstanbul'a getirildiğinde tutulduğu Zabtiye binasında sorguya çekilmiş ve yaşananlarla ilgili şu şekilde ifade vermiştir:³⁸⁴

“ Bu olay Allah'ın takdiridir. Zira daha bir gün öncesinde bile böyle bir şeyin olacağı aklıma gelmezdi. Olmaması için iki defa girişimde bulundum, ama Allah indinde unutturulduğu için başarılı olamadım. Özellikle, yakalandığım durumda benden hazineler isterler ve, o civarda bulunanların görüşlerine göre, ben de o kadar para bulamayınca hapsedip sıkıştırırlar, bir yudum su ve bir parça ekmekle ömrümün geri kalanını hapiste geçirttirirler diye düşünür, eski düzenin sürmekte olduğunu zannederdim. Meğer, padişahın himayesi altında, mal ve can emniyeti var imiş. Ben bir yudum su diye düşünürken, teslim olduğumda Cizre'de kalan eşya ve emlakim üzerine şeriata uygun olarak tarafımdan vekil tayin ettirilmesi beni hayrete düşürdü.

Ve işte, Dersaadet'e getirdiler. Rabbim Padişah hazretlerinin ömrünü ziyade etsin. Öyle bir yer ki, ecdadımız görmemiş ve taifemizden hiç kimse rüyasında bile burada ikâmet

³⁸⁰ Birinci Tür: Kıymetli taşlarla süslü altın (29 mm, 22,2 gr.). Sadrazam, serasker paşa ve Anadolu ordusu komutanı için.

İkinci tür: Kıymetli taşlarla süslü altın (birinci türden daha hafif) Kürdistan seferine katılmış ferik ve liva paşalar ile Anadolu ordusu derterdarı ; Musul, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum valileri için.

Üçüncü tür: Taşsız sadece altın (26 mm, 14,5 gr.). Kürdistan seferine katılmış, miralaydan mülazıma kadar bütün subaylar için.

Dördüncü tür: Taşsız, gümüş (26 mm, 8,9 gr.). Bütün çavuşlar, bölük eminleri, erler ve diğer gerekli görülenler için. Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s.78.

³⁸¹ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 78– 79.

³⁸² Celil, s. 207.

³⁸³ BOA, İ.MSM. 51/ 1293, 9 Zilkade 1263 / 19 Ekim 1847.

³⁸⁴ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 247.; Gencer, s. 203– 204.

edememiş. Şükürler olsun, bizi ikâmet ettirip saygı gösterilmekte. Biz ise bunu gördükçe işlediğimiz kusuru düşünerek nefsimizi helâk ediyoruz. İsyan etmiş olmamız Allah'tandır, zira padişahımızın affını, merhamet ve şefkatini bu vesileyle bize bildirecek imiş. Eğer bu iyilik tarzını, yani mal ve can emniyetinin var olduğunu bilmiş olsaydım bir yolunu bulur, savuşup doğruca Dersaadet'e gelirdim.

İsyan ettiğim halde hakkımda böyle merhamet buyuruluyor. Bir suçluya senin günahın affolundu diye müjde verseler, o suçlunun, iyi olan bir kişiye sana iyilik edildi diye müjdelendiğinden daha çok sevineceği şüphesizdir. Padişahımızın reâya ve berâyasına (gayrimüslim ve müslüman tebaasına) merhamet ve şefkatini iştirdik. Onun himayesinde mal ve can emniyeti vardır, derlerdi. Biz dağ adamı olduğumuz için itimat etmezdik. Şanının ve yüce merhametinin ne kadar yüce olduğunu bize göstermek için, Allah bizim şuurumuzu bozdu ve böyle akla gelemeyen bir isyana kalkıştık. Eğer Kürt taifesinin tamamı (gerçeği) bilmiş olsa ve bir aralık onlardan birinden talep edilmiş olsa, bir an için bile duraksama göstermeksizin talep olunan yere gideceği şüphesizdir. Bizler eski usulleri hep olageldiği gibi sürüp gidecek diye biliriz ve böyle emniyetleri (can ve mal emniyetini) iştir isek de itimat etmeyip hiledir deriz.

Şükürler olsun, dağlardan kurtulup böyle yüce bir yere geldik ve buraları gördük. Bundan sonra dağlar hatırıma gelmez ve gidin deseler bile gitmem. İşte, padişahımızın şanının yüceliği, bizim gibi isyan eden suçlu kulları hakkında vâki olan af ve merhametleri sayesinde bilindi. Tüm reâya ve berâyası itâat halinde olsa bile hakkaniyeti ve af ve merhameti aşıkâr olmayan hakka ki, yüce adaletinin böyle olduğunu bilmedik. Padişah ordusunun içine girdiğimiz anda gördüğümüz iyi muamele karşısında hayret ettik, zira ben Reşid (Mehmed) Paşa merhumun ve diğerlerinin zamanlarını da gördüm, o zamanlar böyle muamele edilmezdi; yapılanlar hep "filancayı kes, falancanın malını elini al" dan ibaretti.

Evlatlarımı askere vereceğim, içlerinden hiç olmazsa birisi padişahın himayesinde adam olur ve ben de padişahın ömrü için sürekli dua ederim. Elden ne gelir olmayacak bir iş oldu."

Bir diğ er ifadesi de şu şekildedir :

“Padişah sayesinde her bakımdan rahatım. Yemem ve içmem tamamıyla yerinde ve hiçbir bakımdan rahatsız değılim. Geleli beri, on dört gündür, padişahın emri üzerine, şu oda kapısından dışarı çıktığım yoktur. Ben üç beş senedir Tanzimat’ı işitir, ama böyle olduğunu bilmezdim. Bilseydim üç beş sene önce Dersaadet’e gelirdim. Dersaadet’e gelmeyen adam adamdan değıldir.

Ben padişahımın iyilik ve ihsanını gördüm. Hafız Paşa bana miralaylık getirtti ve aşiretler arasında seçkin bir yerim oldu ise de, hısım ve yakınlarım ve diğ er aşiret beyleri beni çekemediler.

Bizim vilayetimiz    müşir arasında bir yerdir. Birinin tarafında bir hırsızlık veya bir fenalık olsa beni çağırırlardı. Mehmed Paşa benden bin iki yüz kese akçe istedi. Ben de, niçin vereyim, sebep nedir, dediğimde ısrar etti ve sadece “vereceksin!” demekle yetindi ise de, ben de vermedim ve vermeyeceğim dedim. Onun  zerine gelen m şirlere ben de artık gitmedim. Bu defa Osman Paşa dahi talep etti. Gitmediğim için etrafında bulunan adamların teşvikiyle bu kabahat vuku buldu ise de, ben padişahın affına muhtacım ve niyaz ederim.

İstanbul’un böyle olduğunu bilmezdim, şimdi bildim. Aile ve çocuklarımla gelip padişahın gölgesine sığındım. Emir ve ferman onundur. Ben padişahımın özgürlük kabul etmez kölesi, ailem cariyesi ve çocuklarım da k lezadesi olduğundan, dilerse hepimizi denize atsın, dilerse merhamet gösterip af buyursun. Padişah şanına ne düşer ise onu yaptırsın. Özellikle küçük adamın biri kabahat işlediğinde, af etmek büyüklerin şanındandır.

Dünyada günah işlememiş olan kimdir, söyle ya Rab!

Günah işlemeyen kimse nasıl yaşar, söyle ya Rab!!?

Ben kötülük edeyim, sen de bana kötülükle mukabele et;

O zaman aramızda ne fark kalır, söyle ya Rab!³⁸⁵

³⁸⁵ Orijinalinde Farsça olan rubai  mer Hayyam’a aittir. Transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine Hüseyin Hatemi ve Sinan hakan tarafından çevirisi yapılmıştır. Bkz. Osman Nuri Ergin, *İstanbul*

Benim kabahatim pek çok yani bir dağ kadar kabahatim vardır. Bütün kabahatler benim, ama padişahımızın affı pek büyük olduğundan, affı pek büyük olduğundan, benim kabahatim padişahın affı karşısında bir zerre bile değildir. Ben küçük ve çok bayağı bir adamım. Padişahımın benim gibi nice nice çobanları vardır. Tanrı hakkı için, ben padişahımızın böyle merhametli olduğunu bileydim, beş sene evvel yüzüm üzerine sürünerek gelirdim. On dört gündür buraya geleli, oda kapısından dışarı çıkmadım ise de inşallah af olunurum ve İstanbul'un her tarafını gezerim diye hayal ediyorum. Padişahımızın affı da büyük gazabı da büyük olduğundan, aile ve çocuklarımla birlikte beni bir tarafa def ederler diye korkuyorum da. Padişahın gölgesinde, Payitahtta nice nice suçlular af olunup ikâmet ettiler; yüce Allah hakkı için, benim emelim de padişahın davetiyle Payitahtın bir köşesinde ikâmet edip vilayetimin tarafına bir daha bakmamaktır.

Tanrı hakkı için, ben padişahın merhametini, Tanzimat-ı Hayriyeyi bilmezdim; şimdi bildim. Her türlü kabahat benimdir. Şunun bunundur demeye ne gerek? İnşallah beni buyururlar, o zaman ayrıntılarıyla ifade ederim. Padişahımızın büyüklüğünü ben şimdi biliyorum. Böyle merhametli padişah hiçbir zaman gelmemiştir. Osman Paşa gelip kalenin etrafını çevirdiğinde padişahın affına güvenerek derhal rıza isteyip teslim oldum. Malımız mülkümüz o taraftadır. İnşallah, af oldun, Payitahtta kalacaksın denilerek bana müjde buyurulur. O zaman sevinir ve her bir şeyi anlatırım”

Padişah huzuruna çıkarıldığında da aynı dizeleri Sultan Abdülmecid Han karşısında da okumuştur. Bu durum padişahın hoşuna gitmiş ancak sürgüne gönderilmesine engel olamamıştır.

Neticede Bedirhan Bey ve taifesinin Girit Adasına ³⁸⁶ sürgün gönderilmesi kararlaştırılmıştır. ³⁸⁷ Bedirhan Bey'in affedilerek sürgüne gönderilmesi farklı tepkilere

Şehreminleri, (Der.Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi, İstanbul 1996. s.180,182. ; Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s. 250.

³⁸⁶ Girit adası, batısındaki Kithira ve Anikithira adaları ve doğusundaki Kasot, Kerpe ve Rodos adaları ile birlikte Ege ile Akdeniz'in sınırındadır. Ege denizinin en büyük, Akdeniz'in beşinci ve Doğu Akdeniz'in ise Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adasıdır. Üç kıtanın (Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının) yol kavşağında yer almakta, Akdeniz ve Ege denizlerine giriş çıkışın kontrol noktasını oluşturmaktadır. Hem askeri hem de ticari olarak çok stratejik bir konumu vardı. Doğu-batı ekseninde uzanan Girit adasının uzunluğu yaklaşık 260 kilometredir. Kuzey-güney ekseninde en dar yeri yaklaşık 12, en geniş yeri ise yaklaşık 62 kilometredir. Adada batıdan doğuya doğru birbirinden çöküntülerle ayrılmış üç dağ kütleli vardır. O tarihte, Osmanlının Girit eyaleti Kandiyeye, Hanya ve Resmo olarak üç sancağa bölünmüştü. Bu sancakların merkezleri aynı adları taşıyan kentlerdi.

yol açmıştır. Layard ; Bedirhan Bey’e verilen sürgün cezasını “*işlediği sayısız suça karşılık verilmiş komik bir ceza*” olarak nitelerken,³⁸⁸ Bedirhan Bey tarafından saldırıya uğramış oldukları halde Nasturi aşiretleri sürgün politikasını şu şekilde değerlendirmişlerdir: “*Dinimize düşman olmasına karşın, Bedirhan döneminde çok daha az vergi ödüyorduk. Türkler ise ağzımızdaki lokmayı dahi aldıkları gibi, daha fazlasını istiyorlardı*”.³⁸⁹

Bedirhan Bey Girit’e 18 Ekim günü Ereğli adlı vapurla gönderilir. 22 Ekim günü Girit’de bulunan ve diğer kalelere nazaran daha sağlam olan Kandiye’ye götürülür. Bedirhan Bey verilen emir gereği hapis tutulmayarak burada ailesi rahat ettirilecek şekilde konak tutulmuş ve güvenlikleri sağlanmıştır.³⁹⁰ Girit’e gönderilen Bedirhan Bey ve yanındakilerinin sayısı 111 dir. Bunlardan 54’ü, Bedirhan Bey’in kendisi, aile fertleri ve akrabalarından oluşuyordu.

- Bedirhan Bey	1
- Oğulları (Hamid, Necip, Mustafa Ali, Ahmed Bedri, Rıza Bahri	5
- Ağabeyi Salih Bey	1
- Kardeşi Esad Bey	1
- Salih Bey’in oğulları	4
- Salih Bey’in nikahlı eşleri	3
- Amcası Abdullah Bey	1
- Nikahlı eşleri	4
- Kızları	10
- Cariyeleri	9
- Beslemeleri	10
- Kölelerinin eşleri ve kızları (4+1)	5
	Toplam 54

Bedirhan Bey’in sürgün edildiği Kandiye (Heraklion, Iraklion) kenti o tarihte Girit’in başkenti iken, 1850’de başkent Hanya’ya nakledilir. Kardam, *Cizre – Bohtan Bey’i Bedirhan Sürgün Yılları*, s.84.

³⁸⁷ Hakan, *Osmanlı Arşiv...*, s.249.

³⁸⁸ Layard, s. 171.

³⁸⁹ Kieser, s. 99.

³⁹⁰ BOA, İ. MSM. 51/1304, 13 Zilkade 1263 / 23 Ekim 1847.

Geriye kalan 57 kişi onunla birlikte sürgüne gönderilen müttefiklerinden (11 kişi) ve tebaasından ve (46 kişi) oluşmaktaydı.³⁹¹

Girit’de Kandiye Kalesindeki hanelere yerleştirilen sürgünler; firar edemeyecekleri bir şekilde muhafaza altında tutulmuşlar ve eski memleketleriyle yazışma ve haberleşmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.³⁹²

Bedirhan Bey dışında, sürgünlerin hiçbirinin yanında geçimlerini aylarca sürdürebilmelerine yetecek kadar nakit para olmadığı gibi, Kürdistan’daki mal varlıklarının satılıp parasının kendilerine iletilmesi bir iki ay içinde gerçekleşebilecek bir şey değildir. Kaldı ki Bedirhan Bey da dahil, sürgünlerin hiçbirisinin mal varlığı onların yaşam boyu sürecektir sürgünlükleri boyunca geçimlerini finanse etmeye yetecek büyüklükte değildir.³⁹³ Bir süre sonra bu durumdan doğan sıkıntılar baş göstermeye başlayınca Bedirhan Bey’e maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Buna mahsuben Bedirhan Bey’e 1849 yılında 7.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir.³⁹⁴

Sultan Abdülmecid Han Bedirhan Bey ile sürgünden sonra yakından ilgilenmiştir. 1 Haziran 1850’de Ege adalarına yaptığı seyahatle Girit’de Hanya ve Resmo’yu ziyaret ettikten sonra Bedirhan Bey ile diğer sürgünlerin yaşadıkları Kandiye’ye de uğramıştır. Burada birkaç defa Bedirhan Bey’i huzuruna kabul edip çocuklarının sayısının fazlalığından dolayı bazı gönül alıcı şakalarla onu taltif etmiştir.³⁹⁵

Bedirhan Bey sürgün yıllarında sürekli göz hapsinde tutulmuş, Kandiye Kalesinden tek başına dışarı çıkmasına ve geceleri kale dışında kalmasına izin verilmemiştir. Günahlarının karşılığı olarak Girit’de bulunduğu inanmış olan Bedirhan Bey bu kaderine razı olmuştur.

Kırım Harbi esnasında Girit’deki otuz adamı ile birlikte Rumeli tarafında bulunan orduya katılıp din ve devlet yolunda savaşmak istemiştir. Ancak kendisinin tekrardan

³⁹¹ BOA, A. AMD. 2/32, 3 Zilkade 1263 / 13 Ekim 1847.; Kardam, *Cizre – Bohtan Bey’i Bedirhan Sürgün Yılları*, s.111.

³⁹² BOA, İ. MSM. 51/1322, 7 Muharrem 1264 / 15 Aralık 1847.

³⁹³ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey’i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 102.

³⁹⁴ BOA, İ. DH. 201/11497, 19 Şevval 1265 / 7 Eylül 1849.

³⁹⁵ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey’i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 121.

memleketine dönme planları yaptığından kuşkulananlar bu savaşa katılmasına müsaade edilmemiştir.³⁹⁶

Bedirhan Bey sürgünde 10 yıl geçirdikten sonra Sadrazam Mustafa Reşid Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmış ve toplantıda sürgün politikası gözden geçirilmiştir. Buna göre İstanbul'a getirilecek Bedirhan Bey'e seçimini yapmakta tümüyle özgür olacağı üç seçenek sunulmuştur :

- 1- Girit'den ayrılıp İstanbul'a yerleşme,
- 2- Girit'de yaşamaya devam etme,
- 3- Rumeli tarafında bir yerde yönetici konumunda bir göreve atanma.

Padişahın da onayladığı bu karar üzere İstanbul'a getirtilen Bedirhan Bey'e atfedildiği belirtilmiş ve kendisine mir-i miranlık rütbesi verilmiştir.³⁹⁷ Kendisine "Paşa"lık ünvanı kazandıran mir-i miranlık rütbesi somut bir yöneticilik görevi olmayıp sadece mutasarrıf veya daha yüksek bir sivil makama atanmasına imkan veren bir rütbedir. Aynı zamanda maaşına da yüzde yüz zam yapılarak 7.000 kuruş olan maaşı 14.000 kuruş olan³⁹⁸ Bedirhan Bey kendisine sunulan seçeneklerden tekrardan Girit'e dönmeyi kabul etmiştir.³⁹⁹

Bedirhan Bey'in Girit'e dönmesinden sekiz ay sonrasında, Giritli Hristiyanlar adadaki Osmanlı yönetimine karşı isyan ederler. Bedirhan Bey bu isyan sonrasında önce Kandiyeli Müslümanların Hristiyanlara karşı katliam girişimlerini fedakarca önler⁴⁰⁰ ve ardından da Hanya'da Hristiyan bir gencin linç edilmesine karşı net bir tavır alır ve bunu önler.⁴⁰¹ Kandiye civarındaki bu olayları fedakarca engellediği için Bedirhan Bey'e bu hizmetleri karşılığında dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı verilerek ödüllendirilir.⁴⁰²

³⁹⁶ Gencer, s.207.

³⁹⁷ BOA, A. DVN. MHM. 23/65, Evahir-i Muharrem 1274 / (21- 30) Eylül 1857.

³⁹⁸ BOA, A. MKT. MHM. 117/15, 26 Muharrem 1274 / 16 Eylül 1857.

³⁹⁹ Karam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 170,174.

⁴⁰⁰ BOA, İ. DH. 409/27108, 17 Zilhicce 1274 / 29 Temmuz 1858.

⁴⁰¹ Karam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s.177.

⁴⁰² BOA, A.MKT. MHM.137/47, 1 Muharrem 1275 / 11 Ağustos 1858.

Bedirhan Bey 1861 yılında Padişahın izniyle İstanbul'a dönmüş ve Fatih semtinde bir konakta ikâmet etmiştir. Bu dönemde devletin kötü olan ekonomik durumu onu da etkilemiş ve hazineye para olmadığından aylık 19.000 kuruş olan maaşı üç ayda bir ödenmeye başlamıştı. Ayrıca maaşı üç bin dört yüz kuruş eksik ödenmişti. Bu durumdan muzdarip olan Bedirhan Paşa ailesinin 114 kişiden ibaret olduğunu ve maaşıyla ancak geçinebildiğini belirtmişti. Maaşının geç ödenmesi veya eksik verilmesi durumunda tamamen perişan olacağını belirtmiştir. Kendi ailesinin emsalinin ne Osmanlı Devleti'nde ne de yabancı devletlerde olmadığını belirterek maaşının eskiden olduğu gibi ödenmesini istemiştir. Eğer bu mümkün değilse Kürdistan eyaletinde bulunan dokuz köyünden üçünün kendisine verilmesini talep etmişti. Şikayet neticesinde maaşının eksiksiz ve aylık olarak ödenmesi padişah tarafından emredilmiştir.⁴⁰³

II. 12.2. Ölümü

Bedirhan Bey ailesiyle beraber Arabistan'da bir yere nakledilmesini Dersaadetten talep etmiş. Bu isteği üzerine Şam'a yerleşmesine izin ve karar verilmiştir. Bu karara çok sevinen Bedirhan Bey sadrazama gönderdiği teşekkür yazısının sonunda üç dilekte daha bulunmuştur:

- 1- Oğlu Necib'in 3. derece olan rütbesinin 2. dereceye yükseltilmesi,
- 2- Oğlu Ahmed Bedri'ye 4. derece rütbe verilmesi,
- 3- Suriye Valiliğine, oğullarına uygun memuriyetler verilmesi ve maaşının geciktirilmeden ödenmesi konusunda bir sadrazamlık emri gönderilmesi.

Bu üç dileği de yerine getirilen Bedirhan Bey 1868 yılının Haziran Şam'a hareket etmiştir.⁴⁰⁴

Bedirhan Bey Şam'a gelişinden bir yıl sonra, kirada oturdukları evde ölür. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte oğullarının Dersaadet ile yazışmaları ve kendilerine verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla 1869 yılının haziran ayının ikinci yarısında vefat etmiştir. Doğum tarihi 1806 kabul edilirse öldüğünde 63 yaşındadır.

⁴⁰³ Gencer, s.208–209.

⁴⁰⁴ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 236.

Bedirhan Bey'in ölümüyle aile reisliğini, en büyük oğlu Hamid'in görme özürülü olması nedeniyle ikinci oğlu Necip Bey üstlenmiştir. Necip Bey Dersaadet'e altında Bedirhan Bey'in 42 çocuğunun,⁴⁰⁵ 4 nikahlı eşinin, 5 odalığının ve 12 torununun adlarının sıralandığı toplam 63 imzalı bir dilekçe göndermiştir. Dilekçede ailenin kalabalık olmasından dolayı geçim sıkıntısı çektiklerini ve babalarının maaşının aile fertleri arasında paylaştırılmasını istemiştir. Bunun üzerine Bedirhan Bey'in miras bıraktığı 19.000 kuruşluk maaşı murisleri arasında paylaştırılmıştır.

Bedirhan Bey Şam'da Rukneddin Mahallesinin mezarlığına gömülür. 1286 (1869) tarihli mezar taşına Kürtçe olarak şunlar yazılır:

El – Fatiha

Cızira Bohtan Beyi

Azizanlı Bedirhan

Tanrı'nın rahmeti onun ve ailesinin üzerine olsun.⁴⁰⁶

Görüldüğü gibi Bedirhan Paşa ve efradı sürgün yılları boyunca adeta el üstünde tutulmuştur. Devlet onu ve ailesini hiçbir zaman dışlamamıştır. Bunlar her ne kadar memleketlerinden uzaklaştırılmışsa da devletin kurmaya çalıştığı yeni düzene bu kez devlet memurları olarak dahil olmuşlardı. Nitekim imparatorluğun son yıllarında Bedirhan Bey'in devletin askeri, idari ve adli birimlerinde görev yapan çok sayıda çocuğu veya torunu bulunmaktaydı. Bu sayede iyi bir eğitim olanağına kavuşan Bedirhanzadeler bundan sonraki süreçte Kürt milliyetçiliğinin düşünsel alt yapısını hazırlayan önemli aileler arasındaki yerlerini alacaklardır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Bedirhan Bey'in çocukları. Oğulları: Mehmed Necip Bey, Ali Hamid (gözleri hasta), Mustafa Ali, Ahmed Bedri, Rıza Bahri, Ahmed Hulûsi, Osman Nuri, Tahir Muhlis, Mehmed Emin, Ali Şamil, Halid Cevdet, Mehmed Ali, Hüseyin Kenan, Murad Remzi, Mikdâd Esved, Halil Rami, Hasan Nuri, Yusuf Kâmil, Abdurrahman, Zübeyr Avam, Sadullah. Kızları: Leyla, Halime, Meryem, Sariye, Sâmiye, Advıye, Fahriye, Nazlı, Nefise, Emine, Rebıa, Azize, Zeberced, Zeliha, Fatma, Ayşe, Zarife, Şefika, Asiye, Rukiye, Mariye. Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 241.

⁴⁰⁶ Kardam, *Cizre – Bohtan Bey'i Bedirhan Sürgün Yılları*, s. 240, 244.

⁴⁰⁷ Gencer, s. 209–210.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEDİRHANOĞULLARI'NIN KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

III.1.Yezdan Şer İsyanı (1853 – 1855)

Bedirhan Bey ailesinden olan ve onun yeğeni olan Yezdan Şer, hatırlanacağı üzere dayısı Bedirhan Bey'in isyanı sırasında Osmanlı kuvvetlerine katılmıştı. Bedirhan Bey sürgüne gönderildikten sonra⁴⁰⁸ Yezdan Şer Osmanlı Devleti'ne desteğine karşılık ödül olarak kısa bir süre için Bedirhan Bey'in yerine Cizre Beyi olarak atanmıştır. Ancak, Cizre beyliğini tekrardan canlandırmaya niyeti olmayan Osmanlı Devleti olaylar bastırılıp tehlike atlatılınca Yezdan Şer'in bölgedeki varlığına gerek duymamış ve onu uzaklaştırıp yerine bir Osmanlı Paşası atamıştır. Böylece devlet bölgedeki Kürt beyliklerinin tümünü ortadan kaldırmak için yeni düzenlemelere girişmiştir.⁴⁰⁹ Yezdan Şer önemli bölgelere Osmanlı kuvvetlerinin doldurulması, zorunlu askerlik, vergilerin ağırlığı gibi bahanelerle Cizre ve Hakkari bölgesinde isyan etmiştir.⁴¹⁰

Bu isyan, o esnada Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluklardan yararlanılarak Hakkari ve Bohtan'da çıkarılmıştır. Yezdan Şer önce Bitlis ile Musul'u, sonra da Van'la Bağdat arasındaki bütün bölgeyi ele geçirmiş ve Nasturileri kendi bayrağı altında toplamayı başarmıştır.⁴¹¹

Yezdan Şer, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nda İngiltere başta olmak üzere Batılıların yardımıyla üstün duruma geçmesi üzerine gerilemek zorunda kalmış ve 1855'de İngiliz konsolosluğunun ajanı Nimrud Rassam'ın sözlerine kanarak yakalanmış ve İstanbul'a götürülmüştür.⁴¹²

⁴⁰⁸ Aydın, s. 54.

⁴⁰⁹ Burkay, s. 368.

⁴¹⁰ Aydın, s. 54.

⁴¹¹ Nikitine, s. 359.

⁴¹² Aydın, s. 54.; Nikitin, s.359.

III.1.2. Osman ve Hüseyin Beylerin İsyanı (1879)

Bedirhan Bey'in oğullarından Osman ve Hüseyin Beyler 1879'da babalarının hayatını adadığı davasını sürdürme kararı almışlardır. 1877 – 1878 Türk – Rus savaşının karışık ortamından faydalanan Bedirhan oğullarından Osman ve Hüseyin Beyler, devlete başkaldırarak, topladıkları silahlı kimselerle Şirvan'a gitmişler ve isyanı başlatmışlardır. Evreh'e gidip, isyanla ilgili tedbirleri aldıktan sonra Osman Bey'in Cizre'ye, Hüseyin Bey'in de Siirt üzerine yürümesi kararlaştırılmış ve hazırlıklar hızlandırılmıştır. Cizre merkez olmak üzere başlattıkları isyan girişimine bölgeden birçok aşiret reisleri destek vermişlerdir.⁴¹³

Osman Bey'in isyan gerekçesi aslında siyasi Kürtçülük değildir. Siyasi bölücülük, mücadelenin sadece kılıfıdır. 1877– 1878 yılındaki Osmanlı – Rus savaşında yararlılıklar gösteren kardeşi Hüseyin Bey'e savaş sırasında kolağalık rütbesi vaat edilir. Ancak savaşın bitiminde Hüseyin Bey'e bu rütbe verilmediği gibi hatta müdahale maaşları da verilmemiştir. Bunun üzerine hiddetlenen Hüseyin Bey kardeşi Osman Bey'i de yanına alarak Cizre'ye gitmiş ve isyan başlatmışlardır.⁴¹⁴

Böylece, 1879 yılının ortalarına doğru Bedirhan Bey'in oğulları Hüseyin ve Osman Beyler Kürdistan'ı tekrar kazanmayı, kısa sürede yeterince kalabalık ve güçlü bir ordu kurmayı, Cizre'yi bu orduyla donatmayı başarmışlardır. Bohtan Emirliğinin bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Yapılan çalışmalar sonucunda beyliğin sınırlarını merkezi Cizre olmak üzere Amadi, Zaho, Çölemerik, Nusaybin, Mardin ve Midyat'a kadar genişletmeyi başarmışlardır. İki kardeşten büyüğü olan Osman Bey Bohtan emiri olduğunu ilan etmiştir. Cuma hutbelerinde sultanın yerine onun ismi zikrediliyordu. Osman Bey 8 ay kadar emirlik yapıp Kürt kuvvetlerini düzene sokmuştur.⁴¹⁵

Siirt ve havalisindeki devlet kuvvetlerinin başka yerlerle bağlantılarını kesmek için, Siirt – Diyarbakır telgraf hattını Şirvanlı Şir Bey oğlu İsmail Bey tahrib ettirmiştir. Aşiret reislerinin Siirt hapishanesini basıp, tutukluları yanlarına alma niyetinde olduklarının haber alınması üzerine, hapishane asker tarafından kuşatılmış ve isyancılar da bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdir. Nihayet Bedirhanoğulları ve emirlerine giren

⁴¹³ Aydın, s. 55.

⁴¹⁴ Çetin, s. 103–104.

⁴¹⁵ Bayrak, s. 72.

diğer aşiret reisleri maiyetindeki kuvvetler, Siirt yakınlarında Binariz dağında toplanmışlar ve Osmanlı Devleti kuvvetleriyle bu mevkide girdikleri çarpışmada hezimete uğramışlardır. Bedirhanoğullarından Osman ve Hüseyin Beyler, Cizre havalisine kaçmışlar, diğerleri ise birer birer yakalanmışlardır.

Cizre bölgesine kaçan Osman ve Hüseyin Beyler de bunları yakalamakla özel olarak görevlendirilen Diyarbakırlı Said Paşa'nın yoğun gayretleri sonucunda tutuklanarak cezalandırılmışlardır.⁴¹⁶ Osman Bey bilahare Sultan II. Abdülhamid Han'ın başmabeyinciliği ve yaverliğini yapmıştır. Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki Fırkası ile irtibat kuran Osman Bey bu fırka içinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Hüseyin Bey de Balkan Savaşı sırasında kırk bin kadar Kürt gönüllüsü toplayarak bu savaşa katılmak istemiş, fakat bunu başaramamıştır.⁴¹⁷

III.1.3.Emin Ali Bey ve Mikdat Mithat Bey'in İsyanı (1889)

Emin Ali Bey ve Mikdat Mithat Bey Bedirhan Bey'in oğullarıdır. Emin Ali Bey aynı zamanda sonraki yıllarda Kürtçü hareket içinde önemli bir rol oynamış olan Süreyya, Celadet ve Kamuran Bedirhan'ın da babasıdır. Emin Ali Bey, 1877 Osmanlı – Rus savaşına gitmiş fakat muharebeye katılamadan geri dönmüştür.⁴¹⁸

Bedirhan Bey'in oğullarından Emin Ali ve kardeşi Mithat 1889 yılındaki karışıklık ortamından istifade ederek İstanbul'dan deniz yoluyla, uzun bir yolculuktan sonra Trabzon'da karaya çıkmış ve buradan Erzincan'a geçmişlerdir. Amaçları; geldikleri bölgede etkili ve güçlü bir başkaldırı hareketine önyak olmaktır. Nitekim yakınları aracılığı ile topladıkları silahlı adamlarının başında devlete karşı isyan hareketini başlatmışlardır. Altyapısı önceden gizli olarak hazırlanan bu isyanın “bağımsız bir Kürt devleti kurma” amacı taşıdığı da öne sürülmüştür.⁴¹⁹

Emin Ali Bey ve Mithat Bey fark edilmeden Cevizlik'e kadar ilerlemişler ve davanın yeni önderleri olmak için Kürdistan'a doğru yönelmişlerdir. Birtakım mektuplaşmalarla bu iki insanın kaçmasını sağlayan ve onların güvenini kazanmış olan Mustafa Nuri Efendi korkuya kapılıp bildiklerini Osmanlı yönetimine anlatmıştır. Bedirhan Bey'in

⁴¹⁶ Aydın, s. 55.

⁴¹⁷ Çetin, s. 105, 187.

⁴¹⁸ Çetin, s. 63.

⁴¹⁹ Mehmet Aydar, *Huzursuz Topraklar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 334.

oğulları böylesi bir ihaneti hiç akıllarına getirmeksizin, önceden planladıkları düzenlemelere devam etmişlerdir.⁴²⁰

Osmanlı kuvvetleri isyana süratle müdahale başarısı göstererek, Bayburt yöresinde isyanı kısa sürede bastırmışlardır. İsyanın liderleri Emin Ali ve kardeşi Mithat Bey adamlarını terk ederek dağlara kaçmış ve izlerini kaybettirmişlerdir. Bu defa da Bedirhanîler saraya yakın adamları sayesinde affedilmiş ve tekrardan İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır.⁴²¹

Bütün bu gelişmelerden sonra dönemin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid Han, farklı bir Doğu Anadolu politikası izlemeye başlar. Bu politika çerçevesinde bölge aşiretlerini devlete kazandırmak ve yabancı güçlerin kullanmasına engel olmak amacıyla Aşiret Mektepleri açar ve kendi adıyla anılan Hamidiye Alayları oluşturur.⁴²² Sultan Abdülhamid Han döneminde Bedirhan ailesine özel bir ilgi gösterilerek merkez politikalar içine çekilmiş ve bu yolla sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Bedirhanîlerden 200'e yakın kişinin irili ufaklı devlet görevlerinde yer aldığı ve 40'a yakın kişinin de aşiret mekteplerinde okutulmuş oldukları söylenmektedir. Ailenin bu şekilde adeta devlet koruyuculuğu altına alınması karşısında eleştirilere uğrayan Sultan Abdülhamid Han anılarında kendisini şöyle savunmaktadır: “*Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için tenkit edildiğimi biliyorum. Aynı şekilde Bedirhanoğullarını himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek tenkit ediliyorum... Fakat ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim*”.⁴²³

Milli mücadele döneminde İstanbul, azınlık ayrılıkçıları yanında Kürtçü ayrılıkçılıkların da merkezi olmuştur. Bu dönemde *Radikal Avam Fırkası*, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* ile *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetinin* kurucularından olan Emin Ali Bey, Kürdistan Teali Cemiyeti' nin ikinci başkanı, *Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti*' nin başkanı olarak aktif politikanın içindedir. Emin Ali Bey ayrıca

⁴²⁰ Bayrak, s. 73.

⁴²¹ Aydar, s. 335.

⁴²² Zekeriyâ Yıldız, s. 68– 69.

⁴²³ Yıldız, s. 38.

1918 yılında kurulan *Bedirhanî Ailesi Derneği*'nin kurucuları arasındadır.⁴²⁴ Mikdat Mithat Bey de daha sonra Kürt ulusal hareketinin fikri tabanını oluşturan ilk Kürt gazetesi olan Kürdistan'ın kurucusu olarak faaliyette bulunmuştur.

III.1.4. Bedirhanîler ile Halil ve Ali Remo İsyanı (1912)

Bu olay Bedirhanlardan Hasan, Süleyman, Abdürrezzak, Kamil, Halil ve Ali Remo'nun elebaşılık ettikleri ve Mardin'deki Arabyan aşiretinin katıldığı ufak bir isyan denemesi olarak kayda geçmiştir. 1912 yılının başlarında Cizre'den Bohtan'a gelen Bedirhanlı Hasan ile yeğenleri Süleyman ve Abdürrezzak halkı hükümete karşı isyana teşvik etmişler, halk hareketsiz kalınca bu kez Midyat'ta yeni bir girişimde bulunmuşlardır. Ali Remo Ağa, köylüleri ve oğlu Halil Ağa'yı isyana razı edince, Arabyanlar ve Bedirhanîler'in isyan hareketini başlatmıştır. Dört ay devam eden isyan hükümet kuvvetlerine Mardin ağalarının katılmasıyla sona erdirilmiştir. İsyancıların elebaşlarından Süleyman, kendilerine hükümete karşı isyana teşvik ettiği için bir köylü tarafından öldürülmüş, diğerleri kaçıp kurtulmayı başarmışlardır. Aslında bu isyanı kıışkırtanlar, İstanbul'da 1912'de kurulup illegal faaliyet gösteren *Kürt Talebe Hevi Cemiyeti*'nin (*Kürt İrşat ve Ertika Cemiyeti*) kurucularıdır. Çoğu yükseköğrenim öğrencisi olan dernek kurucuları, kendi düşüncelerini paylaşan yakın akrabalarıyla bu isyanı düzenlemişlerdir. İsyan sonrasında kaçarak kurtulanlardan Bedirhanî Abdürrezzak amcası Hasan'ı Bitlis'te bırakarak, yeğeni Kamil ile birlikte sınırı aşp, Rusya'ya sığınmıştır. Bu ikili daha sonra, Şemdinan isyanı nedeniyle Rusya'ya kaçmış olan Revanduzlu Seyid Taha ile buluşmuşlardır. Seyid Taha, Seyid Abdülkadir'in yeğenidir ve Ruslardan Türklere karşı ortak bir eylem üzerinde anlaşmak için çaba harcamıştır. Kendisi 1925'de, Şeyh Said isyanı nedeniyle asılanların arasında yer almıştır.⁴²⁵

III.1.5. Ali Galip Olayında Bedirhanîler (1919)

Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılacak olan ikinci toplantı, yabancı güçlere karşı tam bir acizlik içinde olan İstanbul hükümetini, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının faaliyetlerini sekteye uğratmak ve hatta önlemek yolunda birtakım tedbirler almaya sevketmiştir. Bu konudaki en belirgin gelişme “Ali Galip Olayı” ile adı ile tarihe geçen

⁴²⁴ Çetin, s. 66.

⁴²⁵ Aydar, s. 378.

gelişmedir.⁴²⁶ Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın emriyle dönemin Elazığ Valisi Ali Galip bu olayla ilgili olarak görevlendirilmiştir. Aynı dönemde İngiliz Binbaşısı Noel, bağımsız Kürt önderleri Bedirhanî Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle toplanmıştır. Bu gruba, görev emrini aldıktan üç gün sonra 6 Eylül'de Ali Galip de dahil olmuş ve yapılan toplantıda Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil'den 500 seçkin atlı hazırlamasını kararlaştırmışlardır.⁴²⁷ Bu süreçte İngiltere de bölgeye gönderdiği istihbarat elemanlarıyla Kurtuluş Savaşı sürecine kadar geline bu noktada, Kürt milliyetçiliğini geliştirerek, bundan yararlanma yoluna gitmiştir.⁴²⁸ Celâdet ve Kâmuran Beyler de İngilizlerin her türlü vaadi yanında parasal desteklerini de alarak, tarihsel emellerini somutlaştırmaya çalışmışlardır.⁴²⁹

Mustafa Kemal tüm bu gelişmelerden haberdar olduğunu Nutuk'ta şu sözlerle dile getirmiştir :

*“Daha Temmuz başında, Erzurum’da bulunduğum sıralarda Celâdet ve Kâmuran Ali adlarında iki şahsın yabancılar tarafından, bol para ile İstanbul’dan Kürdistan’a gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve aleyhte kışkırtıcılık yapmakla görevlendirildikleri; bir iki gün içinde hareket etmiş ve edecek oldukları haberi alındı. Bu haber üzerine, bunların dağdağaya meydan verilmeden gözetlenerek yakalanmaları gereğini 3 Temmuz tarihinde Diyarbakır’da 13. Kolordu Komutanı’na, ayrıca Kurmay Başkanı Halit Bey’e ve Canik Mutasarrıfı’na bildirdim”.*⁴³⁰

Öteden beri bu girişimleri izleyen Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gelişmelerin Kürtleri ayaklandırmak ve Sivas Kongresini dağıtmaktan başka Doğu illerinde asayişsizlik olduğu gerekçesiyle bu bölgenin de işgaline zemin hazırlanacağı değerlendirmesini yapmışlar ve bu nedenle Ali Galip ve beraberindekilerin Sivas üzerine yürümelerini beklemeksizin onların ele geçirilmeleri kararını almışlardır. Böylelikle Elazığ, Diyarbakır, Siverek ve Aziziye’den bazı birlikler Malatya üzerine gönderilmiş ve bunun üzerine önce Noel ile Kâmuran, Celâdet ve Ekrem, arkasından

⁴²⁶ Aydar, s. 381.

⁴²⁷ Yunus Kobal, “Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.79.

⁴²⁸ Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008. S.355.

⁴²⁹ Aydar, s. 382.

⁴³⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919– 1927*, Cilt 2, (Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

Ali Galip ile Mutasarrıf Halil Kahta'ya doğru kaçıp, Bey Dağ'daki Reşvan Aşireti Başkanı Bedir Ağa'nın yanına sığınmışlardır.⁴³¹

Ali Galip Olayı Mustafa Kemal ve beraberindekilerin Erzurum'da topladıkları kongreyi engelleyemeyen Damat Ferit Hükümeti'nin Sivas kongresini engelleme çabasının bir ürünü olmuştur. Ali Galip olayı incelendiğinde; Osmanlı valisinin bir yandan Osmanlı hükümetine bağlılığı; diğer taraftan Mustafa Kemal'e karşıtlığı ve bir başka taraftan da tescillenmiş Kürt milliyetçileri ile bir olarak, aşiret halklarını isyana teşvik etmekle meşgul olduğu anlaşılmıştır.⁴³² Neticede bu eylemde başarı sağlanamamış ve amacına ulaşamayan şahıslar yurtdışına kaçmışlardır.

III.2.BEDİRHANÎLERİN FAALİYETTE BULUNDUKLARI SİYASİ KURULUŞ VE CEMİYETLER

Kürt örgütlenmeleri tarihi incelendiğinde ilk olarak 1900 yılında *Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti* adlı kuruluşun ilk Kürt örgütü olduğu görülmektedir. Bu tarihten önce de Kürtlerin katıldığı bazı örgütlenme çalışmaları tarihte var olmuş ama bu örgütler diğer halklardan aydınların ve Kürtlerin ortaklaşa kurdukları örgütler olarak bilinmektedir. Bu konuda Kürt ve Ermenilerin birlikte 1868 yılında Dersim'de kurdukları *Kürt – Ermeni Özgürlük Komitesi* adlı bir komiteyi örnek gösterebiliriz.

Kurucuları arasında Kürtlerin de bulunduğu bu örgüt ilk Kürt – Ermeni örgütlerinden biridir. Diğer bir örnek de Kürt aydınlarının da yer aldığı ve 1889 yılında kurulan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'dir.

Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan bu cemiyetin kurucuları arasında Kürtler önemli bir mevkideydi.

1900 – 1920 yılları arasında Kürt aydınları tarafından İstanbul'da ulusal nitelikli 10'u aşkın Kürt örgütünün kurulduğu görülmektedir. Bunların çoğu kültürel amaçlı dernekler olarak bilinir. Tüm bu dernekler yasal olarak kurulmuş ve kuruluşlarından bir iki yıl sonra da dönemin hükümetlerince kapatılmışlardır. Bu örgütler arasında kendi iradesiyle kapanan Kürt dernekleri pek azdır. Derneklerin önem kazandığı yıllar, özellikle baskının yok olduğu, azaldığı veya yeni özgürlükçü güçlerin iktidara geldiği

⁴³¹ Kobal, s. 79.

⁴³² Aydar, s. 381.

yıllardır. XX. yüzyılın başında kurulan tüm Kürt örgütleri Türkiye’de hep “tehlikeli örgütler” biçiminde adlandırılmışlardır. İstanbul’da kurulan örgütlerin başkanlığını ve yöneticiliğini yapanların tümü İstanbul’da uzun yıllar kalmış önemli Kürt şahsiyetlerdir. Bunların bir kesimi daha sonraki yıllarda Kürt ulusal mücadelesinde büyük roller üstlenmişlerdir.⁴³³

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte başta gayrimüslimler olmak üzere, Türk olmayan bütün unsurlar kendi cemiyetlerini kurarak bu cemiyetler kanalıyla istek ve düşüncelerini dile getirmeye başlamışlardır. II. Meşrutiyetin tanıdığı serbestlikten istifade ederek cemiyet kuran halklardan biri de Kürtler olmuştur. Burada dikkati çeken husus, bu cemiyetlerin hiçbirinin Kürt halkını eğitme veya ekonomik alanda kalkındırma gibi konuları programlarına koymamalarıdır. Buna mukabil, bu cemiyetlerin kurucu liderleri İngilizlerle işbirliği yapmış ve Doğu Anadolu’da İngiliz ajanlarının faaliyetlerine destek olmuşlardır.⁴³⁴

Bedirhanoğulları da bu siyasi arenada davalarına sahip çıkmak için birtakım dernek ve cemiyetler yoluyla faaliyette bulunmuşlar ve Kürt milliyetçiliği yapmışlardır. Bedirhanîlerin içinde bulunduğu siyasi cemiyet ve örgütler aşağıda verilmiştir.

III.2.1. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908)

II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan birçok etnik grubun kurmaya başladıkları cemiyetlere paralel olarak, Kürtler arasında da yeni cemiyetler kurulmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde kurulan ilk Kürt Cemiyeti “*Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yardımlaşma ve İlerleme Derneği)*”⁴³⁵ “dir. Kuruluşunda Bedirhanlı ailesinden Emin Ali Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah’ın evlatlarının ağırlıklarının hissedildiği cemiyet İstanbul’da bulunan Kürt meşayih, ulema ve eşraftan oluşan yaklaşık 500 kişi ile bir araya getirilmiştir. İstanbul’da yürütülen hazırlık çalışmalarının ardından cemiyet 2 Ekim 1908’de resmi olarak kurulmuştur.⁴³⁶ Cemiyetin nizamnamesinde Kanun- i Esasi’ye, Osmanlılık idealine bağlanmış bir hayır

⁴³³ Rohat Alakom, “1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt 35, Sayı 205., Ocak 2001, s. 17.

⁴³⁴ Mehmet Saray, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Sorunları ve Çözüm Yolları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 35–36.

⁴³⁵ Yaşar Ertürk, *Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918–1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 155.

⁴³⁶ Ünal, s. 79– 80.

cemiyeti olduğu özellikle belirtilmekte ise de cemiyet kuruluşundan itibaren Kürtçülük fikrini yaymaya ve Osmanlı topraklarında zemin bulmaya çalışmıştır.⁴³⁷ Cemiyetin 15 kişiden oluşan yönetim kurulu üyeleri Ayasofya Camii'nde yapılan bir genel toplantı sonucunda ortaya çıkan bir kurul tarafından gizli oyla seçilmiştir.⁴³⁸

Cemiyetin nizamnamesinde kuruluş gayeleri şu maddelerle açıklanmıştır:⁴³⁹

- 1- Kanun-ı Esasi'nin nimetlerini Kürtlere anlatmak,
- 2- Osmanlılık kimliğini, Meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek,
- 3- Ermeni, Nasturi ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenlemek,
- 4- Doğu Anadolu'daki aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak,
- 5- Maarif, sanayi, ticaret ve ziraati teşvik etmek.

Bu haliyle bir sivil toplum örgütü olduğunu ilan eden cemiyet, İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe haftalık bir gazete neşretmeye karar vermiştir. Cemiyet Kürtçe ilköğretim için Kürtçe çeviri ve gene Kürtçe dilbilgisi, sözlük ile din ve fen ilimlerine dair Kürtçe ders kitaplarının hazırlanacağını ve en güzel Kürtçe ders kitaplarını hazırlayanları da ödüllendireceğini ilan etmiştir. Cemiyet Türkçe'nin mekteplerde ve Kürt halkı arasında öğretilmesini zorunlu görüyordu. Kürtlerle ilgili ne kadar yazılı ve sözlü eser varsa hepsinin derlenmesi, öğretilmesi ve Kürt Edebiyatının bir tarihçesinin hazırlanarak neşredilmesi vazifesini de kendi üzerine almıştır.⁴⁴⁰

İstanbul'da kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin, kısa süre içinde Bitlis, Diyarbakır ve Musul'da şubeleri açılmıştır. Bu cemiyetin Bitlis şubesi 1909 yılında İttihat ve Terakki ile birleşme yoluna gitmiştir.⁴⁴¹

Cemiyetin fikirlerini kamuoyuna aktarmak için bir yayın organı çıkarılmasına karar verilmiş ve bu amaç doğrultusunda cemiyetin kendi adını taşıyan Kürt Teavün ve

⁴³⁷ Aydın, s. 86.

⁴³⁸ Alakom, s. 18.

⁴³⁹ Ünal, s. 81.

⁴⁴⁰ Ünal, s. 81– 82.

⁴⁴¹ Ertürk, s.155.

Terrakki Gazetesi 1908’de yayın hayatına başlamıştır. Osmanlılık çizgisinde fikir ve düşünceleri kaleme alan gazete meşrutiyetçi bir politika izlemiştir. Gazeteyi diğer ittihatçı yayınlardan ayıran ayıran önemli özelliği, Kürtlerin Osmanlı toplumundaki konumlarına ve istikballerine dair bazı hedefleri tayin etmesidir. Görünürde Osmanlılık fikrinden sapma belirtileri taşımayan bu cemiyet ve gazetenin en fazla üzerinde durduğu husus Kürtlerin eğitimi meselesiydi.⁴⁴²

Cemiyet 1912 yılında Balkan Savaşı sırasında, hükümet tarafından zararlı görülerek kapatılmıştır.⁴⁴³ İstanbul’da kurulup da doğuda güçlenen en önemli Kürt örgütü Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’dir.⁴⁴⁴

III.2.2.Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910)

İlk kültür derneği olarak adlandırılan bu cemiyet 1910 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Dernek kurucuları arasında Bedirhanzade Emin Ali Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey ve Bedirhanzade Abdurrahman Bey bulunmaktadır.⁴⁴⁵ Bu kuruluş Kürtçe eğitim yapan bir okul faaliyete geçirmek için, yayın faaliyetlerinde bulunmak gibi görevleri üstlenmişti. Bu amaçla Kürt çocukları için Abdurrahman Bedirhan’ın başında bulunduğu *Meşrutiyet* isminde bir okul açılmıştır.⁴⁴⁶ Meşrutiyet mektebine ilk etapta 30 civarında öğrenci alınmıştır.⁴⁴⁷

III.2.3. Gehandanî (İrşad) Cemiyeti (1913)

Diğer bir Kürtçü teşkilat olan *Gehandanî Cemiyeti* 1913 yılı başlarında Hoy⁴⁴⁸’da faaliyet göstermeye başlamıştır. Abdurrezzak Bedirhan başkanlığında, daha sonra *İrşad* adıyla teşkilatlanacak kadro, kültür ve eğitim amaçlı bir örgütlenmeye gitmiş ve kadrosuna birçok aşiret reisini de katmıştır. Hoy bölgesinde okul açmak, gazete ve dergi çıkarmak *Gehandanî Cemiyeti*’nin başlıca gayesi olarak görülmüştür.

⁴⁴² Ünal, s. 82– 83.

⁴⁴³ Ertürk, s. 157.

⁴⁴⁴ Alakom, s. 18.

⁴⁴⁵ Alakom, s. 19.

⁴⁴⁶ Aydın, s. 87.

⁴⁴⁷ Alakom, s. 18.

⁴⁴⁸ Hoy Şehri İran’ın kuzeybatısında, çevresi dağlarla kuşatılmış Hoyi Çukuru denilen bir çöküntü havzasında yer almaktadır. Tahsin Yazıcı, “Hoy” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s. 258.

1911 yılının başlarında Abdurrezzak Bedirhan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halkı silahlandırarak kıyama teşvik ettiği ve amacının bölgede otorite sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Abdurrezzak Bedirhan daha da ileri giderek Rusya'ya okutmak üzere öğrenci gönderilmesi için de çalışmıştır. Abdurrezzak Bedirhan'ın bu faaliyetleri sırasında en büyük yardımcısı Hoy'daki Rus konsolos yardımcısı Çirkov olmuştur.⁴⁴⁹

Rus Şarkiyatçılarından N.Y. Marrom ve İ. A. Orbelli ile görüşen Abdurrezzak Bedirhan, Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde bir Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılmasına da önayak olmuştur. Rus alfabesi esas alınarak bir Kürt alfabesi hazırlamaya çalışan Abdurrezzak Bedirhan, ilk Kürt okulunun 22 Ekim 1913 tarihinde Hoy'da faaliyete geçmesini sağlamıştır. Abdurrezzak Bedirhan, Rus yanlısı bu politikasını siyasi alanda da devam ettirebilmek amacıyla daha sonra İrşad adlı bir teşkilatlanmanın içine girecektir. Doğu Anadolu'daki aşiretler üzerindeki Rus propagandasının gittikçe artması üzerine, Rus askeri yardımı sağlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak ümidiyle Abdurrezzak Bedirhan ve taraftarları Rusya ile sınır olan bölgelerde faaliyetlerini arttırmışlardır.⁴⁵⁰

İrşad adıyla bilinen bu gizli teşkilatta Rus yanlısı siyasi Kürtçüler arasında Molla Selim Efendi gibi önemli isimler de yer almaktaydı. Teşkilatta bulunan komite Rus konsoloslughuna gerekli yardımları sağladıkları takdirde 15 gün içerisinde bir isyan hareketi organize edebileceklerini bildirmişlerdir. Ruslara yapılan bu başvurunun sonuçlarını beklemeden harekete geçen İrşad yanlıları halktan vergi adı altında zorla para toplamaya ve silahlanmaya başlamışlardır. İsyan hareketinin başlaması için 1913 yılının ilkbaharı tasarlanmış ve Siirt'in Şirvan ilçesi merkez olmak üzere bir Kürt devleti kurulması kararlaştırılmıştır. Çeşitli Kürtçü liderlerin ve bölge temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Rusya'dan alınacak yardımın çabuklaştırılması istenmiştir. Aynı yıllardaki Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde olduğu gibi, Türk devleti bu ihaneti kısa zamanda tesbit etmiş ve *İrşad* teşkilatı tamamen kaldırıldığı gibi lider kadrosundan Abdurrezzak Bedirhan ve Hayreddin Berazî de öldürülmüşlerdir.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Aydın, s. 92.

⁴⁵⁰ Aydın, s. 93.

⁴⁵¹ Aydın, s. 93–94.

III.2.4. Kürdistan Teali Cemiyeti (1918)

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, Osmanlı topraklarındaki işgallerin başlaması ve devletin geleceği hakkındaki karamsarlık nedeniyle, Anadolu üzerinde yaşamakta olan bazı gruplar ayrılıkçı faaliyetlere girişmeye başlamışlardır. Wilson ilkelerinin ilanından sonra, gelecekte kendilerinin de bağımsız olabileceğine dair inançlarından dolayı bazı Kürtler, faaliyete geçmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin İtilaf güçleri tarafından ortadan kaldırılacağını düşünen bu Kürtler kendilerinin yaşadıkları yerlerin Ermenilerin idaresine verilmesi tehlikesinin de ortaya çıkması ile teşkilatlanmaya ve yapılacak olan barış antlaşmasında söz söyleme hakkına sahip olmaya çalışmışlardır.⁴⁵²

Böyle bir ortamda kurulan bir başka cemiyet de *Kürdistan Teali Cemiyeti*'dir. Cemiyet kendisini 1908'de kurulan Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde olan *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'nin devamı gibi göstermek ve bir hayır cemiyeti izlenimini uyandırmak istediye de asıl amacı, mütarekenin yarattığı elverişli koşullardan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. *Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti* adıyla da bilinen *Kürdistan Teali Cemiyeti* 17 Aralık 1918'de kurulmuştur. Cemiyetin kurucu ve yönetim kurulu üyeleri arasında Seyit Abdülkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Efendi,⁴⁵³ Kamuran Ali Bedirhan ve birçok Bedirhanzade yer almaktadır.⁴⁵⁴

Cemiyetin kuruluş amacı, Kürtlerin genel çıkarlarını gözetmesi ve milli davanın desteklenmesi, bu gayeye erişmek için dergi, gazete, kitap yayınlanması, Kürtçe eğitim verecek okulların açılması şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁵⁵ Diğer bir amacı; Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve kolaylaştırılması, gelişimlerinin sağlanması idi. Ayrıca Kürdistan'da ve diğer yerlerde şubeler kurulacak, cemiyet, benzeri amaçlara sahip diğer cemiyet ve örgütlerle ortak çalışacaktır. Ancak kurucular siyasi bir amaç takip etmeyeceklerine dair hükümete verdikleri teminata rağmen Kürt bağımsızlığı için faaliyete geçmişler; Diyarbakır, Bitlis, Elazığ vilayetlerinde şubeler açmışlar;

⁴⁵² Ertürk, s. 158.

⁴⁵³ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 174, Haziran 1998, s. 330.

⁴⁵⁴ Oğuz AYTEPE yazdığı bir makalenin ek kısmında Kürdistan Teali Cemiyetinin kurucu, faal ve tabii üyelerini meslekleriyle birlikte listeler halinde vermiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. AYTEPE, s. 334–335.

⁴⁵⁵ Aydın, s. 119–120.

beyannameler hazırlayarak Elazığ, Erzurum, Van ve Bitlis bölgelerinde dağıtmışlardır.⁴⁵⁶

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin önemli bir özelliği, onun diğer kurulan Kürt örgütlerine göre daha geniş bir tabana sahip olması ve aşiretler üstü bir yapıda kurulmuş olmasıdır. Cemiyet, yalnızca önceki kuşakların milliyetçiliklerini ve kent orta sınıflarını değil aynı zamanda aşiret mensubu Kürtleri de kapsamaktaydı. Dahası, cemiyet İstanbul'da bulunan 15.000 Kürdü kucakladığını iddia ediyordu. Üyeleri arasında pek çok Kürt aydınının yanı sıra, ileri gelen aşiret mensupları da vardı.⁴⁵⁷ Cemiyet ilk aşamada Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış bulunan Kürt muhacirlerinin yerlerine iadesi için çaba sarfetmiştir. Doğu ve Güneydoğu vilayetlerine Kürt yöneticiler ve komutanlar tayin ettirmek için çalışmıştır. Süleymaniye'de Şeyh Mahmut Berzenci yönetiminde kurulan hükümet ile temas aramış ve Paris Konferansı'nda Kürt hukukunu savunan Şerif Paşa ile ilişki kurmuştur. Ayrıca İngiliz desteğini sürdürmek amacıyla yoğun faaliyette bulunmuştur.⁴⁵⁸

Faaliyetlerini Kürtler arasında yürütmeye başlayan *Kürdistan Teali Cemiyeti* üyeleri, 1919 yılı Kasım ayında çıkmaya başlan *Jin Dergisi*'ni yayın organı haline getirerek, görüşlerini burada ifade etmeye başlamışlardır. Bu arada *Kürdistan* isimli dergi de aynı amaçla yayınlanmaktaydı. 2 Ekim 1918 tarihine kadar 25 sayı çıkan Jin Dergisi, Kürtçe'nin Kurmanci ve Sorani lehçelerinde yayın yapmış, zaman zaman Türkçe yazılara da yer vermiştir. Ayrıca Abdullah Cevdet de, hem kendi çıkardığı *İçtihat Dergisi*'nde zaman zaman Kürtler ve Kürdistan konusundaki yazılara hem de Kamuran Bedirhan gibi Kürt milliyetçilerinin yazılarına yer vermektedir.⁴⁵⁹

Kuruluşunun ardından *Kürdistan Teali Cemiyeti* içerisinde farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Cemiyetin üyeleri arasında önemli bir konuma sahip olan Bedirhanîler, aydın kesimden birçok kişiyi etkileyerek kendi yanlarına çekmeye başlamışlar ve bir hizip oluşturmuşlardır. Bu hizbin genel amacı, Türk karşıtlığı üzerine kurulu olup, tam bağımsız bir Kürdistan'ın oluşturulmasıdır. Seyid Abdülkadir ve çevresindekilerin görüşü ise, Osmanlı himayesi altında, bu olmazsa İngiliz himayesi

⁴⁵⁶ Aytepe, s. 331.

⁴⁵⁷ Ertürk, s. 161.

⁴⁵⁸ Aytepe, s. 331.

⁴⁵⁹ Ertürk, s. 162.

altında, fakat her iki durumda da bir Kürt özerkliğinin kurulmasıdır. Bu iki grup arasındaki çekişmeler devam etmiş ve daha sonra Bedirhanîler cemiyetten ayrılarak başka bir cemiyet kurma yoluna gitmişlerdir.⁴⁶⁰

Bedirhanlar ve bazı aydınlar bir süre sonra Seyid Abdülkadir'le mücadeleye başlamışlardır. Onu Kürt idealinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türklerin idaresi altında basit bir özerkliği kabul etmekle suçlamışlardır. Yaptıkları toplantılarda Kürdistan'ın istiklaline karar verilmesi, Kürdistan'da tek bir ecnebi kalmaması için mücadele edilmesi ve cemiyetin bu doğrultudaki faaliyetlerin başına geçmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁶¹ Milli Mücadele sırasında Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentileri ortaya çıktığı vakit, *Vilâyât- ı Şarkıyye Müdâfaa-î Hukuk Cemiyeti*, *Kürt Teali Cemiyeti* başkanı Seyid Abdülkadir'i uyarmış; işbirliğine davet etmiş, fakat bundan bir sonuç alamamıştı.⁴⁶²

Osmanlı Hükümeti'nin cemiyet üyelerine ve varlığına baskı politikası, Haziran 1919'dan itibaren şubelerin kapatılmaya başlanması, üyelerin gözaltında tutulup izlenmeleri, yer yer tutuklanmaları, cemiyet içinde başlayan huzursuzluk, çekişme, cemiyetin siyasi hayatının sonunu işaret ediyordu.

Cemiyet içinde önemli bir yeri olan Bedirhan ve Cemilpaşazadelerin *Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti* adlı yeni bir örgüt kurarak *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nden ayrılmaları sonucu cemiyet varlığını koruyamayacak ve ortadan kalkacaktır. Cemiyet kapanmasına rağmen bir çekirdek kadro faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'un ulusal kuvvetler tarafından kurtarılması sonucu Suriye'ye kaçan cemiyet mensuplarından Bedirhanî Kâmuran, Celadet ve bazı üyeler Taşnak Ermenilerle cemiyet adına temasa geçmişler ve *Hoybun Cemiyeti*'ni kurmuşlardır⁴⁶³.

III.2.5. Kürt İstiklâl Komitesi (1918)

Mısır Kürtler için yurtdışında Avrupa'dan sonra faaliyet gösterilen ikinci merkez konumundadır. Kahire birçok Kürt aydınının isteyerek veya sürgün edilerek geldiği bir

⁴⁶⁰ Ertürk, aynı yer.

⁴⁶¹ Aytepe, s. 333.

⁴⁶² Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu*, (Haz.Ş. Vedat), Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s.168.

⁴⁶³ Aytepe, s. 333

uğrak yeri olmuştur. İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde birçok Kürt aydını yurda dönmüştür. Fakat Bedirhan ailesi mensuplarından Süreyya Bedirhan Mısır'da kalarak çalışmalarını sürdürmüş ve Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Kahire'de *Kürt İstiklal Komitesi* adında bir örgüt kurmuştur. Komitenin kuruluş amacı; Kürtleri birleştirme ve Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır.

Örgüt savaş sırasında İngilizlere tutsak düşen, Mısır ve Hindistan'a sürgün edilen Kürt aydınlarıyla bağlantılıydı. Süreyya Bedirhan ve arkadaşlarının amacı, Avrupa kentlerinden birinde Kürt siyaset adamlarının katılacağı bir kongre toplayarak ülke sorunlarını incelemek ve yakın bir gelecekte Yakın ve Ortadoğu'nun alabileceği olası durumu değerlendirmektir.⁴⁶⁴

Örgütün 13 maddelik programı ve 25 maddelik tüzüğü vardı. komite tüzüğü'nün bazı maddeleri şunlardır:⁴⁶⁵

- 1- Komitenin kurulmasındaki amaç, yüzyıllardan beri zulüm ve kötü yönetimler elinde inleyen Kürt halkını esaretten ve aşağılanmaktan kurtarmak ve Kürtleri birleştirip özgürlüğünü sağlamaktır. Kürdistan'da Müslüman olmayan tüm milletler Müslümanlarla aynı hukuk, hak, sorumluluk ve görevlere sahiptir.
- 2- Komite bu kutsal amaca varmak için duruma göre her türlü mücadeleyi yapacaktır.
- 3- Kürdistan'ın üçte bir parçası dahi kurtarılıp egemen olduğunda merkezi komite geçici hükümet şeklinde yönetimi alacak, uygun kişileri bu işle görevlendirecektir.
- 4- İstila halinde memlekette geçici bir süre için yenileri yapıncaya kadar yürürlükteki yasaların kalmasına karar vermeye geçici hükümet yetkilidir.⁴⁶⁶

Örgütün iç tüzüğünde Osmanlı Meclis-i Umumîsi'ni ve *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin örgütlenme yönetimini örnek aldığı görülmektedir. Komite *Kürdistan Teali Cemiyeti* ve Güney Kürdistan'daki Kürt Hareketi gibi İngilizlere başvurmuş ve 16 Aralık 1918'de ilk görüşme gerçekleşmiştir. Görüşmede komite İngilizlere, Fransızca bir yazı vermiştir.

⁴⁶⁴ Oğuz AYTEPE, "Kürt İstiklâl Komitesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 173, Cilt 29, Mayıs 1998, s. 46.

⁴⁶⁵ Erişim, <http://www.kurdistantime.com/?p=83> Erişim tarihi: 18.02.2015

⁴⁶⁶ Komite tüzüğü'nün tamamı için bkz.; Oğuz AYTEPE, Kürt İstiklal Komitesi s. 46.

Yazıda savaş boyunca Ermenilerin Kürtlerle Türkleri katlettikleri savunulmaktaydı. Kürtlerin bağımsız devletlerini kurmayı düşündükleri toprakların Kafkasya'dan başlayan, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Divrik, Harran, Erbil, Süleymaniye ve Sina'yı; hatta Revanduz ve Bezirkale'yi de içerdiğini iddia ediyorlardı. Komite İngilizlerle benzer bir görüşmeyi 1919 Ocak ayı içerisinde yapmış ve bu görüşmede de bir Kürt Devleti kurulmasını istemişti. Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmak ve Kürt istemlerini dile getirmek üzere komite Arif Paşa'yı göndermişti. *Kürdistan Teali Cemiyeti* de komite ile ilişki kurmuş, Arif Paşa daha sonra Şerif Paşa ile birlikte Kürt Delegasyonunda yer almıştır. Delegasyon, Süleymaniyeli Şeyh Mahmut'un Paris'e gönderdiği bir heyette çalışmalarını sürdürmüştür.⁴⁶⁷

30 Nisan 1919 tarihinde komite, Paris'te bulunan Şerif Paşa aracılığıyla konferans başkanlığına, Mardinizade Mehmet Arif Paşa imzalı bir mektup göndermiştir. Tehditkâr bir üslupla kaleme alınan mektup bütün Kürt politik çevrelerinin görüşlerini yansıtmamasına karşın emperyalist politikaya karşı bağımsızlıkçı görüşleri savunması bakımından önemlidir. Kendilerini Kürdistan ailelerinin temsilcileri olarak tanıtan Arif Paşa ile Süreyya Bedirhan bir Mısır kuvvetleri siyasi subayını 5 Ağustos 1919'da ziyaret ederek sınırlı bir İngiliz mandasını kabule hazır olduklarını, ayrıca nüfus yoğunluklarına göre hükümette Ermenilere söz hakkı tanıyacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca liderler İstanbul'a gitmek istediklerini bildirmişlerdir.

Süreyya Bedirhan 1919 yılı içinde, İngiliz hükümetine bir mektup yazmış ve dedesi Bedirhan Bey tarafından yönetilmiş toprakların kendisine verilmesini istemiştir. Konferans devam ettiği sırada, 1920 yılı başlarında Süreyya Bedirhan, konferansa ve Fransız hükümet yetkililerine mektup yazarak, barış konferansının Mustafa Kemal'in propagandasının etkisi altında kaldığını öne sürmüş fakat müttefiklerce ciddiye alınmamıştır.⁴⁶⁸

Çalışmalarını Mısır'da yürüten komitenin ne zaman dağıldığı belli değildir. Diplomatik müdahalelerini Mısır'dan gerçekleştiren komite, yüzeysel çalışmalar yürütebilmiştir. Bir avuç Kürt aydınından oluşan komite, yeterince etkin rol oynayamamış ve dışarıdan birtakım demeçler vererek müttefikler nezdinde adını duyurmaktan öte bir şey

⁴⁶⁷ Aytepe, *Kürt İstiklâl Komitesi*, s. 47.

⁴⁶⁸ Aytepe, *Kürt İstiklâl Komitesi*, s.48,49.

yapamamışlardır. Komite 5 Ekim 1927’de *Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Teşkilat-ı İctimaiye* ve *Kürt Millet Fırkası* ile birleşerek *Hoybun Cemiyeti*’ni kurmuş, eski örgütlenmesine son vererek bu oluşum içerisinde mücadelesini sürdürmüştür.⁴⁶⁹

III.2.6. Kürt Tamim – i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (1919)

1919 yılında İstanbul’da kurulan bu derneğin 1918 yılında kurulan *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*’nin kültürel amaçlı yan örgütü olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰ Kurucuları arasında Bedirhanzade Emin Ali Bey, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey, Bedirhanzade Kamil Bey, Erzurum, Hakkari, Van mebusları Bedirhanzade Abdurrahman Bey ve daha birçok Kürt bulunmaktaydı. Derneğin tüzüğü birkaç madde ile şu şekildedir:⁴⁷¹

- 1- Cemiyetin genel merkezi şimdilik İstanbul’da olup, vilayetlerde, livalarda ve kazalarda birer kulüp, nahiye ve köylerde de birer şube bulunacaktır.
- 2- Sanayi ve ticari her türlü fabrika ve ticarethaneler kurmak, cemiyetin maliyesinin güçlenmesi durumunda zorunludur.
- 3- Kürdistan’ın aşırı gereksinimi nedeniyle her yıl iki öğrencinin tarım öğrenimi yapmaya gönderilmesi ve bunun için gerekli masrafin Cemiyet’in sandığından karşılanması.

Cemiyetin programı ise *Jin Dergisi*’nde yayınlanmıştır. Buna göre program şu şekildedir:⁴⁷²

- 1- Haftalık bir ilmi dergi yayınlanacak,
- 2- Bütün Kürt lehçelerini içeren bir Kürtçe sözlük hazırlanacak ve yayınlanacak,
- 3- Kürt diliyle eğitim yapılabilmesi için gerekli olan kitaplar neşredilecek,
- 4- Cemiyet için matbaa tesis edilecek,

⁴⁶⁹ Aytepe, *Kürt İstiklâl Komitesi*, s. 49.

⁴⁷⁰ Alakom, s. 21.

⁴⁷¹ Aydın, s.130,132.

⁴⁷² Aydın, s.131.

- 5- İstanbul'da sefil ve sergerdan dolaşan Kürt çocuklarından mümkün olduğu kadarıyla çeşitli esnafın yanına çırak olarak verilerek bunların takibinin yapılması.

Görüldüğü gibi Kürtçülüğü sabit olan bu cemiyet ayrı bir Kürt ırkı, Kürt dili, Kürt tarihi yaratma faaliyetlerine girişmiş ancak Ahmedi Hani'nin en ünlü yapıtı Mem u Zin adlı destanını ilk kez kitap olarak İstanbul'da yayımlamaktan ötesine geçememiştir. Müküslü Hamza'nın önsözüyle yayımlanan bu şaheserin ilk kez Kürt okuyucunun eline kitap olarak geçmesi, o yıllarda Kürtler arasında büyük bir kültürel olay olarak kabul edilmektedir.⁴⁷³

III.2.7. Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti (1920)

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ikiye bölünmesinden sonra dernek üyelerinden bir kesim tarafından kurulan *Kürt Teşkilat –ı İctimaiyye Cemiyeti*'nin⁴⁷⁴ kurucularının önemli bir kısmını Bedirhan ailesi ve Baban ailesi oluşturmaktaydı. Bu cemiyetin başkanlığına da Emin Ali Bedirhan getirilmiştir.⁴⁷⁵

Kürdistan'ın bağımsızlığından yana olan *Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti* mensupları, kendilerince ilk kez Kürt ulusal bayrağının renk ve biçimini tespit ederek ilan etmişlerdir. Buna göre; yukarıda kırmızı, ortada beyaz ve üzerinde güneş, altta yeşil renkli bayrak Kürtlerin bayrağı olacaktır.

Mayıs 1920'de kurulan *Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti*'ne kısa bir süre sonra *Kürt Milli Fırkası* ile *Hevi Kürt Talebe Cemiyeti* mensupları da katılmışlardır. *Kürt Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti*'ne olan bu katılımların artmasıyla birlikte, *Jin Dergisi* kadroları da bu cemiyet ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Birlikte hareket etme kararının ardından bu dergi, günlük gazete halini alarak, bu cemiyetin yayın organı şeklinde çıkmaya başlamıştır.⁴⁷⁶

Teşkilat –ı İctimaiyye Cemiyeti, varlık koşulları, siyasi mantığı ve içinde barındırdığı bağımsızlık yanlısı Kürtçü kadrolardan dolayı Osmanlı Hükümeti'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Ankara Hükümeti'nin şiddetli tepkisiyle sınırlandırılacaktır. Cemiyet bu

⁴⁷³ Alakom, s. 21.

⁴⁷⁴ Alakom, s. 20.

⁴⁷⁵ Ertürk, s.177.

⁴⁷⁶ Ertürk, s. 178.

şartlarda İstanbul'da amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Güneydoğu Anadolu'ya yönelmiştir. Ancak burada da Müdafâ-i Hukuk ve Milli Mücadele hareketi karşısında tutunamamıştır. Cemiyetin üyelerinin 1921 yılındaki Güneydoğu Anadolu'ya geçme ve burada faaliyetlerini sürdürme girişimi Ankara Hükümeti'nin sert tepkisiyle başarısızlığa uğramıştır. Neticede *Teşkilat-ı İctimaiyye Cemiyeti* de *Kürt Teali Cemiyeti*'nin kaderini paylaşacak ve Türk Milli Mücadelesi karşısında tutunamayarak ortadan kalkacaktır.⁴⁷⁷

III.2. 8. Bedirhanî Aile Cemiyeti (1920)

Bilindiği gibi Bedirhanîler İstanbul'da en büyük Kürt ailelerinden birisini oluşturmaktaydılar. Bir yandan aile içi sorunlarını tartışmak, diğer yandan İstanbul'daki Kürtlerin bazı sorunlarını çözmek için 1920 yılında kurulan bu dernek, varlığını 1922'lere kadar sürdürmüştür. Toplantılarına kadınların da aktif olarak katıldığı bu derneğin diğer Kürt derneklerinde olduğu gibi yazılı bir tüzüğe sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Ama derneğin toplantılarında tartışılan konular ve toplantılara kimlerin katıldığını gösteren toplantı tutanakları günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁷⁸

İstanbul'daki Kürt örgütlerine önderlik eden kadroların büyük bir kesimi, özellikle Cumhuriyet'in 1923 yılında ilan edilmesiyle birlikte yurt dışına çıkmıştır. Geride kalanlardan bazıları 1925 yılında patlak veren Şeyh Said Ayaklanması'na önderlik etmişlerdir. İstanbul'da kurulan pek çok Kürt örgütü ve bunların önemli kadroları 1927 yılında Lübnan'da kurulan *Hoybun Cemiyeti* adlı örgüte katılmışlardır.⁴⁷⁹

III. 2.9. Hoybun Cemiyeti (1927)

Hoybun kelimesi; Ermenice Ermeni yurdu, Kürtçe ise benlik anlamına gelmektedir. O dönemde Kürtçe'de bağımsızlık anlamına gelen bir sözcük olmadığından benlik sözcüğü bağımsızlık anlamında kullanılmıştır. Bu bakımdan Kürtçü ve Taşnak işbirliğiyle kurulan yeni örgüte her iki tarafı hoşnut edecek olan Hoybun adı verilmiştir. Örgüt, Lübnan'ın Biamedun Merkezi'nde kurulmuştur.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Aydın, s. 128–129.

⁴⁷⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, *Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları*, Apec, Stockholm, 1994.

⁴⁷⁹ Alakom, s. 21.

⁴⁸⁰ Bilâl N.Şimşir, *Kürtçülük II 1924–1999*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 141.

Yurt dışındaki Kürt aydınlarından bir kısmı Suriye’de büyük bir toplantı düzenlemiştir. Kürt Milli Genel Kurultayı adı verilen bu toplantıda *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Kürt *Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti*, Kürt Milli (Millet) Fırkası ve Kürt Ulusal Birliği adlı örgütlerin katılmasıyla 5 Ekim 1927’de *Hoybun* adı verilen yeni bir cemiyetin temelleri atılmıştır. Toplantıya Bedirhanilerden üç kardeş; Kamuran, Celadet Ali ve Süreyya katılmıştır. Komitenin faaliyet merkezi Halep’te kurulmuş, siyasi merkezi Süreyya Ali’nin idaresinde Paris’te tesis edilmiştir. Ancak Paris’teki siyasi merkez *Taşnak Partisi*’ydi, Süreyya Ali ise *Hoybun*’un bir delegesiydi.⁴⁸¹

Hoybun örgütü Irak, İran,ve Suriye’deki Arap halklarına, bu ülkelerin koruyucuları İngiltere ve Fransa’ya karşı dostane tutum takınacak ve Ermeni ulusu ile de dostluk ilişkileri kuracaktı. Bu ihtilaleci Kürt örgütü, bir bildiri yayınlarak, Kürt ulusunun özgür ve bağımsız yaşama isteğini dile getirmiştir.⁴⁸² *Hoybun* Bedirhanoğulları gibi okumuş Kürtçü aydınlarla Taşnak Ermenilerine ortaklaşa kurdurulmuş laik bir örgüttü.⁴⁸³

Hoybun, hareketini yaymak ve Kürt davasını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla propaganda çalışmalarına girişmiştir. Ancak bu çalışmalar sadece Türkiye’ye karşı yürütülmüştür.⁴⁸⁴

1927’den sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelen büyüklü küçüklü 26 ayaklanma olayında *Hoybun* Cemiyeti unsurları etkili olmuştur. İngiliz ve Fransızlarca finanse edilen bu örgüt Türkiye’ye ilave olarak Suriye, Irak ve İran’da da İngiliz ve Fransız menfaatlerine hizmet etmiştir.⁴⁸⁵

Hoybun örgütünün 31 maddeden oluşan bir tüzüğü bulunmaktadır. Tüzük; amaç, giriş koşulları, teşkilat, teşkilat-ı askeriye ve çeteler, propaganda, inzibat ve mücazat, merkez-i umumi, kongre ve çeşitli maddeler bölümlerine ayrılmıştır.⁴⁸⁶ *Hoybun* ilk olarak, yirmi üç sayfalık bir kitapçık yayımlamıştır. 1930’da Celadet Bedirhan Şam’da, *Hawar (İmdat)* ve *Ronahi (Aydınlık)* dergilerini yayımlamıştır. Ayrıca El-Kaziyeyi

⁴⁸¹ Oğuz Aytepe, “Hoybun Cemiyeti’nin Amerika Faaliyetleri”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 30, Sayı 176, Ağustos 1998, s.56.

⁴⁸² Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Um:Ag Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.24.

⁴⁸³ Şimşir, *Kürtçülük II*, s. 147.

⁴⁸⁴ Aytepe, *Hoybun Cemiyeti ‘nin...*, s. 56.

⁴⁸⁵ Hüseyin Koca, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi ve Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler 1927–1947)”, *Türkler*, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.364.

⁴⁸⁶ Şimşir, *Kürtçülük II*, s. 144.

Kürdiye, Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal'e Açık Mektup, Refik Hilmi, Kürt Tarihi'ni yayımladı.

Örgüt Chicago Illinois, Gary Indiana ve Whiting'de şubeler kurmuştur. Warchaster'da faaliyette bulunan Süreyya Bey orada pek rağbet görmemiş, ancak oradaki şubeye dört yüz elliden fazla Ermeni üye olmuş ve para yardımı yapmışlardır. Süreyya Bey Amerika'daki çalışmalarını Ermenilerin yoğun yardımıyla sürdürmüştür. Cemiyet Michigan Eyaleti'ne yıllık verginin ödenmemiş olması ve mahalli mevzuat gereğince 10 Ağustos 1936 tarihinde kapatılmıştır.⁴⁸⁷

III.3. BEDİRHAN AŞİRETİNİN KÜRT KÜLTÜR VE EDEBİYATINA KATKILARI

Bedirhan Bey'in çocukları ve torunları Avrupa'nın değişik şehirleri ve İstanbul'da çok iyi bir eğitim görmüşlerdir. Aile XX. yüzyılda Kürt siyasi ve edebi hayatında önemli roller oynamıştır.⁴⁸⁸ Bedirhan ailesinin Kürt kültür yaşamında özel ve özgün bir yeri vardır. Modern Kürt kültürü ve edebiyatı denince, akla ilk gelen Bedirhanî'lerdir. Kürtler onların bu yanını saygı ile anmaktadırlar.

Bedirhanî'lerden, yazılı Kürt kültürü üzerindeki çalışmalarıyla ünlenenler; Celadet, Kâmuran, Süreyya ve Abdurrahman Bey'lerdir. Emin Ali, Abdürrezzak, Kâmil ve Halil Rami Bey'ler daha çok politik ve yönetici konumlarıyla dikkat çekmişlerdir. Aile Kürt ulusal mücadelesinin ön saflarında yer almıştır.⁴⁸⁹ İlk Kürt gazetesi olan Kürdistan Gazetesi de bu ailenin üyeleri tarafından çıkarılmıştır.

1898 yılında Kahire'de yayın hayatına başlayan ilk Kürt gazetesi Kürdistan, daha ilk sayısından itibaren II. Abdülhamid döneminde yurda sokulması yasak yayınlar listesinde yer almıştır. Başlangıçta 15 günlük olarak düşünülen, ancak karşılaşılan baskılar yüzünden 1898–1902 yılları arasında ancak 31 sayısı yayımlanabilen Kürdistan Gazetesinin yayın çizgisi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti politikaları paralelinde idi.⁴⁹⁰ Ancak Bedirhanîler burada ulusal soruna ayrılıkçı bir tarzda değil, Osmanlı

⁴⁸⁷ Aytepe, *Hoybun Cemiyeti'nin...*, s. 57,58.

⁴⁸⁸ Altan Tan, *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 93.

⁴⁸⁹ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla...*, s.217.

⁴⁹⁰ Abdullah Kıran, "Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 37, Sayı: 221, Mayıs 2002, s. 4.

merkez politikaları içinde yer alan muhalif kanatlarla işbirliği yaparak çözüm arıyorlardı. Hatta gazeteyi 6. Sayısından itibaren Cenevre’de yayınlanmaya başlayan Abdurrahman Bedirhan aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin Avrupa’daki çalışmalarında yer alan bir parti üyesiydi. Kürt sorununa daha fazla öncelik tanıyan Bedirhanîlerin İttihat ve Terakki içinde yer almaları normal karşılandığı gibi, Osmanlı muhalefetine temel gücünü oluşturan ve iktidar olan bu partinin kurucuları sıfatıyla Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti Kürdistan gazetesinde yazılar yazabilmekteydiler. Bu karşılıklı dayanışma Kürt sorununu Osmanlı siyasi çerçevesi içinde çözme anlayışının sonucuydu.⁴⁹¹

İlk 5 sayısı Kahire’de Mikdad Midhat Bedirhan tarafından çıkarılan gazete, yayın hayatı boyunca birkaç kez sürgüne tâbi kalarak Kahire, Cenevre, Londra ve Folkstone gibi merkezlerden yayına devam etmiştir. Gazetenin kurucusu ve sahibi Mikdad Midhat Bedirhan, Abdulhamid rejiminin, gazetenin Mısır’da yayınını sürdürmesini engellemesi üzerine İstanbul’a döner ve böylece gazetenin yönetimi 6. sayıdan itibaren kardeşi Abdurrahman Bedirhan’a geçer. Abdurrahman Bedirhan, gazetenin merkezinin Mısır’ın başkenti Kahire’den İsviçre’nin Cenevre kentine naklederek yayın hayatını buradan sürdürmeye devam etmiştir. 20. sayıdan itibaren gazete tekrar yer değiştirerek Cenevre’den Mısır’a dönmüştür. Gazetenin 20, 21, 22, 23. sayıları Mısır’da basıldıktan sonra, gazete bir kez daha yer değiştirerek bu kez İngiltere’nin başkenti Londra’ya taşınmıştır. Londra’da ancak 25. sayısı çıkarılan Kürdistan, bir müddet sonra İngiltere’nin güneyindeki Folkstone kentine taşınmıştır. 29. sayıya kadar Folkstone’da çıkarılan gazete, burada tutunamayarak tekrar Cenevre’ye dönmüş ve son iki sayısı olan 30 ve 31. sayıları burada yayımlanmıştır. Mikdad Midhat Bedirhan’dan sonra gazetenin yönetimini üstlenmiş olan Abdurrahman Bedirhan, Osmanlı *İttihat ve Terakki Cemiyeti*’nin aktif bir üyesidir. Abdurrahman Bedirhan, 1 Aralık 1897’de Cenevre’de *Osmanlı* dergisini yayımlamaya başlayan İttihat ve Terakki’nin önde gelen iki kurucusu Dr.İshak Sükûti ve Dr. Abdullah Cevdet ile sıkı bir ilişki içindeydi. Abdurrahman Bedirhan’ın gazetecilik faaliyetleri ve siyasal çalışmalarından oldukça rahatsızlık duyan Osmanlı yönetimi, Sultan’a karşı düzenlenecek bir komplo girişiminde kendisinin de yer aldığı düşüncesiyle İsviçre makamları nezdinde bir girişimde bulunur ve Abdurrahman Bedirhan’ın da aralarında yer aldığı İttihat ve Terakki’nin Cenevre

⁴⁹¹ Yıldız, s. 39.

merkezi üyelerinden birkaç kişi İsviçre’de tutuklanır. 6 Ekim 1899’da İsviçre makamları tarafından sorguya alınan Abdurrahman Bedirhan suçsuz bulunmuş ve Osmanlı hükümetinin İsviçre’den sınırdışı edilmesine ilişkin istemi reddedilmiştir.⁴⁹²

Osmanlı yönetimi Abdurrahman Bedirhan’ı siyasal çalışmalarından alıkoymak ve yurda dönüşünü sağlayıp cezalandırmak amacıyla içerde de aile bireylerine baskı uygulamış, Abdurrahman Bedirhan’ın kardeşi Emin Ali Bey, takip edilip ölümle tehdit edilirken, diğer bir kardeşi Ali Bey dört gün komutanlık dairesinde tutuklu kalmıştır. Bu gelişmeler üzerine Abdurrahman Bedirhan, gazetenin 6. Sayısında, “*Şevketlu Azametlu Sultan İkinci Abdulhamid Hazretlerine Kulca Dilekçemdir*” adlı makalede gazetenin yayın yaşamını sürdürmeye yönelik kararlığını dile getirdikten sonra padişaha şöyle seslenmektedir : “..... kanunun yürürlükte olmadığı, adaletin ortadan kaybolduğu ve zulmün egemenlik kurduğu ülkelerinize geri dönmeyeceğim.” Osmanlı yönetiminin İstanbul’daki Bedirhanîler üzerindeki baskısı gittikçe artınca, ailenin bazı bireyleri İstanbul’u terk etmeye kalkacak ve tutuklanacaklardır.

Abdurrahman Bedirhan, gazetenin 7. sayısında, “Sultan İkinci Abdulhamid Han Hazretlerine Dilekçemdir” başlıklı makalede bu tutuklamaları kınayarak şöyle yazmaktadır: “*Padişahım, siz padişahlarının zatını daima kandırıp yanıltmaya çalışmak isteyen Ebülhüda gibi bir zalimin zulüm ve sapkınlığının oyuncağı olmaktan ve bu duruma tahammül edememekten dolayı İstanbul’u terk edip eski barınakları ve asıl vatanları olan Kürdistan’a girmek isteyen beş kardeşimi katiller gibi toplayıp Taşkışla’da hapsettiğiniz ve işkence altında bulundurduğunuz konusunu, yabancı basın ve siyasal çevreler gibi güvenilir kaynaklardan öğrendim. Kardeşlerimin bu şekilde işkence altında bulundurulmaları, eğer beni İstanbul’a getirmek ve düşüncelerimden, kararlılığımdan vazgeçirmek amacına yönelik ise, Tanrı’ya and içerim ki bu önlem, kararlılığımu ve direncimi güçlendirmekten başka bir şeye hizmet etmez.” “Aslana darbeler indikçe, pençesi şiddetlenir”.*⁴⁹³

İttihat ve Terakki’nin yayın organı niteliğindeki *Osmanlı* dergisinin 1 Mayıs 1899’da yayımlanan 35. sayısında, Kürdistan Gazetesi başlıklı bir makalede, Kürdistan gazetesi üzerindeki baskılar dile getirilmiştir. Abdurrahman Bedirhan’ın İttihat ve Terakki’nin

⁴⁹² Kıran, s. 4.

⁴⁹³ Kıran, s. 4-5.

Cenevre merkezinde aktif bir rol üstlenmiş olduğuna şüphe yoktur, ancak Kürdistan gazetesinin ne derece cemiyet'in kontrolünde olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kürdistan gazetesinin yayımlanmış 31 sayısından elimize ulaşmayan 3 sayısı bulunmaktadır. Bu sayılar 10., 12. ve 19. Sayılardır.⁴⁹⁴

Kürdistan gazetesi Suriye'de, özellikle de Şam'da büyük bir ilgi görmüştür. O dönemde şehirdeki Kürt nüfusunun çoğunluğunu, ülkenin değişik yerlerinden gelen kalifiye elemanlar oluşturmaktaydı. Gazetenin üçüncü sayısında yayımlanan bir yazıda yazarın ifadeleri şu şekildedir: *Bizim emrimizle dağıtılan gazete Şam'a ulaştı, bir tanesini satın aldım. Kürtleri topladım ve gazeteyi okudum. Memnun oldular. Yazılanların tümünü de çok iyi anladılar. Yürekten etkilenmiş olacaklar ki, hamallığı bırakıp yeni meslekler edinmeye karar verdiler... Birbirlerine yardım etmeye, çocuklarını eğitime vermeye ve onlara sanat öğretmeye söz verdiler.*⁴⁹⁵

Bedirhan ailesinin bundan başka Kürt diline ve edebiyatına katkıları bir hayli fazladır. Bedirhan Bey'in oğlu Kamuran Ali Bedirhan Beyrut'ta *Roja Nu* dergisini yayınlamıştır. Kürt Araştırmacılar Derneği'ni kurmuş ve Doğu Dilleri Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olmuştur. İlk Latince– Kürtçe alfabesini hazırlamıştır. Tevrat ve İncil'i Kürtçeye çevirmiştir. *Kolay Kürtçe, Kulilken Ezeb, Elfabeya min, Edirne Sükutunun İç Yüzü, Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer* başlıca eserleridir. Yine Bedirhan Bey'in torunu Celadet Bey Latin alfabesinden uyarlamalı ilk Kürt alfabesini yazmıştır. 1932 yılında Şam'da *Hawar* dergisini yayınlamıştır. Derginin amacı Kürt kültür, edebiyat, tarih ve coğrafyasının araştırılarak yayınlanması olmuştur. Yine 1942 – 1945 yılları arasında *Ronahi* dergisini yayınlayan Celadet Bedirhan ilk kez Kürt basınında resim ve fotoğraf kullanmıştır. Kürt kültür ve edebiyatına önemli katkıları bulunan Celadet Bedirhan'ın başlıca eserleri; *Günlük Notlar, Kürt Sorunu Üzerine, Were Dotmam* (şiir), *Zılamek u Zımanek, Bingehın Gramerin Kurmanci*'dir.⁴⁹⁶ Abdurrezak Bedirhan Kürtçe okul açmıştır. Kamil Bedirhan Bey Tiflis'te Kürt Dili ve Kültürü üzerinde çalışmıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Kıran, s. 5.

⁴⁹⁵ Celile Celil, *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu– Yirminci Yüzyıl Başı Kürt Aydınlanması*, (Çev.: Arif Karabağ), Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 27.

⁴⁹⁶ Yardımcı, s. 476–477.

⁴⁹⁷ Kutlay, s.217–222.

Ayrıca Kamuran Bedirhan Kürt dilini öğretmek ve yaymak amacıyla *Kolay Kürtçe* adlı eseri vücuda getirmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Eser için bkz. Kamuran Bedir Xan, *Kolay Kürtçe (Kurmancî)*, (Çev.: Yakup Karademir), Ceren Matbaacılık, İstanbul 2000.

SONUÇ

1789 yılında başlayan Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçi düşünce ve hareketlerin ortaya çıkmasına ve özellikle XIX. yüzyılda bazı gayrimüslim unsurların bağımsızlıklarını elde etmelerine neden olmuştur. Ancak Fransız İhtilali Osmanlı Devleti içinde yaşayan Kürtlerde benzer etkiyi göstermemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan ve çalışmamızın konularından biri olan Bedirhan Bey isyanı bunun en önemli göstergelerinden biridir. Çalışmamızın içeriğinde de ortaya konulduğu üzere isyan, idari ve ekonomik nedenlerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu durum günümüzdeki ayrılıkçı bazı unsurların bu düşüncelerine tarihi temeller arama gayretlerini de boşa çıkarmaktadır. Tanzimat ile başlayan merkezileşme sisteminden hoşnut olmayan bazı Kürt beyleri eski yarı – özerk statülerini korumaya ve sürdürmeye çalışmışlardır. Bunu başaramayınca da isyan hareketlerine girişmişlerdir. Bu Kürt beyleri içerisinde daha çok ön plana çıkan Cizre – Bohtan emiri Bedirhan Bey olmuştur.

Bedirhan Bey'i çağdaşlarından farklı kılan onun cesur, pervasız ve hırslı bir yönetici olarak Osmanlı reformcuları arasından sıyrılmasıdır. Genç yaşta aşiretin başına geçmesine rağmen bulunduğu bölgede kendi topraklarındaki gücünü sağlamlaştırmış, öteki Kürt beylerini de ya ortadan kaldırarak ya da ittifaklar kurarak bir şekilde sindirme yoluna gitmiştir. Osmanlı otoritesini karşısına almamak için dikkatli davranmış ancak bu esnada da yöre halkının dini hassasiyetinden istifade ederek şeyhler ve din adamlarıyla arasını iyi tutarak bu yönde yükselmeyi başarmıştır. Fakat Nasturilere karşı olan tutumunda dinin hassasiyetini göz ardı etmesi Bedirhan Bey için sonun başlangıcı olmuştur. Bölgeye gelen misyonerlerin de etkisi ve vergi konusunda yaşanan sıkıntılar Bedirhan Bey'in Nasturilere saldırmasına neden olmuş, ancak bu saldırı bir katliama dönüşmüştür. Bedirhan Bey bu katliam sonucunda yalnızca Osmanlı Devleti'ni değil aynı zamanda Hristiyan Avrupa'yı da karşısında bulmuştur. Zaten Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yetkisini kendinde gören Avrupa devletleri

tamamen Osmanlı'ya karşı cephe almış ve dolayısıyla Bedirhan Bey daha önce gördüğü devlet desteğinden de mahrum kalmıştır. Binlerce insanın katledilmesi, olayların bu denli büyümesi ve uluslar arası arenada yer bulması Bedirhan Bey'in sonunu hazırlamıştır. Verdiği tüm uğraşlara rağmen Hristiyan Avrupa ve Osmanlı karşısında yenilgiye düşmüştür. Ele geçirilip sürgüne gönderilmesi aynı zamanda yeni bir safhanın başlangıcı anlamına gelmekteydi. Sürgüne gönderildikten sonra bulundukları bölgelerde etkileri günümüze dek süren siyasi, sosyal, kültürel ve dini sorunlar yaşanmıştır. Bedirhan Bey daha sürgüne gönderilmeden evvel Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikasına karşı sergilemiş olduğu başkaldırıdan dolayı pişmanlık duyduğunu dile getirmiştir. Ancak sürgün hayatı boyunca hep eski nüfuz bölgesine dönme planları yapmış ve devlete bu konuda teklif sunmaktan da geri durmamıştır. Ölümünden kısa bir süre önce oğullarını çeşitli derecelerden devlet kadrolarında istihdam etme yoluna giderek bir bakıma devlet içindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Oğulları da bu fırsatları değerlendirerek Cizre – Bohtan yöresinde nüfuzlarını tekrardan kurmak yolunda çaba göstermişlerse de Osmanlı yönetimi karşısında her daim mağlup olmuşlardır. Devlet, bölge Kürtlerine geçici olarak birtakım makam ve yöneticilikler vermişse de gerekli yardımlar sağlanıp bölge kontrol altına alındıktan sonra verilen yöneticilik kadroları tek tek ellerinden alınmıştır. Osmanlı Devleti böylelikle hem bölgedeki otoritesini güçlü bir zeminle sağlamlaştırmış hem de Kürt beyleri arasındaki ittifakı güven yitimiyle başarılı bir şekilde bozmuştur. Bulundukları bölgelerde tutunamayacaklarına kesin olarak kanaat getiren Kürt beyleri çareyi bu kez de siyasi örgüt ve dernek kurmakta görmüşler ve bu yönde çalışmalara başlamışlardır. 1900'lü yılların başından itibaren yurtdışı destekli olarak faaliyet veren bu örgütler başlarda kültürel amaçlı olarak kurulduklarını iddia etmişlerdir. Ancak belli bir süre sonra tüzüklerinde ekonomik ve sosyal hayata dair herhangi bir ibare bulunmayan ve devlet açısından baş ağrıtabilecek bir tehlike olarak görülen bu siyasi örgütler hükümet tarafından kapatılarak varlıklarına son verilmiştir. Bazıları da devletin müdahalesine dahi gerek kalmadan; amacına ulaşamama, ekonomik sıkıntılar ve liderler arasındaki çekememezlik gibi sebeplerle kendi kendini fesh etmiştir. Kurulan bu siyasi örgütler isteklerini çeşitli dergiler ve gazeteler kanalıyla yaparak dolaylı yollardan Kürt kültürüne katkıda bulunmuşlardır. Bedirhan oğulları her ne kadar devleti uğraştırmış olsa da Kürt Kültür ve Edebiyatına yaptıkları katkılar yadsınamaz. Gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı yayın organları vasıtasıyla gazete, dergi,

kitap konusunda zengin eserler vermişlerdir. Kürt Dilini öğretmek ve yaymak adına büyük bir çaba içerisine girmişlerdir.

KAYNAKÇA

İ.BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV KAYNAKLARI

Fon Kodu: A.AMD, Dosya No:2 / Gömlek No:32, Tarih: 3/Za/1263.

İ.MSM, 48/1225, 13/M/1258.

İ.MSM, 50/1281, 16/Ş/1263.

MKT. MHM, 2/71, 4/N/1263.

İ.MVL, 39/729, 9/RA/1258.

C.DH, 287/14313, (1-10)/ CA/1257.

İ.MSM, 48/1225, 13/M/1258.

İ.MSM, 48/1225, 7/CA/1258.

İ.MSM, 48/1225, 21/ZA/1257.

İ.MSM, 48/1225, 15/S/1258.

İ.MVL, 39/729, 11/RA/1258.

İ.MVL, 39/729, 27/RA/1258.

İ.MSM, 48/1225, 19/Z/1257.

İ.MVL, 44/825, 3/N/1258.

İ.MVL, 44/825, 11/N/1258.

İ.MVL, 44/825, Tarihsiz.

İ.MSM, 48/1227, 30/Z/1258.

İ.MSM, 48/1227, Tarihsiz.

İ.MSM, 48/1228, 14/Ş/1259.

İ.MSM, 48/1229, 15/N/1259.

İ.MSM, 48/1228, 9/RA/1259.

İ.MSM, 48/1229, Tarihsiz.

İ.MSM, 49/1238, 29/N/1262.

İ.MSM, 49/1235, 28/N/1262.

İ.MSM, 49/1238, 26/L/1262.

İ.MSM, 49/1238, 3/Teşrin-i Sanî/1846.

İ.MSM, 49/1238, 17/ZA/1262.

İ.MSM, 50/1258, Tarihsiz.

MKT. MHM, 2/71, 4/N/1263.

İ.MSM, 51/1293, 9/ZA/1263.

İ.MSM, 51/1304, 13/ZA/1263.

A.AMD, 2/32, 3/ZA/1263.

İ.MSM, 51/1322, 7/M/1264.

İ.DH, 201/11497, 19/L/1265.

A.DVN. MHM, 23/65, (21–30)/M/1274.

A.MKT. MHM, 117/15, 26/M/1274.

İ.DH, 409/27108, 17/Z/1274.

A.MKT.MHM, 137/47, 1/M/1275.

II. TETKİK ESERLER

ALBAYRAK, Kadir, Keldanîler ve Nasturiler, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

ATATÜRK, M. Kemal, Nutuk 1919 – 1927 C. II., Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

AYDAR, Mehmet, Huzursuz Topraklar, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

AYDIN, Ayhan, Doğu İsyanları, Togan Yayıncılık, İstanbul 2012.

- BAYRAK, Mehmet, Açık – Gizli / Resmi Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri, Özge Yayınları, Ankara 1994.
- BEDİRİKAN, Kamuran, Kolay Kürtçe (Kurmancî), Çev.: Yakup Karademir, Ceren Matbaacılık, İstanbul 2000.
- BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu – Batı Yayınları, İstanbul 1979.
- BRUİNESSEN, Martin Van, Ağa, Şeyh, Devlet, Çev.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- BRUİNESSEN, Martin Van, Kürdistan Üzerine Yazılar, Çev.: Nevzat Kırac, Bülent Peker vd., İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- BURKAY, Kemal, Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya – Tarih – Edebiyat, Cilt I, Deng Yayınları, İstanbul 1992.
- CELİL, Celile, Bedirhan Bey Ayaklanması, Dar Üçgende Üç İsyan, Faik Bulut, Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- CELİL, Celile, Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu – Yirminci Yüzyıl Başı Kürt Aydınlanması, Çev.: Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.
- CELİL, Celile, vd. Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, Çev.: M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998.
- ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, T.T.K. Yayınları, Ankara 1997.
- ÇAY, AbdulHalûk, Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- ÇETİN, Mahmut, Kart – Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey’in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası, Marifet Yayınları, İstanbul 2002.
- DALYAN, M. Gökhan, 19.Yüzyıl’da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Sosyal İlişkiler), (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2009.

DEMİRÖREN, M. Kemal, Yeni Dünya Düzeni ve Kürdistan Hayali, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2008.

DOĞAN, Cabir, Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869), (Basılmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2010.

DOWALL, David Mc., Kürtler (Uluslar arası Azınlık Hakları Grubu Raporu), Çev.: Zeri İnanç, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.

—————, Modern Kürt Tarihi, Çev.: Neşenur Domaniç, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004.

ERGİN, Osman Nuri, İstanbul Şehreminileri, Der.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Yayınları, İstanbul 1996.

ERTÜRK, Yaşar, Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918 – 1923), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

ESEN, Ahmet Şükrü, Anadolu Destanları, Yay. Haz.: Pertev Naili Boratav, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

FOGGO, Hacer Yıldırım, Kırmızı Püskül, 1843 – 1846 Nasturi Katliamı, Chivi Yayınları, İstanbul 2002.

GENCER, Fatih, Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı, **(Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2010.

GÖKALP, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

GÜNEY, Enis, Cumhuriyet Tarihinde Kürtler, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.

HAKAN, Sinan, Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud, Peri Yayınları, İstanbul 2002.

—————, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, Doz Yayınları, İstanbul 2007.

- HALFİN, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, Komal Yayınları, İstanbul 1992.
- HALLI, Reşat, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- HEPER, Metin, Devlet ve Kürtler, Çev.: Kadriye Göksel, Doğan Yayınları, İstanbul 2008.
- IZADY, Mehrdad R., Kürtler, Çev.: Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- JWAİDEH, Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi, Çev.: İsmail Çek – Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- KALMAN, M., Batı – Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid, Zel Yayıncılık İstanbul 1994.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, T.T.K. Yayınları, Cilt V. Ankara 1995.
- KARDAM, Ahmet, Cizre – Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları, Dipnot Yayınları, Ankara 2011.
- , Cizre – Bohtan Beyi Bedirhan Sürgün Yılları, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.
- KARLSSON, Ingmar, Bir Diplomatin Gözüyle Kürt Sorunu, Çev.: Turhan Kayaoglu, Homer Kitabevi, İstanbul 2008.
- KIESER, Hans Lukas, Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839 – 1938, Çev.: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KIZILKAYA, Muhsin, Gölgeleler Çabuk Ölü, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- KUTLAY, Naci, 21. Yüzyıla Giderken Kürtler, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002.
- KUTSCHERA, Chris, Kürt Ulusal Hareketi, Avesta Yayınları, İstanbul 2001.

- KÜÇÜK, Yalçın, Kürtler Üzerine Tezler, Yay. Haz. ve Çev.: Candan Baysan – Abdullah Keskin, Dönem Yayınevi, İstanbul 1990.
- LAYARD, Austen Henry, Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler Ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asurun Töre ve Sanatlarının Araştırılması, Çev.: Zafer Avşar, Avesta Yay., İstanbul 2000.
- LÜTFÎ, 20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek: Emir Bedirhan, Çev.: Ahmet Ramiz, bgst Yayınları, İstanbul 2007.
- MALMİSANİJ, Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneğinin Tutanakları, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.
- MİNORSKİ, V.V., Kürtler, Komal Yayınları, İstanbul 1977.
- MİNORSKY, Viladimir, Kürtler, Çev.: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.
- MİNORSKY, Viladimir– Bois Thomas, Kürt Milliyetçiliği, Çev.: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2008.
- MUMCU, Uğur, Kürt Dosyası, Um: Ag Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- NIKİTİNE, Basil, Kürtler Sosyolojik – Tarihi İnceleme, Türkçesi: E. Karahan, H. Akkuş, N.Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.
- NIKİTİN, Vasili Petrovich, Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme (1885 – 1960), Çev.: Hüseyin Demirhan – Cemal Süreyya, Deng Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZOĞLU, Hakan, Kurdish Notables And The Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, And Shifting Boundaries (Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği), Çev.: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074 – 1990), Cilt II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

- PAŞA, Kadri Cemil, Doza Kurdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Yay.Haz.: Mehmet Bayrak, Öz-GE Yayınları, Ankara 1991.
- SARAY, Mehmet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Sorunları ve Çözüm Yolları, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- SEKBAN, Şükrü Mehmet, Kürt Sorunu, Haz.: Ş. Vedat, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.
- SEVGİN, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, T.K.A.E. Yayınları, Ankara 1982.
- SMİTH, Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni, Çev.: Sonay Bayramoğlu – Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- ŞEREFHAN, Şerefname Kürd Tarihi, Çev.: M. Emin Bozarıslan, Deng Yayınları, İstanbul 2006.
- ŞİMŞİR, Bilal N., Kürtçülük (1787 – 1923), Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.
- , Kürtçülük II. (1924 – 1999), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.
- TAN, Altan, Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- TORİ, Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler, Berfin Yayınları, İstanbul 2000.
- , Tarihte Türk – Kürt İlişkileri, Ed.: Ahmet Önal, Peri Yayınları, İstanbul 2002.
- , Türk Kültür Tarihi, Berfin Yayınları, İstanbul 1999.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Günümüz Türk Toplumunda Doğu – Güneydoğu ve Kabile Aşiret Yapısı, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- , Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

UÇAR, Osman, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları (1840 – 1870), **(Basılmamış Yüksek lisans Tezi)**, Mersin 2010.

YONAN, Gabriele, Asur Soykırımı Unutulan Bir Holocaust, Çev.: Erol Sever, Pencere Yayınları, İstanbul 1999.

YILDIZ, Hasan, XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm, Nujen Yayınları, İstanbul 1996.

YILDIZ, Hatip, Bedirhan Bey Vakası, (1842 – 1848), **(Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi)**, Erzurum 2000.

YILDIZ, Özgür, Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı (Türkiye’de Siyasi ve Sosyal Hayata Etkileri), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

III. MAKALELER – BİLDİRİLER

ALAKOM, Rohat, “1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi” Tarih ve Toplum, Cilt 35, Sayı: 205, Ocak 2001.

AYTEPE, Oğuz, “Hoybun Cemiyeti’nin Amerika Faaliyetleri” Tarih ve Toplum, Cilt 30 Sayı: 176, Ağustos 1998.

———, “Kürt İstiklal Komitesi” Tarih ve Toplum, Cilt 29 Sayı:173, Mayıs 1998.

———, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti” Tarih ve Toplum, Cilt 29 Sayı:174, Haziran 1998.

DOĞAN, Cabir, “Bedirhan Bey İsyanı” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2010/2, Sayı:12.

GÖĞEBAKAN, Göknur, “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hakimiyeti’ne Girişi” Türkler Ansiklopedisi, Cilt IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt IV. Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991.

—————, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk – Etrâk, Kürd – Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme” Belleten Cilt LX, Sayı :227, Ankara 1996.

KIRAN, Abdullah, “Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi” Tarih ve Toplum, Cilt 37 Sayı:221, Mayıs 2002,

KOBAL, Yunus, “Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar” Türkler Ansiklopedisi, Cilt XVI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KOCA, Hüseyin, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi ve Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler 1927 – 1947)”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KUTLAY, Naci, “Bedirhan Ayaklanması’ndan 1920’ye Kürt Milliyetçiliği” Toplumsal Tarih, Sayı: 158, Şubat2007.

ÖZCOŞAR, İbrahim, “Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey” Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyum Bildirimleri, Ed.: Nesim Doru, Mardin Artuklu Üniv. Yay., İstanbul 2012.

SARIÇİÇEK, Ramazan, “Bedirhan Bey Destanı (Legend Of Bedirhan Bey)” Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Uluslar arası Sempozyumu, 6 – 8 Eylül 2012, (Bingöl 2013).

SYKES, Mark, The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire, The Journal Of The Royal Antropological Institute Of Great Britain And Ireland, Vol.38 (Jul. – Dec., 1908).

TAMUR, Esra Danacıoğlu, “19.Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu Asahel Grant ve Nasturi Misyonu” Toplumsal Tarih, Sayı: 226, Ekim 2012.

ÜNAL, Fatih, “II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi” Doğu – Batı dergisi Yıl:11, Sayı : 46, Ağustos – Eylül – Ekim 2008, “II. Meşrutiyet”, Cilt :2, 100. Yıl.

YAZICI, Tahsin, “Hoy” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt XVIII. Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Yezidiler” İslam Ansiklopedisi, Cilt: XIII., MEB Yaynevi, Eskişehir 1997.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler” Türkler Ansiklopedisi, Cilt: X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

YINANÇ, Mükrimin Halil, “Aşiret” İslam Ansiklopedisi, Cilt: I, MEB Yaynevi, İstanbul 1965.

IV. İNTERNET SİTELERİ

https://sablon.sdu.edu.tr/dergi/sosbilder/dosyalar/22/22_01.pdf

<https://sbedergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/343/files/cabir-dogan-27022013.pdf>

https://tr.wikipedia.org/wiki/şırnak_%28il%29

<https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome->

<instant&ion=1&espv=2&ie=UTF->

<8#q=tarih%20%C3%A7evirme%20k%C4%B1lavuzu/193.255.138.2/takvim.asp>

<https://www.kurdistantime.com/?p=83>

<http://www.kovarabir.com/muhammed-munisbir-yasam-bir-isyan-bir-surgun-botan-beyi-bedirhanin-hayati/>

DİZİN

- Abbasi, 78
 Abdulkuddus, 30, 34
 Abdullah Cevdet, 13, 106, 109, 113, 118
 Abdullah Han, 23
 Abdurrahman Bedirhan, 118
Abdûlsamed Bey, 28
Abdürrezzak Bey, 28
 Acara, 29
 Adil Bey, 102
 ağa, 3
 ağalık, 3
Ahlat, 28
 Ali Galip, 101, 102, 103
Ali Ramo, 28
Amediye, 27, 51
Amediyeli İsmail Bey, 28, 51
 Amerika, 11, 57, 70, 116, 117, 132
 Amerikalı, 11, 48, 58, 59, 60, 61, 62, 67
 Anadolu, 1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 23, 37, 39, 42, 60, 72, 75, 79, 81, 82, 84, 87, 100, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 127, 128, 132, 133
 anarşi, 10, 34
 Anglikan, 62
 Ankara, 1, 3, 5, 9, 10, 12, 14, 17, 42, 49, 56, 86, 99, 102, 114, 115, 116, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134
 Ankosi, 20
 Arap, 2, 28, 45, 116
 Arif Paşa, 112
 Arnavutluk, 37
 Asakir- i Mansure-i Muhammediye, 39
 asi, 6, 9, 21, 36, 38, 48, 63, 86
 aşiret, 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 21, 22, 23, 28, 31, 32, 33, 38, 40, 44, 45, 56, 58, 60, 62, 69, 74, 80, 89, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 109
 Aşiret Mektepleri, 100
 Azizî, 18
 Azm-i Kavî Cemiyeti, 103
 Baban, 23, 27, 28, 38, 114
 Babıali, 10, 50, 51, 67, 68, 69
 Bağdat, 8, 52, 53, 77, 97
 Batı, 4, 10, 13, 42, 45, 127, 129, 133
 Bayburt, 100
 Baz, 55, 67
 Bedirhan, iv, vi, vii, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 127, 128, 129, 130, 132, 133
 Bedirhan Bey, 9, 18, 23, 26, 31, 48, 69, 72, 80, 84, 97, 112, 120, 122, 133
 Bedirhanogulları, 14, 98, 104, 116
Behdinan, 27, 28
 Bektaşî, 39
Bervari, 26
Berwari, 28
 Biamedun, 115
 Bilal N. Şimşir, 10, 20
 Bindesbido, 66
 Bitlis, 8, 11, 18, 26, 27, 76, 83, 85, 97, 101, 105, 108, 109
 Bohtan, 8, 9, 10, 17, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 34, 38, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 122, 128, 129
 boy, 1
 Cantenbury Kilisesi, 62
 Celadet, 99, 110, 116, 117, 120
 cemaat., 1, 68
 Cenevre, 14, 118, 120
 charte, 42
 Cilo, 67
 Cizre, vi, 8, 9, 16, 17, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 41, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 61, 63, 68, 73, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 122, 128, 129, 133
 Çal, 70

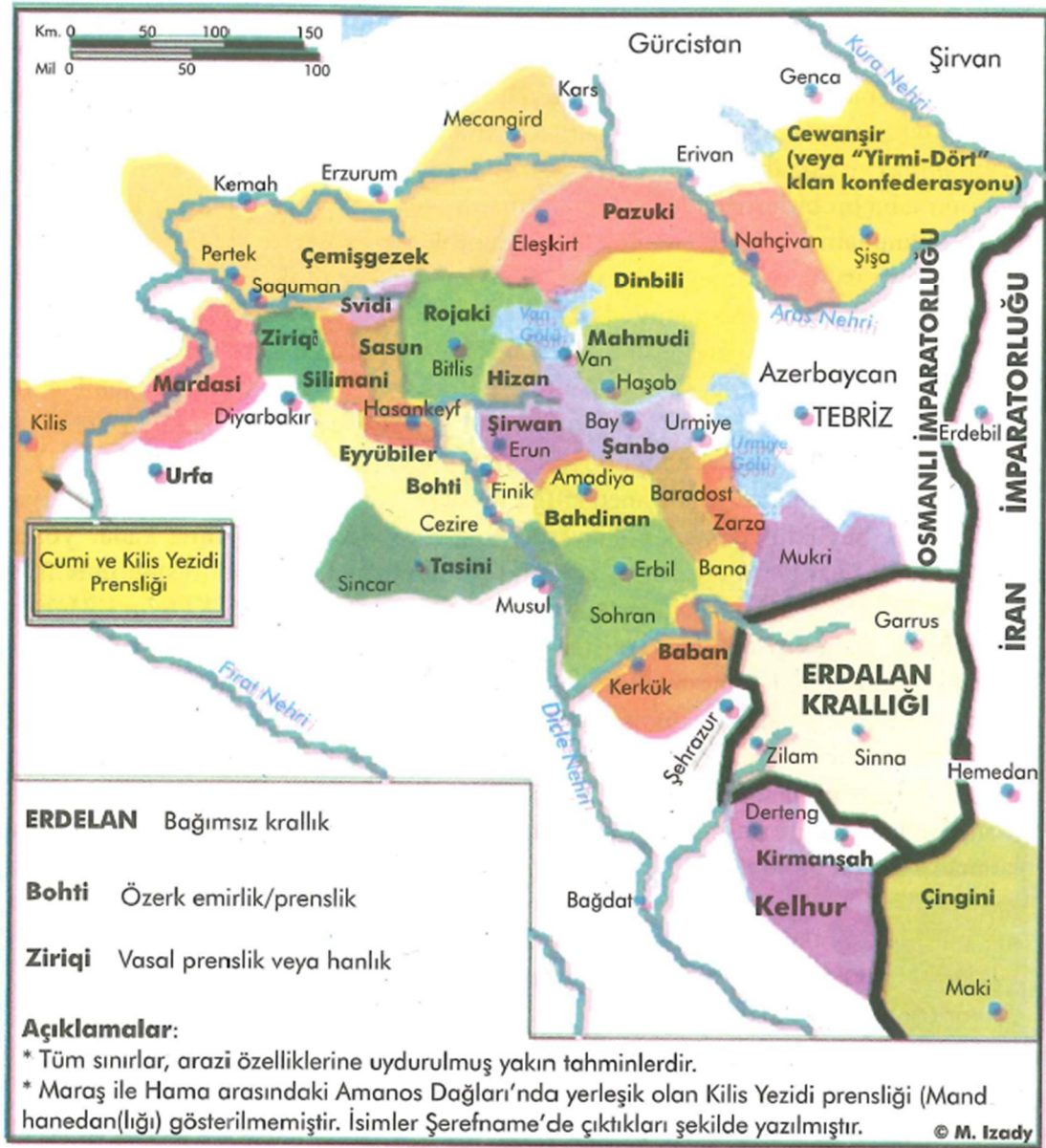
- Çaldıran savaşı, 4
 Çatak, 29, 84
 Çihşor, 25
 Çirkov, 107
 Çopi, 70
 Çölemerik, 27, 29, 55, 98
 Damat Ferit, 103
 Dehi, 25, 41
 derebeyi, 7, 39
 Derviş Bey, 28
 Devlet- i Aliyye, 53
 Dicle, 24, 79, 83
 Divrik, 112
 Diyarbakır, vi, 6, 18, 26, 27, 31, 37, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 68, 72, 75, 76, 78, 82, 83, 85, 87, 98, 102, 105, 108
 Diz, 9, 55, 64, 65, 66, 67, 69
 Doğu, vi, 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 29, 37, 42, 57, 60, 90, 100, 102, 104, 105, 107, 109, 110, 116, 120, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133
 Dr.Asahel Grand, 59
 Duhak, 27
 Dwight, 59
 Efendi Ağa, 31
 ekrad, 2
 Elazığ, 102, 108, 109
 Eli Smith, 59
 Emin Ali Bey, 99, 100, 106, 113, 119
 Emir Mehmet Han, 18
 emirlik, 10, 98
 Emirlik, 34
 Erbil, 112
 Ereğli, 91
 Eruh, 25, 26
 Erzurum, 25, 37, 55, 68, 69, 71, 72, 75, 82, 87, 101, 102, 103, 109, 112, 113, 132
 Esad Bey, 91
 Esat Paşa, 75
 eşkiyalık, 34
 evliya, 29
 feodal, 5, 29
 Ferik Ahmed Paşa, 75, 76, 79, 83, 85
 Fırat nehri, 1
 Finiq, 25
 Folkston, 14
 Garzan, 26, 27, 28, 54
 Gavan, 29
 gayrimüslim, 2, 8, 43, 44, 46, 88
 Gehandanî Cemiyeti, 106
 Gevar, 9, 55
 Gilo, 55
 Girit, 12, 86, 90, 91, 92, 93
 gulam, 31
 Güneydoğu Anadolu, vi, 1, 2, 4, 8, 12, 18, 37, 55, 104, 107, 115, 116, 131
 Hacı Esad Bey, 28
 Hacıbehram, 21, 25, 41, 49, 50, 52, 53
 Haco Keleş, 28
 Hafız Paşa, 50, 89
 Hakkari, 9, 11, 23, 27, 28, 29, 38, 41, 51, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 71, 77, 78, 80, 81, 97, 113
 Halid Bey, 28
 Halidiye, 81
 Hamid Ağa, 32
 Hamidiye Alayları, 100
 Hamiscizade, 28
 Han Abdal, 28, 80, 81
 Han Mahmud, 9, 27, 28, 29, 36, 51, 54, 63, 65, 69, 79, 80, 81, 85, 86, 128
 Hanya, 90, 92, 93
 Harran, 112
 Hasankeyf Kalesi, 76
 Hasnanlı aşireti, 28
 havari, 29
 Hawar, 116, 120
 Hayreddin Berazî, 107
 Hertoşi Aşireti, 28
 Hevi Kürt Talebe Cemiyeti, 114
 Hizan, 27, 29
 Hoşap, 27, 80, 81
 Hoybun, 14, 110, 113, 115, 116, 117, 132
 Hugne, 27
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 100
 Hz. Ömer, 78
 II. Abdülhamid, 13, 99, 100
 II. Meşrutiyet, 12, 13, 14, 104, 133
 II.Mahmud, 7
 IV. Murad, 25
 İ. A. Orbelli, 107
 İbrahim Ağa, 24
 İmadiye, 27
 imtiyaz, 6

- İngiliz, 11, 20, 40, 48, 56, 58, 59, 60, 62, 66, 68, 77, 97, 102, 104, 109, 112, 116
 İran, 4, 5, 6, 25, 27, 29, 31, 37, 40, 44, 45, 50, 55, 56, 68, 69, 70, 73, 81, 116
 İrşad, 106, 107
 İshak Sukuti, 13, 118
 İsmail Bey, 51, 52, 98
 İsmail Han, 18
 istihbarat, 20, 102
 İsviçre, 118, 119
 isyan, vi, 6, 9, 22, 31, 36, 49, 50, 51, 86, 88, 93, 97, 98, 99, 101, 107, 122
 İtalyan, 59
 Jin, 109, 113, 114
 Jöntürk, 12, 13
 kabile, 1, 2
 Kandiye, 90, 91, 92, 93
 kanunnâme, 1
 Kars, 29, 41
 Kasr- ı Geli, 83
 Kasr-ı Şirin, 5
 Katolik, 9, 59
 Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 26, 40, 41
 Kisan, 28
 konar-göçer, 1
 Kör Hüseyin, 29
 Kumçalı, 26
 Kurmanci, 13, 109, 120
 Kutsal İttifak, 29
 Kürdistan, vi, 4, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 21, 23, 25, 27, 29, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 55, 56, 62, 68, 86, 87, 92, 94, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 127, 128, 129, 130, 132, 133
 Kürdistan gazetesi, 119
 Kürt, iv, vi, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134
 Kürt – Ermeni Özgürlük Komitesi, 103
 Kürt aşiretleri, vi
 Kürt Dili ve Edebiyatı, 107
 Kürt İstiklal Komitesi, 111, 132
 Kürt Millet Fırkası, 113
 Kürt Milli Fırkası, 114
 Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 100, 104, 105, 108
 Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 14
 Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, 100
 Kürt Ulusal Birliği, 116
 Kürtçe, 13, 15, 95, 105, 106, 108, 109, 113, 115, 120, 121, 127
 Kürtçülük, iv, vi, 10, 12, 13, 16, 20, 98, 105, 115, 116, 131
 Kürtler, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 35, 39, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 66, 69, 102, 103, 104, 108, 109, 110, 114, 117, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 133
 Kürtlük, 14
 Layard, 61, 62, 63, 67, 69, 70, 91
 liberal, 13
 Lizan, 67
 Lübnan, 37, 115
 mahalle, 1
 Mahmudi, 27
 Mahmut Çetin, 12, 17
 Malatya, 102
 Malazgirt, 28
 Malmisanij, 17, 115
 Mansur Han, 18
 Marşemun, 55, 56, 58, 60, 62, 66, 70, 77
 Mecidiye Nişanı, 94
 Mehmed Ali Paşa, 8
 Mehmed Paşa, 8, 39, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 66, 68, 69, 88, 89, 95
 Mem u Zin, 114
 merkezileşme, vi, 15, 49, 60, 122
 Meşveret Meclisi, 30
 Mısır, 8, 26, 39, 48, 110, 111, 112, 118
 Midyat, 21, 26, 28, 47, 79, 98, 101
 Mikdat Mithat Bedirhan, 13
 Milli Mücadele, 110, 115
 milliyetçilik, 12, 122
 mir, 23, 24, 25, 46, 79, 81, 93

- mîr, 2
 Mir Martoda, 32
 Mir Muhammed, 47
 Miran aşireti, 24
 mir-i miranlık, 93
 Molla Selim Efendi, 107
 Mora, 40, 51
 Mösyö Loksrai, 71
 Mr. Robertson, 87
Mustafa Bey, 28, 29
 Mustafa Han, 18
 Mustafa Nuri Efendi, 99
 Mustafa Reşid Paşa, 42, 71
 Musul, vi, 8, 16, 27, 29, 31, 37, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 87, 97, 104, 105, 128
 Muş, 6, 11, 28, 29, 41, 76, 79, 83, 85
 Mutasarrıf Halil, 103
 Müküs, 9, 10, 27, 28, 29, 41, 128
 Müküs Beyliği, 27
 Müşir Osman Paşa, 11
 mütesellim, vi, 24, 67
 N.Y. Marrom, 107
 nahiye, 25, 54, 79, 113
 Nakşibendi, 34, 65, 81
 Nasturi, iv, vi, 9, 16, 44, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 91, 105, 128, 132, 133
 Nasturiler, 9, 11, 35, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 126
 Nizip, 9, 10, 26, 41, 48
Nurullah Bey, 28, 29, 41, 55, 58, 61, 63, 64, 65, 69, 70, 79, 80, 81
 oba, 1
 Organış Çalktıryan, 31
Osman Hasan, 28
 Osman Paşa, 75, 76, 79, 82, 83, 85, 89, 90
 Osmanlı, iv, vi, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 118, 119, 122, 123, 128, 129, 130, 132, 133
 Osmanlı Devleti, 4, 5
 Osmanlılık, 12, 15, 104, 105, 106, 108
 Otaşı, 66
 oymak, 1
Ömer Ağa, 28
 Ömer Paşa, 83
 örgüt, 12, 103, 110, 111, 116
 Patrik, 56, 62, 70
 Petersburg, 107
 peygamber, 3
Radikal Avam Fırkası, 100
 Rakka, 37
 Resul Bey, 47
 Reşvan Aşireti, 103
Revanduz, 27, 112
Revanduzlu Resul Bey, 28
Rızvan Ağa, 28
Roja Nu, 120
 Ronahi, 116, 120
 Rumeli, 12, 93
 Rus, 26, 40, 48, 98, 99, 107
 Rusya, 43, 45, 60, 69, 97, 101, 107
 Sabit Efendi, 87
 Sadaret, 77
 Safevi Devleti'nin, 4
 Sait Bey, 9, 48
 Salih Bey, 24, 91
Seyfeddin Bey, 28
 Seyid Taha, 101
 Seyit Abdülkadir Efendi, 108
 Siirt, 25, 26, 28, 84, 98, 99, 107
 Sinancı, 70
 Siverek, 102
Soran, 27, 28, 47
 Sorani, 109
 sosyo - ekonomik, 10
 Stefan Manokyan, 31
 Stefan Mazokyan, 31
 Sultan Abdülmecid Han, 12
 Suriye, 18, 20, 24, 94, 110, 116
Süleymaniye, 27, 109, 112
Süleymaniyeli Ahmed Bey, 28
 Süreyya, 35, 99, 111, 112, 116, 117, 130
 sürgün, iv, 9, 16, 28, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 110, 111
 Şemdinan, 101

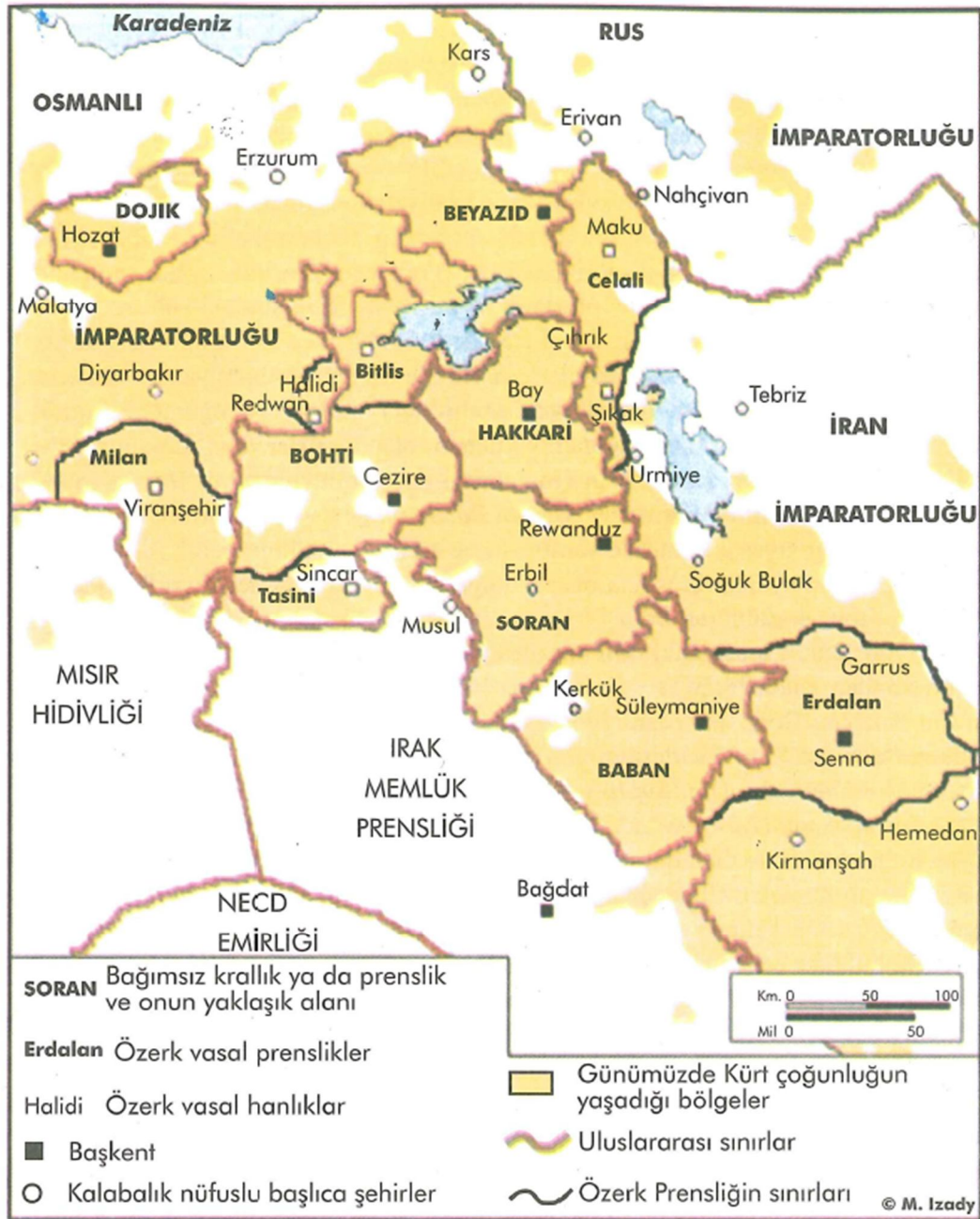
- Şemdinli, 60
 Şerefhan, 8, 18, 25
 Şerefname, 18, 131
 Şerif Bey, 28, 79
 Şerif Paşa, 80, 109, 112
 şeyh, 29, 34
 Şeyh Erzaî, 30
 Şeyh Abdulhalık, 30
 Şeyh Abdülganî, 30
 Şeyh Hamid, 30, 81
 Şeyh İbrahim, 30
 Şeyh Mahmut Berzenci, 109
 Şeyh Said, 101, 115
 Şeyh Salih, 30, 81
 Şeyh Yusuf Efendi, 30
 Şeyho Bey, 28
 Şirnak, 26
 Şirvan, 26, 27, 28, 54, 98, 107
 Tahir Ağa, 32
 Tal, 9, 55
 Tanzimat, iv, vi, vii, 8, 15, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 56, 57, 60, 89, 90, 122, 123, 127
 Tanzimat Fermanı, 8, 42, 45, 123
 Taşnak, 110, 115, 116
 tebaa, 2, 43
 Telafer, 49
 Telli Bey, 83
 Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, 110
 Tevrat, 120
 Thuma, 67, 69, 70, 77
 tımar sistemi, 5
 Timurzade, 28
 Tiyar, 27
 Tiyari, 9, 11, 51, 55, 57, 58, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 77
 Topçubaşızade, 28
 Tuhub, 9, 55
 Tukhub, 27
 Türkiye, 1, 3, 6, 12, 20, 42, 104, 116, 117, 127, 130, 132, 133, 134
 ulema, 39, 73, 104
 Urumiye, 55, 70
 Uveynada, 27
 Üçlü İttifak, 29
 Valto, 9, 55
 Van, 7, 10, 11, 21, 27, 28, 29, 33, 37, 80, 84, 97, 109, 113
 Vecihi Paşa, 50, 51, 52, 53
 Vehabi, 40
 vergi, vi, 2, 9, 10, 11, 24, 33, 47, 48, 54, 57, 58, 60, 65, 69, 78, 91, 107, 122
 Vustan, 29
 Wadie Jwaideh, 22
 Wilson, 108
 Yavuz Sultan Selim, 4
 Yemen, 37
 yeniçeri, 7, 40
 Yezîdî, 18
 yörük, 1
 Yunan, 40
 Yurtluk ve Ocaklık, 5, 37
 Zaho, 27, 29, 49, 51, 69, 98
 Zeynel Bey, 28, 67, 77

EKLER

Ek 1. Bitlisi'nin Şerefname'si'ne göre 16. yy sonlarında Kürt Krallıkları, Emirlikleri ve Hanlıklar⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, (Çev.: Cemal Atilla), Doz Yayınları, İstanbul 2004, s.120.

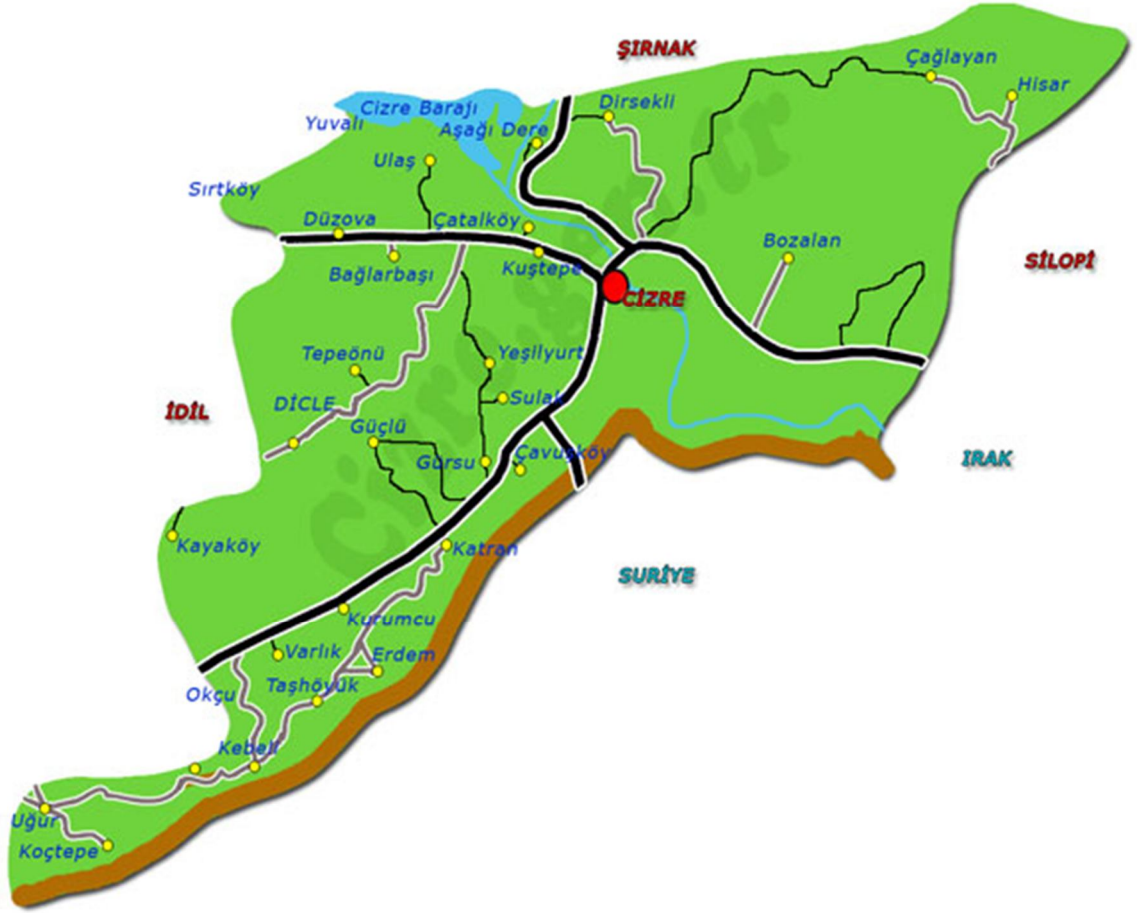
Ek 2. 1830 Dolaylarında Bağımsız Kürt Krallıkları ve Özerk Prenslikler⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Izady, s.125.

Ek 3. XIX. yüzyılda Kürt isyanlarının sirayet ettiği bölgeler.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Hakan, s.391.

Ek 4. Cizre Haritası

BEDİRHAN BEY'İN TOPRAKLARINA SAHİP OLDUĞU KÖYLER						
	Köyün adı	Sahiplik oranı	Kimden satın aldığı (nakit para karşılığında)	Arazinin niteliği	Alınan ürün	Bedirhan Bey'in payına düşen yıllık getirisi
1	Çemikâri	% 100	Bohtanlı Orak beylerinden Mîr Seyfeddin'den (bu topraklar ona atalarından kalmıştır)	?	Buğday	300 kile ⁵
2	Kasrıdib	% 50		Susuz		25 ölçek ⁶
3	Kerümi (Deyrek)	% 50		?		15 kile
4	Yukarı Deyahi (Yukarı Rebbas)	% 100	Cizre'nin yerlisi Bizen Ağa'nın oğlu Halef Ağa'dan	Susuz	Buğday, arpa	1.500 ölçek
5	Aşağı Deyahi (Aşağı Rebbas)	% 100		Sulu		500 ölçek
6	Hatar	% 100	Cizre'nin yerlisi Süleyman Bey'den	?	Buğday	50 kile
7	Aşık	% 100	?	Üzüm bağı	Pekmez	300 kile
8	Erve	% 100				120 kile
9	Heryol	% 100				600 kile

Ek 5. Bedirhan Bey'in sahip olduğu köyler⁵⁰²

⁵⁰² Kardam, Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları, s.260.

Ek 6. Günümüzde Hoşap (Mahmudi) Kalesi

Ek 7. Cizre'nin Kuzeyindeki Kasrık Boğazında Bedirhan Bey'in Han Mahmud ile Yapılan Barış ve İttifakın Anısına Yaptırdığı Söylenen Han Mahmud köprüsü

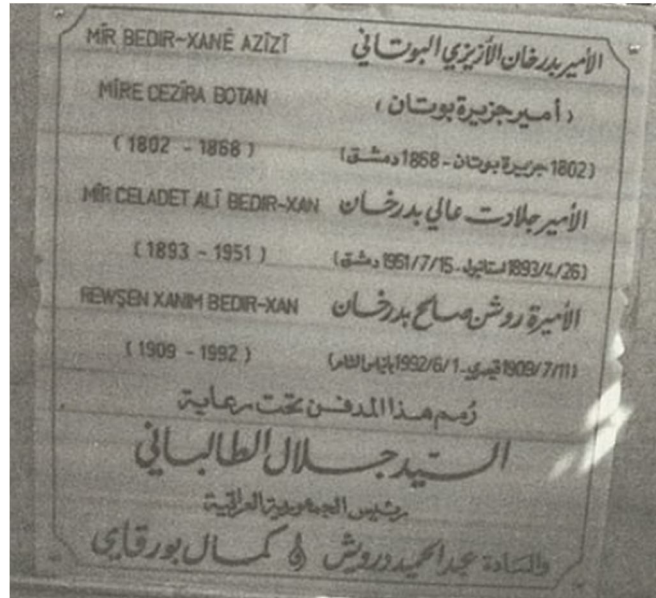
Ek 8. Bedirhan Bey'in teslim olduğu Orak (Erwex) Kalesinin Eteklerinde Kurulu
Olduğu Korkandil Dağı

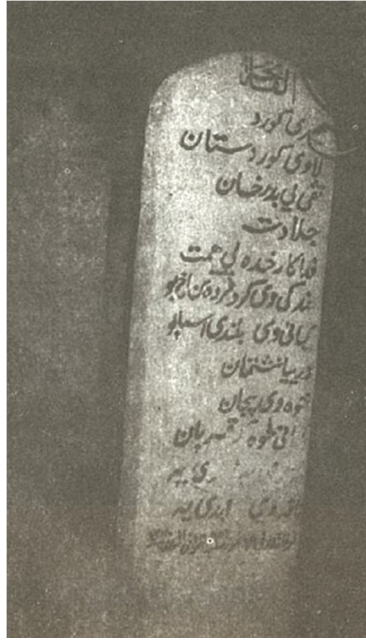
Ek 9. Sağ tarafta Korkandil dağı eteklerinde Orak (Erwex) Kalesi ve Karşı Tarafında
Hılor Tepesinin Görünümü

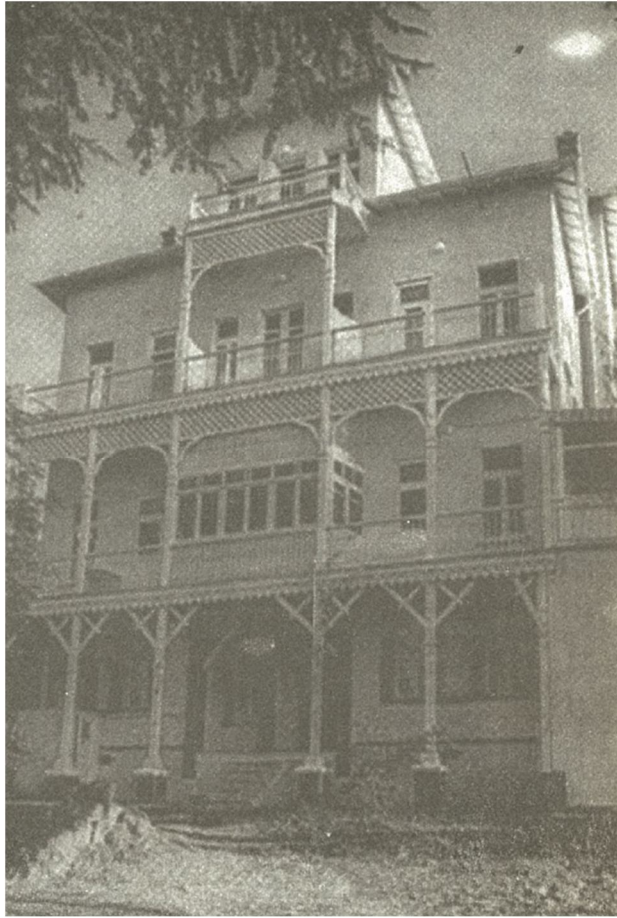
Ek 10. Bedirhan Bey, Celadet Bedirhan ve Rewşen Bedirhan'ın gömülü oldukları anıt mezar.

Ek 11. Bedirhan Bey, Celadet Bedirhan ve Rewşen Bedirhan'ın gömülü oldukları anıt mezarın içinde, giriş kapısının karşısına gelen duvar üzerindeki toplu mezar taşı.

Ek 12. Bedirhan Bey'in Şam'daki mezarı.

Ek 13. Bedirhan Bey'in Büyükkada'daki Köşkü.

Ek 14. Bedirhan Bey ve ailesi İstanbul'a getirildiklerinde Fatih'te kaldıkları Darüşşafaka Binası

Ek 15. Bedirhan Bey'in çocukları (1880) Soldan sağa, oturanlar Emin Ali Bey, Ali Şamil Paşa, Bahri Bey, Ayaktakiler: Murat Remzi Bey, Hasan Fevzi Bey, Mikdat Mithat Bey ve Kamil Bey.

Ek 16. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Kürt Tealli Cemiyeti kurucularından Emin Ali Bedirhan

Ek 17. Süreyya ve Celadet Bedirhan Osmanlı Döneminde köşklerinin önünde.

Ek 18. Siyasi Kürtçülüğün mimarlarından üç kardeş Kamuran, Süreyya ve Celadet Bedirhan.

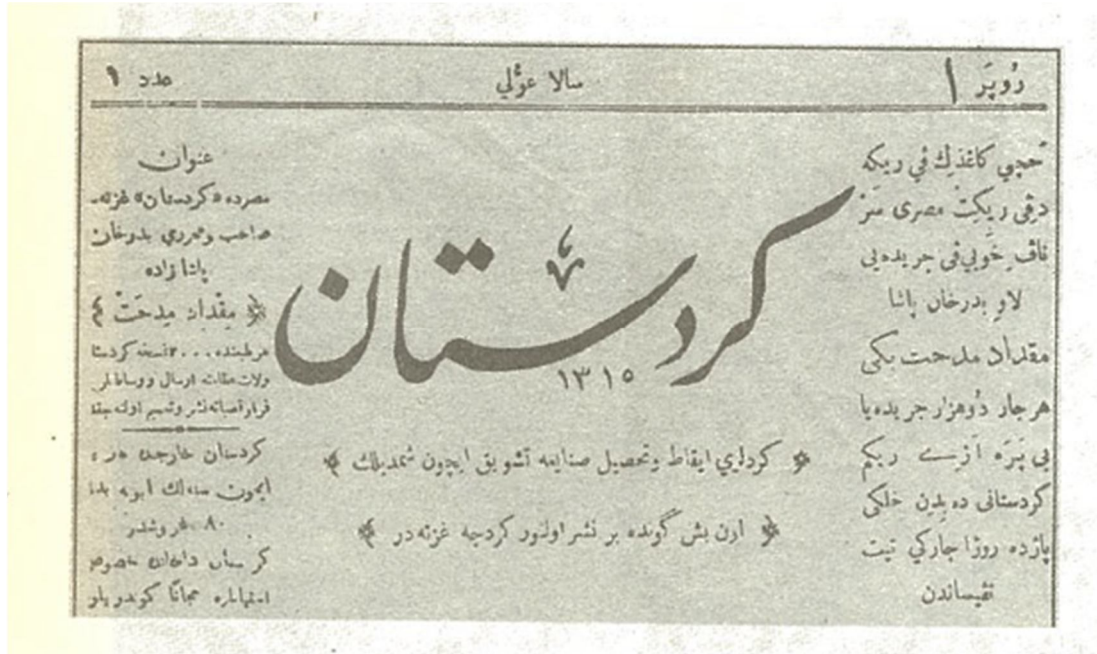
Ek 19. Mahalli kıyafetleriyle Süreyya Bedirhan.

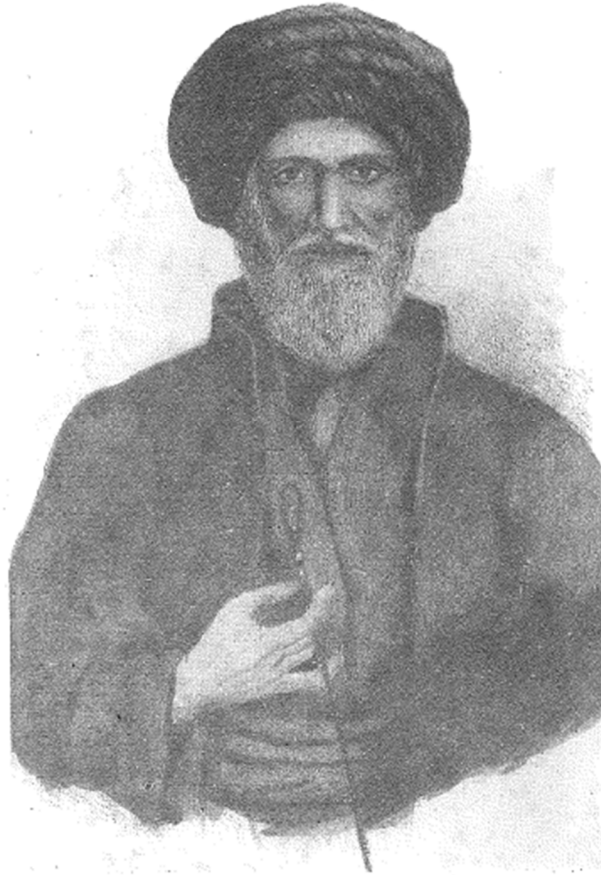
Ek 20. Ağrı isyanını örgütleyen Kürt – Ermeni örgütü Hoybun’un ilk döneminde eladet ve Kamuran Bedirhan kardeşler.

Ek 21. 1898’de ilk Kürtçe – Türkçe gazete Kürdistan’ı Kahire’de yayınlayan Mikdat Mithat Bedirhan.

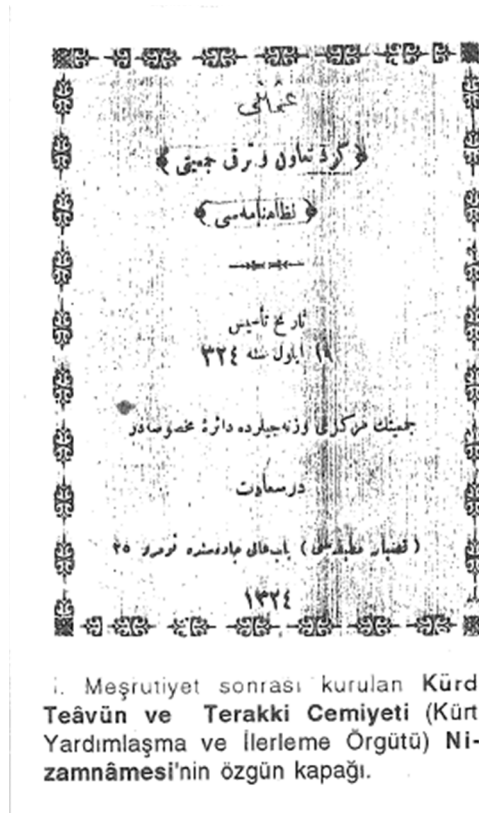
Ek 22. Kürdistan Gazetesi.

Ek 23. 1840'ta Nasturi Patriği Mar Şemun

Ek 24. Dr. Asahel Grand

Ek 25. Meşrutiyet sonrası kurulan Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yardımlaşma ve İlerleme Örgütü) Nizamnâmesi'nin özgün kapağı.

کرد نشر معارف جمعیتی
نظامنامه‌سی

Selma Nûzbet Garpak
Kırakları
Serbestçe Deruht
۹۳۲

مطبعة آمادی -

دیون عمومی به جوازده سلطان مکی
زرافنده نوسر ۲۳
۱۳۳۶

Ek 26. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetinin (Kürt Eğitimi Yayma Örgütü) Nizamnamesinin özgün kapağı.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Firdevs GÜNEŞ

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 27 Eylül 1986, Malatya

Tel: +09 553 182 43 36

e-mail: gunes4444@outlook.com

Yazışma Adresi: Hanımınçiftliği Cevher Dudayev Mah. Keşaf Hoca Sok. No:8/B 44000

Battalgazi /MALATYA

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Tezsiz Yüksek Lisans	İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2009
Lisans	İÜ Tarih	2007
Lise	H.Ahmet Akıncı Lisesi Malatya	2003

YABANCI DİL

İngilizce, Farsça